

Oma Keel

nr 1 / 2010

Oma Keel

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuskolleegium: Tiit Hennoste, Reet Kasik, Krista Kerge, Annika Kilgi, Piibe Leiger, Helle Metslang, Helmi Neetar, Pille Penjam, Tiia Penjam, Peeter Päll, Maire Raadik, Maria-Maren Sepper, Tõnu Tender, Jüri Valge, Jüri Viikberg

Toimetaja: Reili Argus

Toimetuse aadress: Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn

e-post: es@eki.ee

Oma Keele väljaandmist toetab haridus- ja teadusministeerium

Emakeele Selts 2010

Autoriõigus: artiklite autorid

Kaas ja kujundus: Tiit Hennoste, Roosmarii Kurvits

Küljendus: Sirje Ratso

Trükk: AS Pakett

ISSN: 1406-6599

S i s u k o r d

<i>Renate Pajusalu</i> Teie või sina?.....	5
<i>Anni Oja</i> Sissevaateid internetisuhtlusse.....	11
<i>Andriela Rääbis Tšau Miina mis teed.</i> Telefonivestluse alustamisest meil ja mujal	19
<i>Anneli Baran</i> Koeraga läbi kõnekäändude	26
<i>Airi Kapanen</i> Millest kõnelevad eesti uuema lastekirjanduse verbid.....	34

Keelenõuanne

<i>Peeter Päll</i> Mis on uut keeletoimkonnas.....	40
<i>Sirje Mäearu</i> Toidusõnad sihikul	44

Ülevaade

<i>Reet Kasik</i> 90 aastat eesti keele uurimist eesti ülikoolis	50
<i>Jüri Viikberg</i> Emakeele Selts 90	58
<i>Mari-Liis Kalvik</i> Murre mitmes kuues.....	63
<i>Tiina Tärk</i> Kohanimearhiiv eesti keele instituudis	70
<i>Annika Kilgi</i> Kaheksa päeva möödunud keeleaastast	75

Emakeel koolis

<i>Eva Patune</i> Ülevaade õpilaste keeleküsitlusest „Mina keeles – keel minus”	77
---	----

Personaalia

<i>Helmi Neetar</i> Emakeele Selts, Heino Ahven ja koolilastest kaastöölised (1947–1958).....	82
---	----

Õigus oma keelele

<i>Nikolay Kuznetsov</i> Komi keelest. Mitte eriti optimistlikult	86
---	----

Raamatud

<i>Margit Langemets</i> Kas tead, mida tähendab	94
<i>Egle Pullerits</i> Keelehooldebrošüürid õpetaja ja õpilase vaatevinklist	97
<i>Kai Adamson</i> Keeleuurija ja sõnaseadja Elli Riikoja.....	100
<i>Reili Argus</i> 2009. aastal ilmunud keeleraamatuid	102

Kroonika

2009. aasta keelesündmused (<i>Reili Argus</i>).....	106
--	-----

Teie või sina?

Renate Pajusalu

Tartu ülikooli üldkeeleteaduse professor,

Helsingi ülikooli eesti keele ja kultuuri külalisprofessor

Eesti ühiskonnas on kombeks võõraid täiskasvanuid teietada. Miks me nii teeme? Kas alati on selge, keda sinatada ja keda teietada? Kas eesti keelt võõrkeelena rääkijal on see valik alati sama? Siinne artikkel püüab teha lühikese sissevaate viisakuse ja – konkreetselt – teie/sina valiku valdkonda.

Mis on viisakus?

Viisakus on üks inimühiskonna väga üldiseid põhimõtteid. „Eesti keele seletav sõnaraamat” seletab omadussõna „viisakas” kui „hea käitumise tavasid järgiv või neile vastav; meeldiva käitumisega, heade kommetega; hea tooni kohane”. Kui mõtleme järele, mida need head tavad või kombes tegelikult tähendavad, siis on nad esmapilgul enamasti ebapraktilised ja raskendavad argielu, tihtipeale on aga tegemist lausa valetamisega. Me ei ütle ammu tavavaga tänaval kohtudes, et ta on vanaks jäänud ja paksuks läinud, vaid vaikime sellest või ütleme hoopis, et ta näeb hea välja. Kui keegi sulle midagi annab, oleks lihtsam see lihtsalt võtta, aga me kulutame energiat tänamisele. Kui tahame võõralt inimeselt paluda, et see bussis pileti komposteeriks, siis selle asemel, et öelda *löö läbi!* keerutame kokku pika lause, umbes *kas te saaksite mu pileti komposteerida?* Sõna otseses tähenduses on see lause veel kõigele lisaks vale: me ei taha ju teada, kas kaasreisija saab komposteerida, vaid palume tal seda teha. Kui keegi räägib rumalat juttu, siis tihtipeale ütleme, et *see kõik võib ju õige olla, aga ...* ja alles seejärel esitame oma vastuväite. Need on ainult üksikud näited sellest, mida üldiselt peetakse viisakaks.

Viisakuse seletamiseks on tänapäeva keeleteaduses pakutud küll mitmeid teooriaid, kuid üks neist on osutunud eriti viljakaks. Seda nimetatakse tavaliselt Browni ja Levinsoni viisakusteooriaks ja esmakordselt esitati see 1978. aastal, eraldi raamatuna („Politeness”) 1987.

See teooria põhineb mõistel *nägu* (*face*), mille all mõeldakse inimese välist tervikkuju sellisena, nagu see toimib suhtluses. Nägu on omakorda paradoksaalselt ühtaegu ligitõmbav ja eemaletõukav: tahame kõik kuuluda mingisse rühma ja olla sõber meeldivate inimestega, seega püüame saavutada inimestega lähedust; samas aga ei taha, et meie valikuvabadust piiratakse ja meid liiga palju käsutatakse, seega tahame hoida distantsi. Suhtlus on pidev näo ohustamine: kui meile vastu vaieldakse, ohustatakse meie lähedust otsivat ehk positiivset näopoolt; kui palutakse midagi teha, siis sõltumatust taotlevat ehk negatiivset näopoolt. Et see ohustamine ei oleks liiga suur ja suhtlejad näod liiga palju kannatada ei saaks, selleks ongi olemas viisakus. Pehmendame nii vastuväiteid kui ka palveid nii, et nende nägu ohustav mõju oleks nõrgem (lootes siiski, et see ei vähenda nende tegelikku mõju). Vastavalt sellele, kas pehmenamine on mõeldud kaitsma lähedust või iseseisvust taotlevat nägu, räägitakse lähendavast ehk positiivsest ja distantseerivast ehk negatiivsest viisakusest.

Browni ja Levinsoni viisakusteooria peab positiivse ja negatiivse näo olemasolu inimkonnale põhimõtteliselt universaalseks, kuigi eri kultuurid peavad oluliseks selle eri aspekte. Samuti võivad näo kaitsmise eri aspektid eri kultuurides erinevalt realiseeruda. Näiteks on teise inimesega rääkides kõige üldisemalt võttes viisakas tema vastu huvi tunda, samas aga ei tohi ka liiga pealetükkiv olla. Tavaliselt inimesed ei oskagi endale teadvustada, kuidas selline tasakaal sünnib. Eestis on ilmselt tavaline see, et vanem vestluspartner küsitseb pigem nooremat ja ülemus alluvat, kui vastupidi. On aga kultuure, kus just sotsiaalses hierarhias madalamal positsioonil olija peab kõrgema positsiooniga inimeselt küsima selle pere ja sugulaste käekäigu kohta.

Sina ja teie Euroopas

Üks tüüpilisi olukordi, kus vajame viisakust, on pöördumisvormi valik. Heale sõbrale ütleme *sina*, võõrale vanemale inimesele aga *teie*. Selline erinev pöördumine kõneleja suhtes sotsiaalselt erineva distantsiga inimeste poole on iseloomulik paljudele kultuuridele.

On oletatud, et teietamine tuleneb monarhide kombest pidada ennast mitmeks isikuks, kuid tõenäolisem on ehk lihtsam seletus: distantsi on mingil ühiskonna arengu etapil otsustatud millegagi näidata ja 2. isiku mitmus ainsuse asemel on suhtelist loogiline valik, kuna see üldiselt ei tekita valesümboolismist. Nii on mitmes Euroopa keeles

levinud distantseeritud pöördumine ühe isiku poole *teie*-vormis (nt prantsuse ja vene keeles). Teisalt on aga ka keeli, mis kasutavad kolmandat isikut (nt saksa). Tänapäeva inglise keeles sellist pöördumisvormi ei ole, mis muidugi ei tähenda, et inglased ei oleks viisakad: distantsi lihtsalt väljendatakse teisiti. Seega on see, et me just teietame (mitte ei „nendeta“ ega kasuta distantsi osutamiseks muid vahendeid) suhteliselt juhuslik, keelekasutuse seisukohast on pigem oluline, et see on tavapärasest teistsugune pöördumine. Soome keeles on distantseeritud pöördumisvorm põhimõtteliselt sama, mis eesti keeles – *te* –, kuid seda kasutakse vähem kui eesti keeles. Näeme suurema uurimusetagi, et ka suhteliselt sarnase käitumismudeliga Euroopa keelte vahel on erinevusi nii pöördumisvormis endas kui ka selle kasutamises.

Üldiselt reguleerib pöördumisvormi valikut Euroopa kultuurides kolm põhilist parameetrit: vanusevahe, tuttavusaste ja sotsiaalne positsioon. Mida võõram, vanem ja sotsiaalselt positsioonilt kõrgem on suhtluspartner, seda tõenäolisemalt valitakse pöördumisvormiks „mitte-sina“, mida keeleteaduses on kombeks tähistada tähega *V* (prantsuse pöördumisvormi *Vous* 'teie' järgi). Nende kolme parameetri omavaheline kaal aga erineb kultuuriti. Mõnel pool peetakse olulisemaks vanuselist erinevust, teisel aga näiteks sünnipärast asendit sotsiaalses hierarhias. Viimane on küll Euroopa demokratiseerumise käigus üldiselt taandunud, mistõttu tüüpiliselt on kadunud ka ebasümmeetriline teietamine, mille puhul üks vestluspartneritest teietab, teine aga sinatab. Selline ebasümmeetriline pöördumismudel töötab aga tänapäevalgi paljudes kultuurides lastega suhtlemisel.

Sina ja teie eestlastel ja eestivenelastel

Mis siis reguleerib *sina* ja *teie* valikut eesti kultuuris? Leelo Keevallik küsitles 1999. aastal ilmunud artiklis eri vanuses ja eri kodukohaga kooliõpilasi. Selgus, et tuttavusaste on *sina/teie* valikul olulisem kui erinev positsioon võimuhierarhias või vanuseline distants. Seega võib eestlane sinatada ka endast vanemat või positsioonilt kõrgemat inimest, kui too on piisavalt tuttav.

Osaliselt inspireerituna Keevalliku küsimustikust ja juhindudes huvist kultuuridevaheliste erinevuste vastu, tegime grupi keeleteadlastega eestlaste ja venelaste viisakuskäitumise võrdleva küsitluse. Töörühma kuulusid Renate ja Karl Pajusalu, Virve-Anneli Vihman ja Birute Klaas (vt täpsemat ja põhjalikumat analüüsi 2010. a ilmutavast artiklist).

Küsitlus viidi läbi Tartu ja Kohtla-Järve eesti ja vene üliõpilaste hulgas, võrdluseks oli ka Peterburi ülikooli üliõpilaste grupp.

Selgus, et eestlased ja venelased olid üksmeelsed täiesti võõraste inimeste ja sõprade poole pöördumises. Mõlemas kultuuris oli tavaline pöörduda *teie*-vormis kõikide teenindajate poole, samuti võõra pisut vanema inimese poole ühistranspordis (just neid variante küsisime oma uurimuses). Sõpru aga sinatati alati kõigis rühmades. Eestlaste ja venelaste vaheline erinevus tuli välja siis, kui kõnetatav oli vanem (meie küsimustikus umbes ühe generatsiooni võrra) ja tuttav. Vanemaid sugulasi (küsimustikus olid onu ja tädi) eestlased sinatavad, venelased aga pigem teietavad, kuigi mõnikord ka sinatavad. Samuti teietavad venelased rohkem generatsiooni võrra vanemaid tuttavaid inimesi (nt sõprade vanemaid). Ei saa siiski öelda, et venelased oleks teietanud rohkem kõikides küsimustikus esitatud kategooriates, sest pöördudes võõra üliõpilase poole auditooriumis, oli venelaste pöördumisvalik rohkem *sina* poole kui eestlastel.

Kui küsisime, kas õppejõudu peaks teietama, olid nii eestlased kui venelased üldiselt ühel meelel, et peab küll ja tavaliselt nii tehaksegi. Üldiselt ei soovitud selles osas ka mingeid muutusi, vastastikune teietamine õppejõuga tundus sobilik peaaegu kõigile vastanutele. Venelased põhjendasid seda austusega õppejõu vastu, eestlased pigem sellega, et akadeemilises sfääris on see kombeks. Venelastele tunduks õppejõu-poolne sinatamine ebaviisakas seetõttu, et nad tunneksid ennast siis lastena, eestlased ei soovinud samuti ühepoolset sinatamist, kuid ei põhjendanud seda üldiselt sellega, et see näitaks nende lapselikku staatust, vaid taas akadeemilise suhtluse omadustega.

Selgus, et valik *sina* ja *teie* vahel ei ole kõneleja jaoks alati kindel. Nii eestlased kui ka venelased ütlesid, et juhul, kui ei tea, kumba pöördumisvormi kasutada, nad teietavad. Eestlastel tundus sellist probleemi siiski sagedamini ette tulevat kui venelastel, mis näitab seda, et venelasi *teie* nii kergesti häirima ei hakka kui eestlasi. Samuti näitasid vastused küsimusele, kuidas teietamiselt sinatamisele üle minnakse, et eestlastele on selline üleminek tavalisem, see vajab eelkõige pikemat tutvust ja sagedast suhtlemist. Venelased vastasid sagedamini, et endast vanema inimesega ei hakka nad kunagi sinatama, kuid omavanuse suhtluspartneri kohta arvati, et lähedasema suhtluse korral võib sinatama hakata. Üldiselt arvas enamik vastanuid, et eestlased sinatavad sagedamini kui venelased.

Samas küsimustikus küsisime ka üldisemalt eestlaste ja venelaste suhtlusekommete erinevuse kohta. Paraku tuli sellele küsimusele vähe

põhjalikke vastuseid, kas siis sellepärast, et ei viitsitud vastata, või selle tõttu, et vastajad neid tõesti ei teadnud. Eestlased teadsid, et venelased kasutavad pöördumisel isanime, venelased omakorda, et eesti koolis pöörduakse õpetaja poole „Õpetaja!” (vene koolis kasutatakse eesja isanime). Mõned eestlased arvasid ka, et venelaste omavahelises suhtluses on rohkem füüsilist kontakti: tervitatakse rohkem kättpidi, samuti emmatakse rohkem.

Suurimaks eestlaste ja venelaste vaheliseks suhtlusprobleemiks peeti seda, et ei osata teineteise keelt. Võime siis arvata, et suhtlusstiilid tegelikult eriti ei erine, kuid suheldakse halva keeleoskuse tõttu vähe. Huvitaval kombel ei tulnud kogu materjalist välja seda, mida olime eelnevalt võimalikuks pidanud – nimelt erinevust eri soost ja samast soost suhtlejate vahel. Mitte ükski vastanu ei andnud üheski vastuses võimalust oletada, et neid valivad pöördumisvormi noormeestega ja noormehed neiudega suheldes teisiti kui omavahel.

Kokkuvõtteks

Üks uurimus ei saa kuidagi ammendada kogu viisakuse valdkonda, ega isegi selle ühte aspekti: sinatamist ja teietamist. Siin kirjeldatud uurimuse oluline tulemus oli siiski see, et tänapäeva üliõpilastel ei tundu olevat mingit tahtmist teietamisest koguni loobuda. Eestlaste ja venelaste vahel oli olulisim vahe pöördumises tuttava endast vanema inimese poole: kui eestlased sinatavad neid sageli, eriti kui tegemist on sugulastega, siis venelased enamasti teietavad. Muudes suhtluskommetes samuti suuri erinevusi välja ei paistnud. Neid kas pole või tunnevad eestlased ja venelased üksteise kombeid halva keeleoskuse tõttu lihtsalt halvasti.

Pöördumisvormi valik on siiski ainult väike osa sellest, mida peetakse viisakuseks. Nii ei saa ainult selle põhjal kindlasti teha mingeid suuremaid üldistusi kultuuri kohta tervikuna. Ainult pöördumisvormi kasutust analüüsidest võiksime ju jõuda tulemuseni, et eesti kultuur peab inimestevahelist lähedust olulisemaks kui vene kultuur. Tõenäoliselt see nii ei ole, sest just vene kultuuri on peetud suhteliselt kollektivistlikuks. Nii nagu me ei saa väita inglase kohta, et nad on ebaviisakad, kuna ei erista teietamist ja sinatamist, ei saa me ka väita, et eestlased on kollektivistlikumad kui venelased, kuna eelistavad sinatada. Viisakuse eri aspektide uurimine ja uurimustulemuste sobitamine kultuuri tervikpildiga nõuab veel palju tööd.

Soovitusi edasilugemiseks

Brown, Penelope; Stephen Levinson 1987. Politeness: Some universals of Language Use. Cambridge: Cambridge University Press.

Keevallik, Leelo 1998. Sinatamisest ja teietamisest koolilaste arvamuste põhjal. – Keel ja Kirjandus, 8, 541–553.

Renate Pajusalu; Virve Vihman; Birute Klaas; Karl Pajusalu (ilmumas 2010). Eestlaste ja venelaste suhtluskäitumine: *sina, teie* ja keegi veel. – Eesti rakenduslingvistika ühingu aastaraamat.

Sissevaateid internetisuhtlusse

Anni Oja

Tallinna ülikooli doktorant

Sellest peale, kui tavalised kodanikud algselt militaaridele ja hiljem tippteadlastele mõeldud internetti igapäevaselt kasutama hakkasid, on sinna tasapisi tekkinud palju tavaelu suhtlusolukordi ning nendega kaasnevaid keelevorme. Selline ülekandumine on toimunud kehalisest maailmast kujutluslikku, omamoodi peeglimaailma, ning nii suhtlus kui ka keel on internetis saanud uue ja teistsuguse näo.

Esmakordselt inimsoo ajaloos on internet loonud olukorra, kus igaüks (eeldusel, et tal on interneti kasutamiseks vähemalt mingisugusedki oskused ja vahendid) võib kas või tervele maailmale ükskõik mida kuulutada, kirjutada ja avaldada. Iseasi, kas ja kes seda muidugi loeb, aga võimalus on olemas. Varem võis erakordsemad puhud, nagu kihluse või matused, lehes või kirikukantslis maha kuulutada ja enne kirikukantslite, ammugi lehtede levikut polnud sedagi võimalust. Ka viimasel sajandil, kui trükisõna, raadio ja televisioon igapäevaseks said, ei pääsenud sugugi igaüks oma sõna nende kaudu levitama. Ammugi ei saanud me ei kantslist, ajalehekuulutusest, muust kirjamaterjalist, raadiost ega televisioonist teada, et Jüri on praegu duši all, Maril on kurk haige või et Jürgen tegi endale lõunaks makarone, aga sibul kõrbes kahjuks ära. Internet on säärase info avaldamise ja jälgimise lihtsaks teinud ning saanud koduks, kus mis tahes suhtluskuju võib endale kirjaliku vormi leida.

Internetisuhtluse tüübid

Internetisuhtluse keelt võibki defineerida kui interneti vahendusel toimivas mis tahes suhtluses kasutatavat keelt. Seega on internet ainult kanal, mille kaudu suhtlus käib, ja internet iseenesest keelt ei muuda – see ei ole muundur, kuhu sisestatakse normaalne inimkeel ja kust välja tuleb v3id3r n3tik331 ('veider netikeel'). Suhtluskeele valivad suhtlejad vastavalt suhtlusolukorrale, internetis kohandub see valitud suhtluskeskkonna tehniliste võimaluste ja piirangute mõjul.

Praegu, 2010. aastal, saab internetisuhtluse jagada viieks üldiseks tüübiks:

- 1) üldmeedia (interneti kandunud ajakirjandus, interaktiivsed kommenteerimisvõimalusega uudistesaidid, *podcast*'id¹ jt);
- 2) personaalmeedia (nn isiklik ajakirjandus: blogid ehk veebi-päevikud; mikroblogimine: mobiili abil interneti postitatavad lühiteated, nt Twitter; avalikud foto- ja videokogud);
- 3) otsesuhtlus (kahe või enama isiku vahel toimuv valdavalt sünkroonne vestlus: otsesuhtlusprogrammid MSN, Skype, Gtalk jt; virtuaalreaalsused ja mängumaailmad; jututoad; ka e-post);
- 4) grupisuhtlus (valdavalt asünkroonne ja otsesuhtlusest anonüümsem polüloog, nt foorumid, teemaportaalid, postiloendid, veebipõhised õpikeskkonnad, ettevõttesisene kommunikatsioon jt);
- 5) veebipõhised suhtlusvõrgustikud² (nt Facebook, Orkut jt).

Piirid eri suhtlustüüpide vahel on kohati üsna hägused, sest tänapäevased veebisaidid püüavad ära kasutada kõiki olemasolevaid võimalusi, lubades lehe külastajatel näiteks uudiseid kommenteerida, mobiili abil veebi postitusi (sh videoseid ja pilte) saata, kasutajaprofiile koostada ja teiste kasutajatega virtuaalse sideme luua ning ajaveebi kirjutada ja teemagruppe asutada.

Netisuhtluse keelt mõjutavad tegurid

Nii nagu tavaelus, mõjutavad ka internetisuhtluses kasutatavat keelt paljud tegurid: kes räägib kellega millest ja miks, kui kiiresti jne. Tähtsamaiks mõjureiks võib pidada (a)sünkroonsust, anonüümsuse määra, tehnilisi võimalusi, avalikkuse-privatsuse suhet, suhtlejate rolle ning suhtlejate üldist sotsiaalset tausta ja suhtlusvõimekust.

¹ *Podcast* – nn taskuhäälring, asünkroonne tellitav raadio – tavaliselt temaatilised saated heli- või videofaili kujul, mida regulaarselt interneti postitatakse ja mida saab vabalt valitud ajal vaadata/kuulata, tihti ka alla laadida ja kaasas-kantavasse muusikamängijasse salvestada.

² Veebipõhine suhtlusvõrgustik on keskkond, milles inimene saab koostada oma avaliku kasutajaprofiili ja luua virtuaalse võrgustikusideme teiste kasutajatega, keda ta mingil moel tunneb või kellega tal on midagi ühist. Tavaliselt on sellises keskkonnas kombineeritud erinevad suhtlusvõimalused ja info/suhtluse avalikkust saab ise reguleerida, valides, kes profiilis olevaid andmeid näha saavad.

Sünkroonse suhtluse puhul on osalejad ühel ajal internetis, näevad teise teadet kohe pärast selle sisestamist ja reageerivad vahetult (nt MSN, Skype ja teised otsesuhtlusvahendid). **Asünkroonne suhtlus** vastandub sellele, suhtlejad võivad internetis olla juhuslikel eri aegadel. Teate nägemine ja sellele reageerimine võib toimuda millal tahes (nt e-post, foorumid). Keelekasutuse seisukohalt on tähtis, et sünkroones suhtluses on teate koostamiseks vähe aega, sõnum on vaja kiiresti edastada, seega pannakse rohkem rõhku kiirusele kui korrektsusele. Tagajärjeks on rohkem lühendamist, optimaalset kõnekeelsust, trüki-vigu:

nv-l oli maja täis, nagu naerda sai tohutult + inimestega suhelda + juua

Asünkroonses suhtluses on teksti planeerimiseks, koostamiseks ja parandamiseks küllalt aega, niisiis on see sarnasem traditsioonilise kirjakeelega:

Nädalavahetusel oli palju külalisi, sai tohutult naerda, sõprade-tuttavatega suhelda ja vägijooke tarvitada.

Anonüümsuse määr ja avalikkuse/privaatsuse suhe mõjutavad seda, kui vabalt suhtleja end suheldes tunneb ja kui tugevalt on ta seotud oma päris-elu identiteediga. Keskkonnas, kus kasutajad on täiesti anonüümsed (ei pea registreeruma, kasutajanimed ei ole), käsitletakse tabuteemasid julgemalt. Samal ajal avaldatakse aktiivsemalt ka negatiivset arvamust ning lausa sõimatakse, mida inimene oma nime alt või muul äratundmist võimaldaval juhul nii hõlpsasti ei tee. Avalikkuse ja privaatsuse suhe määrab, kes suhtlust näevad: kas see jõuab ainult vestluspartnerini või on see avalikult veebis väljas, koos kõigi vahepealsete variantidega: suhtlus on nähtav sisselöginud kasutajatele, inimene saab ise määrata, kes suhtlust näevad jm. Teate sihtgrupi ulatuse tajumine mõjutab keelevelikuid: palju sõltub sellest, millist nägu kellele näidata soovitakse.

Tehnilised võimalused on seotud suhtluses kasutatava tehnika (arvuti, mobiil jne), internetiühenduse kiiruse ja suhtluskeskkonnaga. Osalt võivad need suhtlust piirata, teisalt jälle laiendada. Arvuti töökiirus ja internetiühenduse kiirus võib mõjutada seda, kui kiiresti teade teise osapooleni jõuab – nii on võimalik olukord, kus vestluses tekivad n-ö augud, sest teise vastus ei jõua piisavalt kiiresti kohale ja kannatamatu vestluspartner liigub oma jutuga juba edasi. Arvuti või muu seadme tehniline varustatus määrab ka selle, kas suhtluses saab

kasutada heli (kõnet) ja videot; samuti on võimalik, et klaviatuuril puuduvad mõned vajalikud tähed ja need tuleb kuidagi asendada või on üks suhtleja lausa teist tüüpi klaviatuuri taga (nt suheldakse vene keeles, aga ühel suhtlejal on ladina tähestikuga klaviatuur). Suhtluskeskkonnast sõltub, milliseid elemente saab suhtluses kasutada: lisaks tekstiedastusele võib see sisaldada video- ja kõnesessiooni, emotikone, konverentskõnet, ühise joonistuspinna kasutamist jm.

Suhtlejate rollid võivad tuleneda suhtluskeskkonnast enesest (nt mõnel kasutajal on teistest rohkem õigusi, võimalus modereerida või teisi välja visata) või olla määratud internetiväliselt, nt lapse suhtlus vanemaga.

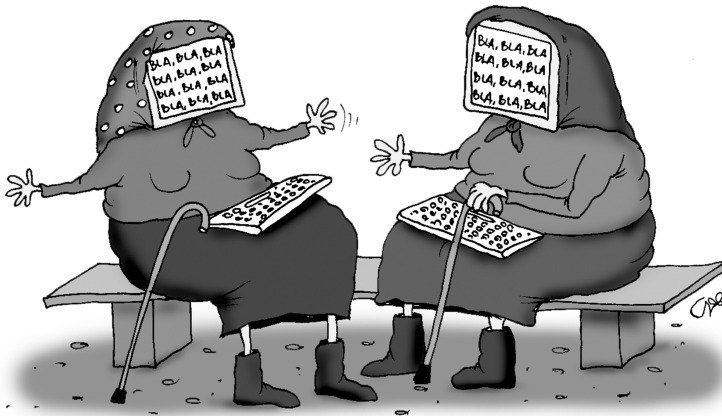
Suhtlejate üldine sotsiaalne taust ja suhtlusvõimekus mõjutavad suhtlust samamoodi nagu päris elus: millest, kuidas ja millise keelepädevusega üldse rääkida saab, teisisõnu: mis teemasid suhtleja valdab, kui hästi ta rääkida oskab (sõnavara, grammatika) ja kui julge ta suhtlemises on.

Erikujuline internetisuhtlus

Internet võib näida tavasuhtlusega võrreldes mõneti piiratum, näiteks jääb netisuhtluses enamasti puudu võimalus näha teise inimese žeste või hääletooni. Samas on internetikasutajad nutikad, luues kitsastes oludes leidlikke isemoodi suhtlusviise.

Eemalviibimisteed on lühikesed teated, mis saab mitmetes otse-suhtlusprogrammides enda nime järele lisada, täpsustades oma arvatist eemal viibimist. Seda teadet näevad kõik sisseloginud kasutajad, kelle sõbraloendis vastav isik on. Iseenesest võib see veidrana näida: kui inimene läheb arvatist ja eriti sünkroonsuhtluseks mõeldud suhtlusvahendist eemale, siis miks end üldse sisselogituks jätta, miks mitte suhtluskeskkonnast lahkuda? Neil teadatel aga on kohati tekkinud hoopis teistsugune, nimelt omamoodi mainekujunduse ja suhtekorralduse roll. Mainekujunduse rollis esinevad teated, mis toetavad mingil moel kasutaja reputatsiooni, näidates teda näiteks kui aktiivse sotsiaalse elu elajat (*.--->peole<---CT-s näeme raisk!*). Suhtekorralduse funktsioon võib esile kerkida näiteks konflikti lahendamisel (*sorrriiii :'* (*ma enam ei tee*) või teiste poolehoidu kontrollimisel (*mis sa teeks kui mind enam ei oleks???*).

Piltide sildistamine (*tag'imine*) on virtuaalsetes suhtlusvõrgustikes levinud funktsioon, mis võimaldab albumipildil inimesi sildistada,

Urmas Nemvaltsi illustratsioon

sidudes mingi pildi elemendi (nt pildil oleva näo) kellegi kasutajaprofiiliga. Tavaliselt saadetakse kõigile sildistatutele asjakohane teade ja mõnes keskkonnas lisatakse ka teade nende avalikule teatelehele ning sildistatute sõbrad näevad seda. Algselt lihtsalt fotode-kasutajaprofiilide seostamiseks mõeldud võimalus on läinud aga käiku hoopis uuel moel: näiteks tehakse foto ehitud jõulukuusest, siis sildistatakse pildil iga kuuseehe mõne sõbra nimega ja pildi allkirjaks pannakse ilus jõulutervitus. Teade sildistamisest jõuab iga märgitud sõbrani ja vastavat pilti vaadates näevad nad tervitust, ja veel omamoodi isikustatult, sest igal sõbral on ju oma jõuluehe.

Sotsiaalsed virtuaalkampaaniad käivad samuti suhtlusvõrgustike vahendite abil. Näiteks pannakse oma profiilipildiks ajutiselt mingi kokkuleppeline pilt, staatusekirjelduseks teatav tekst vm: kui sa toetad seda / armastad oma õde / soovid selle presidendi tagandamist / ei taha, et hülgepoegadest kraesid tehakse /... See on kaudselt osa oma identiteedi defineerimisest, näidates väga vahetult seisukohta mõnes küsimuses (poliitilised eelistused, vabameelsus, loodushoid) või vähemalt solidaarsust teiste (virtuaal)sõpradega, kuna ka kampaanias mitteosalemist võidakse seisukohavõtuna tõlgendada – kas meie poolt või meie vastu.

Google-pomm läks moodi, kui veebipäevikute pidajad avastasid ühe Google'i otsingumootori eripära: mingi otsingu tulemuste kuvamisel näidatakse eelisjärjekorras lehti, millele paljudes kohtades vastava sõna või fraasiga viidatakse. Kuna Google kogub automaatselt ka ajaveebide postitusi, on seega võimalik paljude ajaveebipidajate koostöös otsitulemusi mõjutada, linkides mõne (ebameeldiva) sõna teatava isiku

või asutuse veebilehega. Google-pommiks nimetataksegi mõne sarnase kampaania tulemusel loodud tehisklikku seost, kus Google mõne negatiivse sõna otsingu esimese vastena kuvab sihikule võetud asutuse või inimese kodulehe. Selline virtuaalhäbistamine nõuab paljude inimeste osavõttu, sest kui piisavalt viiteid ei teki, jääb soovitud otsitulemus saamata. Kõige sagedamini kohtab poliitilise tooniga pomme, nagu näitab siiani Google'is sõnade „masendav” ja „kohutav” otsimine.

Eriteemaline internetisuhtlus

Internetis on esindatud ka paljud suhtlusteemad ja (noorte)kultuuri osakesed, millega tavaelus hõlpsasti kokku puutuda ei pruugi või mis tavaelus ei pruugikski seoses ühiskondlike ja geograafiliste piirangutega üldse suhtluseks muutuda. Ühiskondlik piirang võib tähendada seda, et vastavas kultuuris või ühiskonnas mõnest asjast ei räägita; geograafiline seda, et antud teemast või identiteedist huvituvad inimesed asuvad mõttekaaslastest kaugel. Internet eemaldab need tõkked, võimaldades leida sobivaid mõttekaaslasi ja suhtluskeskkondi, eeltingimuseks ainult see, et suhtlejad mõnd ühiselt arusaadavat keelt valdavad.

Näiteks leiab internetis sellise kultuurivormi nagu **räpitekstide kahevõitlus**. Sellised kahevõitlused leiavad tavaliselt aset päris-elus, osalejad esitavad oma teksti kordamööda, püüdes rivaali võimalikult palju solvata ja samas riimis-rütmis püsida. Kui üks lõpetab, jätkab teine, kuni viimaks sõnad otsa saavad. Publik või muud hindajad annavad võistlejaile punkte. Internetis toimub see kahevõitlus spetsiaalsetes foorumites, kuid kirjalikul kujul. Osalejad postitavad kordamööda oma teksti ja foorumi lugejad hindavad. Selline suulise žanri ülekandmine kirjalikku vormi muudab ka teksti vormi. Enne kahevõitlust teatab kohtunik reeglid, nt kui palju osalejatel aega on ja mitu rida teksti nad looma peavad: pika tekstiduellil asemel tuleb oma sõnum võimalikult efektiivselt ühte tekstitükki mahutada, järgides samas üldise räpikultuuri tekstiloometavasid ja üritades mingilgi moel imiteerida rütmi:

Beat Me This Fag Is Playin... Coz A Loss Is What He's Fate Is Waitin
Trust Me I Will Make his "Ill Disapear" Like A Needle VACCINATION
Yep I Got PUNCHES You Wont Last A Hit?... He's Lines Are Played Out...
Every Time He Attacks The Script
Coz Homie Your "Shits Forced" Like The After Afects Of Takin
LAXITIVE'S

(kasutaja sic_text foorumis rapbattles.com)

Ühiskondlike piirangutega seoses on internetis väga palju suhtluskeskkondi, kus räägitakse asjadest, millest võib-olla mujal ei saagi rääkida või on see keeruline või ei pääse asjaosalised päris-elus hõlpsalt kodust väljagi, et teistega suhelda. Nii on tekkinud foorumid, kus räägitakse läbielatud vägistamiskogemusest, suitsiidist, enese lõikumisest, anoreksiast ja buliimiast ning paljudest muudest probleemsematest temadest, mida vanasti ehk ainult endas kandma jäädigi. Sellised suhtluskohad esindavad tihti anonüümset suhtlust, kuid see erineb mis-sülg-agasuhu-toob-anonüümsusest: suhtlejal on jagada ühine raske saladus või mure ning rõhk on üksteise toetamisel ja nõustamisel, olgu siis päris anonüümset või virtuaalsete identiteetide kaudu.

Internetisuhtluse murekohti

Internet koos kõigi oma uute võimaluste ja vabadusega toob kaasa ka uusi probleeme. Vabadusega kaasneb vastutus oma tegude eest. Interneti puhul jääb inimestele aga tihti mulje anonüümsusest: et internetti riputatud pilte viimase nädalavahetuse metsikust läbust vaatavad ainult klassikaaslased; et veebipäevikut loevad ainult neli sõpra ja seal võib vabalt kõigest kirjutada, sest keegi teine niikuinii seda ei vaata; et kiusatavast koolikaaslasest tehtud alandav video Youtube'is on virtuaalne nali, millele reaalselt karistust järgneda ei saa; et Delfis võib kommentaaridesse ükskõik mida kirjutada, sest keegi niikuinii teada ei saa, kes kirjutab. Tegelikult pole internetis pea midagi anonüümset: esiteks on avalikkus nähtamatu, sest kunagi ei tea, kelleni mingi info jõuda võib ja kes kõik seda loevad või vaatavad; teiseks ei ole internet juba tehniliselt anonüümne ja ehkki kasutaja seda ise ei näe, saab enamasti kindlaks teha, kes täpselt vastava video, kommentaari või konto taga on.

Keelekasutuse seisukohast on interneti murekohaks piiride hägustumine: tavaelus me teame, kus millist keelt kasutada sobib, teame, et kõneleme ühel moel ja kirjutame teisel moel, rääkimata olukorrast, kellega kõneleme või mida kirjutame. Internetis on palju aga seetõttu teisiti, et suulist suhtlust pannakse kirja ning seega on kirjutamise ja kõnelemise enda tähenduspiir nihkunud, kirjutamine ei esinda enam ainult reeglipõhist normeeritud keelevarianti. Kuigi internetis kipuvad eri keelekujud segunema, on siiski oluline meeles pidada, mis kuhu sobib: MSNis võib vabalt kirjutada „mis ted ä???“ , ent kirjandisse või formaalses olukorras kirjutatavasse kirja jäägu ikka pigem normikohane keel.

Kokkuvõtteks

Internetisuhtluse saab jagada viieks üldiseks tüübiks: üldmeedia, personaalmeedia, otsesuhtlus, grupisuhtlus ja veebipõhised suhtlusvõrgustikud. Suhtluses kasutatavat keelt mõjutavad ennekõike (a) sünkroonsus, anonüümsuse määr, tehnilised võimalused, avalikkuse-privaaatsuse suhe, suhtlejate roll ning suhtlejate üldine sotsiaalne taust ja suhtlusvõimekus. Ühtset äratuntavat netikeelt ei ole olemas, küll on aga lugematul hulgal keelevariante, mis sõltuvad žanrist, olukorrast, tehnilistest kitsendustest, eesmärgist ja veel hulgast teguritest. See keelevariantide kogum on vähemalt sama keerukas kui päriselus või enamgi veel, sest kehaline ruum on asendunud kujutluslikuga, ühed kitsendused on kadunud, teised juurde tulnud; samuti on internetis lisaks tavaelust üle kolinud keele- ja suhtlusvormidele tekkinud uued, ainult internetis esinevad variandid.

Soovitusi edasilugemiseks

Veebiajakirju (inglise keeles)

Ajakiri Language@Internet

<http://www.languageatinternet.de/articles>

Peamiselt jututubade suhtlusega seotud artiklid (valdavalt saksa keeles):

<http://www.chat-bibliography.de/>

Ajakiri Journal of Computer-Mediated Communication: <http://www3.interscience.wiley.com/journal/117979306/home>

Raamatuid (inglise keeles)

Crystal, David 2006. Language and the Internet. Cambridge University Press.

Baron, Naomi 2008. Always On: Language in an Online and Mobile World. Oxford University Press.

Artikleid (eesti keeles)

Kerge, Krista 2004. Veebikommentaariumi mitmetahuline maailm. – R. Kasik (toim), Tekstid ja taustad III. Lingvistiline tekstianalüüs. Tartu: Tartu ülikooli kirjastus, 51–73.

Salla, Sigrid 2002. Jututuba kui võrgusuhtlusvorm. – R. Kasik (toim), Tekstid ja taustad (I). Artikleid tekstianalüüsist. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23. Tartu: Tartu ülikooli kirjastus, 128–151.

Tšau Miina mis teed

Telefonivestluse alustamisest meil ja mujal

Andriela Rääbis
Tartu ülikooli teadur

Kellelegi helistades ei asuta enamasti kohe teema juurde, vaid kõigepealt tervitatakse, tutvustatakse, vahetatakse viisakusväljendeid jms. Telefonivestluse alustamine tundub esmapilgul väga lihtne: tuleb ära õppida vaid mõned vormelid. Samas tuleb aga omandada ka see, mis tingimustel neid vormeleid kasutada.

1960. aastatel alustas USA-s telefonivestluste uurimist Harvey Sacks. Tema loengud panid aluse keeleteaduses suhtluse uurimise suunale, mille nimeks on vestlusanalüüs. Vestlusanalüüs uurib inimeste tegelikku suhtlust, mis salvestatakse, transkribeeritakse ja seejärel analüüsitakse. Lähtutakse sellest, et suuline argisuhtlus pole juhuslik kaos, vaid seda juhivad kindlad suhtlusnormid.¹

Telefonivestluste keskne uurija on Emanuel A. Schegloff, kes on esitanud Ameerika telefonivestluse sissejuhatuse neljaosalise mudeli:

1. Kutsung – vastus: telefonihelin ja vastaja esimene voor.
2. Tutvustamine ja äratundmise kinnitamine.
3. Tervitused.
4. *How-are-you (kuidas-läheb)*-küsimused ja vastused neile.²

Pärast nende etappide läbimist jõuavad vestlejad positsioonile, kus vestlusele saab tuua esimese teema. Tavaliselt pakub esimese teema helistaja. Ameerikas ei tutvusta end tavaliselt kumbki osaleja. Telefonile vastatakse enamasti *hello*, lootes, et partner ütleja hääle järgi ära tunneb. Seejärel peaks helistaja äratundmist kinnitama. See, kas helistaja end tutvustab või mitte, sõltub eelkõige osalejate suhetest. Kui helistaja

¹ Kasterpalu, Riina; Olga Gerassimenko 2006. Vestlusanalüüs. – I. Tragel, H. Õim (toim), Teoreetiline keeleteadus Eestis 2. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7, Tartu, 112–126.

² Schegloff, Emanuel A. 1986. The routine as achievement. – Human Studies 9, 117–118.

arvab, et vastaja suudab ta häälest ära tunda, jäetakse tutvustamata. Kui aga omavahel suheldakse harva, ütleb helistaja oma nime. Schegloffi väitel tervitatakse Ameerika argivestluses alles siis, kui vestluskaaslane on ära tuntud. Enne teema juurde minekut vahetatakse veel lühikesi küsimusi ja vastuseid (*How are you? – Fine.*). Tavaliselt on tegu lihtsalt rutiinküsimusega, millele ei oodata sisulist vastust.

Telefonivestluste sissejuhatused eri kultuurides

Alates 1980. aastate lõpust on telefonivestluse alustamist uuritud paljudes keeltes ja kultuurides. Enamik varasemaid uurimusi käsitleb Euroopa kultuure, muud kultuurid (nt Hiina, Korea, Ladina-Ameerika, Iraan, Venemaa, Jaapan) on tõusnud huviorbiiti alles viimasel kümnendil. Analüüsitud on lauatelefonikõnesid, mobiilikõnedega on tegelema hakatud alles hiljuti. Uurijad on ühel nõul, et vestluste sissejuhatused koosnevad üldjoontes samadest osadest nagu Ameerika mudelis esitatud, kuid peaaegu alati on leitud mingeid erinevusi.

Saksamaal, Hollandis, Rootsis ja Soomes tutvustavad end tavaliselt mõlemad suhtlejad, isegi perekonnaliikmed ja lähedased sõbrad. Rootsis vastaja ütleb sageli oma telefoninumbri. Saksamaal tutvustatakse ennast ees- ja perekonnanimega, seda ka näiteks infotelefonile helistades. Neis kultuurides tervitatakse peaaegu alati. *Kuidas-läheb*-küsimusi esitatakse Saksamaal, Rootsis ja Soomes üsna harva. Küsimuse roll on eelkõige selgitada välja, kas aeg on kõneluseks sobiv. Soomes ja Saksamaal tõlgendatakse *kuidas-läheb*-küsimust sageli infoküsimusena ja antakse sisuline vastus. Küsimusi esitab enamasti ainult helistaja, vastastikused küsimused on äärmiselt haruldased. Põhja-Euroopas eelistatakse seega kohe asja juurde minna.

Kreeklased seevastu ei tutvusta end telefonile vastates kunagi. Vastamiseks on aga oma isikupärane stiil, inimene vastab pea alati ühtemoodi ning see hõlbustab hääle järgi äratundmist. Helistaja tutvustab end vaid siis, kui osalejad ei ole lähedastes suhetes ning hääle järgi äratundmine pole tõenäoline. Tervitused eelnevad tutvustamisele või jäetakse sageli hoopis ära. *Kuidas-läheb*-küsimusi esitatakse Kreekas väga sageli. Ka Hispaania etiketi kohaselt tuleb nii silmast silma kui ka telefonivestluses kõigepealt pärida üksteise ja pereliikmete tervise ja/või tegevuse kohta.

Koreas, Jaapanis ja Hiinas eelistatakse samuti hääle järgi äratundmist. Hiinas võib vestluskaaslane lausa solvuda, kui helistaja end tut-

vustab: seda võidakse võtta kui kahtlust, et partnerit ei suudeta hääle järgi ära tunda. Õnnestunud äratundmine toob kaasa kiituse: helistaja võib öelda näiteks „sa tundsid mu kohe ära”. Niisuguseid kommentaare on leitud veel ainult Kreekas.

Kuidas-läheb-küsimus ei ole Hiinas rutiinne vormel, vaid küsimuse vorm varieerub olenevalt osalejate staatusest. Emalt kui kõrgema staatusega osalejalt ei küsita näiteks „Kuidas sul läheb?“, vaid „Kuidas emal läheb?“, kuna vanema inimese poole asesõnaga pöördumist võidakse ebaviisakaks pidada. Välismaalane võib Hiinas kimbatusse sattuda, kui temalt küsitakse „Kas sa oled juba söönud?” See on *kuidas-läheb*-küsimusega sarnane rutiinne küsimus, mille esitaja ei kavatse vestluskaaslele süüa pakkuda. Vestlus jätkub ikka ühtmoodi sõltumata sellest, kas vastatakse jaatavalt või eitavalt. Vaid teatud juhtudel võib eitav vastus olla märgiks sellest, et inimene ei soovi telefoniga pikalt lobiseda.

Ka ühe kultuuri sees varieeruvad suhtlusmudelid sõltuvalt konkreetsetest suhtlejatest, nende suhetest, situatsioonitüübist jms. Vormelite väike keeleline erinevus võib viidata osalejate sotsiaalsele staatusele (nt Iraanis, Ecuadoris, Hiinas) või helistaja eesmärgile, näiteks Jaapanis ja Koreas tutvustab helistaja end eri viisil, olenevalt sellest, kas ta soovib lihtsalt suhelda või on helistamiseks konkreetne põhjus.

Eesti telefonivestluste sissejuhatus

Et saada teada, kuidas alustatakse telefonivestlust Eestis, olen vestlusanalüüsi meetodit kasutades analüüsinud 131 argitelefoniõnet Tartu ülikooli eesti suulise keele korpusest³. Kõned on salvestatud aastail 1997–2006. Omavahel suhtlevad pereliikmed, sugulased, sõbrad või tuttavad (nt ülikooli- või huviringikaaslased). Uurimuse eesmärk ei ole anda juhiseid, kuidas tuleks telefoniga rääkida. Olen vaadelnud peamiselt lauatelefoniõnesid. Mobiilikõnesid alustatakse teisiti ning need vajavad edaspidi eraldi põhjalikumat uurimist.

Analüüsitud kõnede põhjal võib öelda, et eesti telefonivestluste sissejuhatus koosneb neljast osast:

1. Kontakti loomine (on telefonivestluse sissejuhatuses alati olemas).
2. Tervitamine (on enamasti olemas).
3. Identifitseerimine (jäetakse sageli ära).
4. Olukorra selgitamine (jäetakse enamasti ära).

³ <http://www.cl.ut.ee/suuline/> (25.01.2010)

Telefonile vastates luuakse osalejate vahel kontakt. Analüüsitud kõnedes vastati kõige sagedamini *jaa* või *hallo*. *Jaa* vastata on omane pigem noortele ja lastele, *hallo* aga keskealistele ja vanematele inimestele. *Hallo* oli tüüpiline vastus nõukogude ajal, kuid viimasel ajal on vastamistava hakanud muutuma. Tuttavale inimesele koju helistades ei tutvusta end enamasti kumbki osaleja. Tervitatakse seevastu aga peaaegu alati, seda nii argikõnedes kui ka ametlikus suhtluses.

Eestlastele on iseloomulik kiiresti asja juurde minna, vestluste sissejuhatused on enamasti üsna lühikesed. Sageli põimitakse mitu tegevust ühte vooru (*tšau Miina mis teed*). Näites 1 on toodud minia ja ämma vestluse algus. Ämm vastab telefonile *hallo*. Seejärel vahetatakse tervitusi ning helistaja esitab kohe helistamise põhjuse: teate, et vanaema ei pea lapselast lasteaiast ära tooma.

(1)⁴

((kutsung))

V: hallo

(0.5)

H: tere.

(0.3)

V: tere?

H: .hhhhh ma tahtsin öelda=et sul=ei=ole=vaja täna Kermole lasteaeda järgi minna, ta on kodus.=hhh

Kui osalejad on samal päeval kohtunud või vestelnud, võib helistaja teemat alustada juba oma esimeses voorus nagu näites 2.

(2)

((kutsung))

V: jaa

(0.6)

H: ee kuule Raido see mis kell me minema akkasimegi.

Enne vestluse põhiosa juurde minekut esitatakse mõnikord veel küsimusi ja kommentaare. Seda sissejuhatusese osa olen nimetanud olukorra

⁴ H tähistab helistajat, V vastajat. Transkriptsioonimärgid: . – langev intonatsioon; , – poollangev intonatsioon; ? – tõusev intonatsioon; (.) – mikropaus (0.2 sek või lühem); (0.5) – pausi pikkus sekundites; e:i – hääliku venitus; s(h)õna – naerdes lausutud sõna; \$ \$ – naerev häälik; .hh – sissehingamine; hh – väljahingamine; [] – pealerääkimine; = – kahe üksuse kokkuhääldamine; (()) – transkribeerija kommentaar.

selgitamiseks. Analüüsi põhjal ilmnes neli põhilist olukorra selgitamise varianti:

- küsimused ja kommentaarid partneri üldise käekäigu kohta (nt *kuidas läheb*) või konkreetse tegevuse või olukorra kohta (nt *mis teed; oled kus; magasid vä; üksi oled*);
- kommentaarid enda kohta (nt *elistan sulle Saaremaalt; mul on hääl ära*);
- kommentaarid helistamise kohta (nt *ma mõtlesin et elistan teile sinna*);
- küsimused ja kommentaarid kuuldavuse kohta (nt *kuuled sa mind*).

Oluline on siinkohal rõhutada, et mitte iga kommentaari või küsimust ei saa esitada ükskõik millal või ükskõik kellele. Paljud olukorda selgitavad küsimused ja kommentaarid sõltuvad otseselt välistest asjaoludest, näiteks hilise helistamise pärast saab vabandada ainult teatud kellaajal, partneri hääletooni kommenteeritakse ainult siis, kui see tavapärasest erineb jne.

Kuidas-läheb- ja *mis-sa-teed-*küsimused näivad olevat küll universaalsed, kuid tegelikult esitatakse neid harva ja ainult teatud tüüpi kõnedes.

Erinevalt USA-st ei ole *kuidas-läheb-*küsimused (nt *kuidas läheb; kuidas sul läheb; kuidas elu läheb sis; no kuidas elad; noh, kuidas elate*) Eestis rutiinsed viisakusküsimused. Esiteks võib helistaja *kuidas-läheb-*küsimuse esitada siis, kui helistamise eesmärgiks on mingi palve (vt näide 3). Vestluse alguses püütakse luua mulje, et helistatakse lihtsalt niisama. Teiseks on *kuidas-läheb-*küsimus Eestis sageli tegelik infoküsimus partneri olukorra, tervisliku seisundi või mingi poolelioleva asjaajamise kohta ning sellele oodatakse sisulist vastust. Kolmandaks kasutatakse *kuidas-läheb-*küsimusi vestluse alguses siis, kui helistamiseks ei ole konkreetset põhjust ning selle küsimusega antakse vastajale võimalus teema pakkuda.

Pikem sissejuhatus võib olla märgiks, et ees on ootamas midagi probleemset, näiteks soovib helistaja vestluskaaslaselt midagi saada. Sel juhul võidakse valida pikem või argisem tervitusvormel (nt *tere varaommikust*), mis osalejaid lähendab. Samuti võidakse sissejuhatust pikendada tutvustuse lisamisega. Korpuses on isegi näiteid, kus mõlemad osalejad on selgelt väljendanud partneri äratundmist, aga sellele vaatamata tutvustab helistaja ennast.

Teema juurde minekut võidakse edasi lükata ka *kuidas-läheb*-küsimuse abil. Näites 3 helistab Kalmer vennale, et auto remontimiseks raha laenata. Helistamine on kokku lepitud. Kokkulepitud helistamise või tagasihelistamise puhul minnakse tavaliselt kohe asja juurde. Selles näites esitab helistaja pärast tervituste vahetamist küsimuse *no kuidas läheb*. Järgneb pikk paus. Vastaja algatab paranduse küsisõnaga *misasi*. See näitab, et ta ei tõlgenda küsimust formaalsena, vaid sisulisena. Helistaja jätkab naerdes: *ültse see elu ja tegemine*. Järgmises vóorus heidab vend talle ette kokkuleppe rikkumist (*ma ootasin et sa kuue ajal elistad*). Sellega osutab ta, et helistaja küsimus oli olnud ülearune.

Kalmer läheb nüüd teema juurde. Asesõna *selle* kasutamine näitab, et ta räägib varem jutuks olnud asjadest. Järgnevad pausid, tõusva intonatsiooniga *ahhaa?* ja küsimus *ja misa räägid?* osutavad, et vastaja ei tõlgenda eelnevat vóoru helistamise põhjusena. Nüüd esitab Kalmer helistamise põhjuse: palve raha laenata.

(3)

((kutsung))

V: kuulen

H: no=tere, Kalmer siin.=hh

(0.3)

V: tšau:?

H: .hhh no kuidas läheb.

(0.9)

V: misasi:.=hh

H: mhemhe ((lühike naer)) \$ ültse see elu ja tegemine. \$

(0.7)

V: e:lu ja tegemine ma ootasin et sa kuue ajal elistad.

H: \$ kule e-e=jõudnud ennem. \$ ((natuke naeruse häälega, kohmetult))

(0.5)

V: [ahah]

H: [kule:] eeeee ma proovisin, sain selle Järvamaa numbri olem=e=kätte isegi aga iljaks jäin, eks homme proovin, äkki saab sält midagi.

(0.4)

V: ahhaa?

(1.7)

V: ja misa räägid?

H: hhhhh ((ohkab)) (.) kule ma=ei=tea,=h

(.)

V: [nn mis=sa ohkad.]

H: \$ [r(h)ahadega on tuuga.] \$ räägi saad sa (.) mind aidata=või, (.) ei saa.

Kokkuvõttes sarnaneb eesti telefonivestluste sissejuhatus soome, rootsi ja saksa vestluste sissejuhatustega, mis ei ole samuti tüüpiliselt neljaosalised: *kuidas-läheb*-küsimusi leidub harva. Telefonikõne algab kutsungile vastamisega. Seejärel vahetatakse enamasti tervitusi. Eestis tutvustatakse aga vähem kui eelmainitud kultuurides, eelistades hääle järgi äratundmist. Seega on eestlastele omane kiiresti teema juurde minna, pikem sissejuhatus võib osutada mingitele probleemidele.

Soovitusi edasilugemiseks

Rääbis, Andriela 2009. Eesti telefonivestluste sissejuhatus: struktuur ja suhtlusfunktsioonid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Koeraga läbi kõnekäändude

Anneli Baran

Eesti kirjandusmuuseumi teadur

Loomanimetuste, täpsemalt loomametafooride kasutamine fraseoloogias, aga ka teistes rahvaluule lühivormides on populaarne kõigis keeltes. Tagapõhjaks antropotsentriline, st inimest kõige keskmene käsitlev maailmamõistmine ning sellest tulenev antropomorfism ehk inimlike omaduste omistamine loomadele. Rääkides loomadest fraseoloogias, ei saa kindlasti vaadata mööda tõsiasjast, et mõni loom esineb fraseologismides sagedamini kui teised. Kui võtta aluseks, et fraseologismid on tihedalt seotud vanasõnadega, siis võib osutada Arvo Krikmanni väljatoodule, nimelt sellele, et paikkondlikest erinevustest hoolimata jagavad vanasõnades 1.–3. kohta ühed ja samad nn suursoosikud: koer, hobune ja veis. Nendele kolmele järgnevad kana või kukk, hunt, siga, kass, lammas või oinas. Nimetatud kaheksa suurimat soosikut annavad ühtlasi umbes poole nn loomterminite kõigist esinemisjuhtudest vanasõnades.¹ Seega on koduloomade ülekaal ütlustes väga suur.

Eri keelte väljendeid uurides tekib kergesti mulje, et konkurentsituatsioon on paljudes keeltes esikohal väljendid, milles esineb kas koer või siga. Ka eesti fraseoloogias on just nende kahe esinemus teistest suurem, seda näitab ilmekalt materjal, mis sisaldub Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasis²: nii koera kui sea kohta leidub pea ühe palju üleskirjutusi (ligi 2600), neile järgnevad kassiga tekstide hulk on mõnevõrra väiksem (ligi 1800).

Järgnevas lähemalt ühest populaarsemast tegelasest fraseoloogilistes ütlustes, nimelt **koerast**. Tegu on vanima kodustatud loomaga, kes on omandanud kindlad, kuigi samas üsnagi vastandlikud tähendused. Ühelt poolt on need positiivsed, nagu truudus, ustavus (*truu kui vana koer; ustav nagu koer*), teisalt aga leidub üksjagu negatiivseid tähendusi.

¹ Vt Krikmann, Arvo 1999. Vanasõnad loomade identiteedist (Tüpoloogilisi memuaare). – Mäetagused 12, 52–86.

² Andmebaas koondab endasse fraseoloogilise materjali nii Eesti Rahvaluule Arhiivist, Eesti Kultuuriloolise Arhiivi käsikirjalise fondist kui Eesti Keele Instituudi ja Emakeele Seltsi murdearhiivist.

dusi. Üks neist viimastest on seotud samuti inimese poole hoidmisega, lojaalsusega, mida võib tõlgendada ka lipitsemisena.

Koer omab aga ka usundilise sümboli tähendust. Kristlikul perioodil levinud arusaama kohaselt oli (iseäranis musta värvi) koer kuradi kehastus. Selle tagamaad peituvad koerale teispoolsuse või hauavalvuri staatuse omistamises.³ Paljude rahvaste mütoloogias omistatakse koerale tavapäraselt madal positsioon, kuna tegemist on ebapuhta olendiga; see on ka põhjuseks, miks ei lastud koeri näiteks taluhoonesse ning miks neid ei maetud tavapärasesse matmispaika. Oletatavasti just sellise suhtumise tulemusel on eri keeltes, aga ka eesti fraseoloogias koeral suuresti negatiivne tähendus ning seda vaatamata asjaolule, et koeral on kodu ja tema elanikke hoidva looma staatus.

Eesti keeles on tuntud liitsõnalised moodustised, nagu *koeraamet*, *koeraelu*, *koerailm*, mis tähendavad kõik midagi rasket, ebaseadlikku. Laiemalt tuntuim on mõiste *koeraelu*, mis märgib mitteihaldusväärset olukorda: *sihane elu pole küll muud kut kueraelu, päris koerapõli, halb elu kui koeral, sul on aga koerapäevad*. Sellele, et just koera elu oli elamise raskuse mõõdupuu, osutavad ka järgmised võrdlevad ütlused: *hullem kui koeraelu, selle kurja ilmaga ei lähe koergi pesast välja*.

Hulgaliselt leidub ka väljendeid, mille põhjal on võimalik aimu saada koera mitte just kadestamisväärsest seisundist koduses majapidamises, kus talle hõlpu ei antud: *nagu koera eest; pietasse kuera viisi; pidasid koera kombel; peeti nagu koera tagumist jalga; nindagu vana vigane kuer, kes kuhugi ei kelba; aetakse nagu koera taga; utsitas neid takan ku pinne; võib nõnda ära väsitada kui vana koera; joosutakse nagu karjakoera; väsinud kui vana koer; ilma nagu peni pehmest leivast; teen kui Kurvitsa möldre pini – ilma palgata, uma rõiva ja kängitsega (jalatsiga); vedel nagu koeralake*.

Kui keegi juhtus olema hädas, siis kirjeldati seda taas võrdluses koeraga: *hädas kui koer kirikus, kimbun nigu peni purde pääl, ei saa enamb edesi ei tagasi, häda täis kui koer keskmisel julgal, juskü koer kusehädas*.

Sageli esineb koer nn fraseoloogilistes peksuväljendites, kus kellegagi toimuda võivat või juba toimunud võrreldakse koera nuhtlemise või selle tulemiga: *saab peksa kui koer, sai peksa koera kombel, saba sorgus kui peksasaanud koeral, pää lõngus nagu peksä saanud koeral, kardab kui koer luuavart*. Leidub hulk väljendeid, milles kasutatakse

³ Vt nt Jonuks, Tõnno 2006. Koerad Eesti asukate viikingiaja maailmapildis. – Mäetagused 31, 29–48.

liitsõna, mis märgibki koera nuhtlemiseks kasutatud vahendit: *saab koerapiitsa, aeti koerapiitsaga minema, sinule pole muud teha kui koerapiitsa anda, koerapiitsaga vällä peksetud* (EKKS: koerapiits 'väike piits koerte nuhtlemiseks'⁴). Väljendid *Ma lüün su koera pähe maha, ku sa viil seda või seda tiid! Küll ma sul koiral näüda, ku sa ää kulle! Lasen sind nagu koera maha lüüa! Maha lüüa nagu koerapoega!* kõlavad selgete ähvardustena, milles antakse teada, et kellegagi võidakse toimida sama halvasti nagu koeraga. Ähvardamist või parastamist sisaldavad ka nn tasule osutavad nendingud: *sinule on paras peni palk ja koera kohus; koer oli ja koera palga ka sai; viimaks koerapiits palgaks; paras koerale; hästi, hästi, sie koerale paras*. Kibedalt kõlab ka enesekohane ütlus *Mes ma sest saan, muud kui kuera hinda ja häbü palka*.

Taoliste, koera ebameeldivale seisundile osutavate väljendite kõrval on rohkesti aga selliseid, milles inimest võrreldakse loomaga, kes justkui eviks neidsamu inimlikke omadusi:

- RUMALUS

kui rumal õuekoer muudkui lõriseb tühja juttu, suu jooseb koola nagu rumalal koeral

Mitmed koera rumalust märkivad väljendid sisaldavad pärisnime, st kellegi konkreetse küla- või naabrimehe koer on iseäranis rumal. Väljendeid neid kasutatakse, et naeruvääristada kedagi, kes ise või keda teised põhjendamatult targaks peavad: *nõnda rumal nagu Rae Jaani koer, tark nagu Patsi koer, ei olnud targem kui Meose Matsi koer*.

- LAISKUS

laisk kui koer, laisk kut vana koer, üks va laiskkoer, nagu peni palgi peal; nii laisk justkui va voostrikoer, nii laisk justkui va voostrikoer, suur koer nagu vooster

sel on päris koeraelu: iga õhtu heidab ta kanadega magama ja tõuseb sigadega ülesse (öeldi sellele, kes kippus kaua magama).

Siinkohal vajaks lahtiseletamist nimetuse *vooster* tähenduse huvitav kujunemislugu. Selle sõna seotusele just nimelt koeraga leiab kinnitust eri aegade eesti keele olulisematest sõnaraamatutest. F. J. Wiedemannil⁵

⁴ Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. II köide, 2. vihik. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1992.

⁵ Wiedemann, Ferdinand Johann 1973. Estnisch-deutsches Wörterbuch. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus, vg 1388.

leidub sõna *wooster* (*woorster*) koos saksakeelse vastega *Vorsteherhund* 'linnukoer', lisatähendusega 'see, kellele teised järgnevad' (naljatleva nimetusena), kusjuures *wooster õppimise peale* tähendab õpihimulist (*lernbegierig*). Julius Mägiste etümoloogiline sõnaraamat⁶ toob saksa laensõna tähendustest esile *Hühnerhund*, *Vorsteherhund* ja viitab Wiedemannile ning ÕS-ile. A. Saareste⁷ annab sõna *wooster* (ka *voostrikoer*) tähenduseks 'linnukoer', ülekannet inimesele ilmestab näitelause *Mis sinust kõnelda, ilmad-maad läbi kolanud wooster*. Näib, et saksa keelest (*der Vorstehhund*) eesti keelde mugandatud sõna on algselt kasutatud teatud kindla koeratõu tähenduses ning märkinud energilisust, innukust jmt. Samad omadused on olnud aluseks ka kujundlikele ülekannetele. Sellele osutavad kõnekäändudegi seas leiduvad kirjapanekud: *nigu vuustre pini käüt küla pitte voosterdehn*; (*kie üleliia elav on, et*) *juokseb jusku vuoster*; (kärme ja tööka inimese kohta) *tema on justkui vooster, tõmbab alati*. Ent ajapikku on see sõna omandanud hoopis vastupidise tähenduse. Tänapäeva kirjakeeles mõistetakse voostrit just tähenduses 'looder, logask' (vt ÕS, EKSS). Samas on EKSS-is fikseeritud ka selle sõna kasutamine suure, laisavõitu koera kohta (*koeravooster*).⁸

Selline kummastav tõik, et laiskuses võidakse näha ka head, nähtub eesti vanasõnade akadeemilises väljaandes sisalduvatest tekstidest. Nimelt leiame sealt vanasõna, milles kohaselt võidi pahe, nagu laiskus, hoopiski väärtuslikuks lugeda: *Laisk koer, hea õnn*; *Paha koer, parem õnn*. Taolise ütluse järelduseks on, et see, kes ennast tagasi hoiab, peetagu teda siis kas või laisaks, tagab endale rahulikuma elu.

• VALELIKKUS

valetab kui vana kuer, valetab kui vana Pauka, häbemata valetaja krants, valekoer; kahe pere koer~ kahe talu koer~ kahekeelne kahe talu koer~ kahe persega peni.

⁶ Mägiste, Julius 1982. Estnisches etymologisches Wörterbuch XII (sub *wooster*). Helsinki: Finnisch-ugrische Gesellschaft, 3918.

⁷ Saareste, Andrus 1958. Eesti keele mõisteline sõnaraamat. I: 6 (sub *koer*). Stockholm: Vaba Eesti, vg 1311.

⁸ Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. VII köide, 1. vihik (*varjutama – vunk*). Peatoim M. Tiits, T. Valdre, L. Veski. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2005, 198.

- KURJUS

kuri nagu koer, jookseb kallale nagu kuri koer, tema seisis igalühel nina otsas kinni nagu kuri koer; see mees on suu ees hää nagu supileem, aga tagaselja salvab nagu kuri koer; mõnitab nagu koer, nagu koer igal pool küljes kinni, närib sõna kui koer konti, hammastega küllen nigu peni sia perse küllen, kuri kui karjamuri; hull kui marupeni.

- HÄBEMATUS

See omadus on tegelikult tihedalt seotud eelmainitud valelikkuse ja kurjusega: *haugub kui koer, mis sa haugud koera kombel, krants, mis sa haugud; krants, haugu metsa poole, ära haugu õige inimese pääle; haugub vastu nagu koerakutsikas; sa olet viil kutsik, sa ei tiiä, mia vana pini hauk; kutsu, kutsu, haugu ikka, aga ää hammusta; koera käest leiva ära võtnud~ om peni käest ameti ära võtnud, sel on jo koeranahk silmil; sa häbemata koer; häbi nagu koeral (st ilma häbita); kas sul krantsil häbi ei öld.*

Kui kellegi puhul nenditi, et *kasvadas omal kuera*, siis tähendas see, et mõni lapsevanem oleks pidanud olema oma järeltulijaga rangem.

- ULAKUS

Eesti keeles on koeraliku käitumise all läbi aegade peetud silmas eelkõige üleannetut, käske-keelde eiravat inimest: *vallatu justkui koerakutsikas; koer inimene; koer poiss; üsna püsti koer oma tempudega; ~ oh sa peni oma tegudega ~ oh sa peni oma juttudega ja sõnadega; jooseb ümmer nagu hull koer mööda ilma, aaleb ümber kui hurdakoer.* Kõnekäändude andmebaasis sisalduvas tekstis omistatakse see omadus lausa tervele naabertalu rahvale: *Lepiku talu rahvas olivad ühed koerad inimesed*

Hästi tuntud on vembu tähenduses kasutatav liitsõna *koerustükk*. Eesti kõnekäändude hulgas sisaldub üleannetu koera kombel käituva poisi kohta aga üks pikem humoristlik väljend, mis koosneb kahest loomanimetusega kujundlikust üksusest: *koer poiss teeb karutükke*. Tegemist on omamoodi tautoloogilise ütlusega, mis n-ö tõlgituna tähendaks 'ulakas poiss teeb ulakusi'. Üleannetus on andnud ainest ka humoristlikele retoorilistele hüüatustele, nagu *Koerad kirikust välja!* ja *Armas kogudus, koerad kirikus, kassid kantsli ääre peal!*

Eesti fraseoloogias on ohtralt sõimuväljendeid, milles pöörduakse teise inimese poole rõhusõnaga loomanimetust appi võttes. Retooriline hüüatus *oh sa koer!* on suunatud sellele, kes tõenäoliselt on saanud

hakkama millegi ebameeldivaga. Sellistes *koer*-komponendiga halvustavates väljendites võib täheldada eristamist: kas vanuselisest – *sa koerapoeg* – või soolisest aspektist – *sa hatt küll~ vana hatt~ kuradi hattkael*. EKFAs leidub koera-nimetusega söimuväljendeid, nagu *oh sa viimane koer~ igavene peni~ oh sa igavene krants~ ah sa vana igävene krants* ligi sadakond.

Eeltoodud näidetest on näha, et koera nimetust kasutati ja kasutatakse tänapäevalgi meelsasti ka söimamisel, st teist inimest halvustada püüdes. Sama sõna on omandanud sedavõrd kindla kasutuse söimuni-mena, et see on tavaliselt esitatud ka sõnaraamatutes.

Nii fraseologismina fikseeritud nendingud *koer oli*, *koeraks jääb* ning *koer ta oli kuni surmani* kui eesti vanasõnad *Koer ajab karva*, *kuid kombeid ei muuda* ja *Koer jääb ikka koeraks* osutavad tõigale, et koer oli juba loomuldasa halb. Pigem tuleb küll näha sellise suhtumise tagamaid selles, et kui taheti osutada teise inimese halbadele omadustele, kasutati selleks kedagi, kes oli n-ö lähedalt võtta. Sellest, et ajapikku on looma nimetus võrdsustunud temale tüüpiliseks peetava

omadusega, annab tunnistust meie kirjakeeles juurdunud sõna koer kasutamine ka kõnekeelses tähenduses 'ulakas, üleannetu, vallatu; ülekäte läinud, hukas'.⁹

Eesti keele fraseoloogilisest varamust leiab veel arvukalt erinevaid väljendeid, milles antakse aimu, et koera seisundit ei ole peetud omal ajal kadestamisväärseks. Järgmisi ütlusi on eesti fraseoloogias tavaks nimetada hüperboolseteks, st nendes liialdatakse kas suurendavas või vähendavas suunas. Nii ei tasunud raskes olukorras ammugi minna õiglust otsima looma käest, kes ise on veelgi õigusetum: *kohus on koera perses; räägi, räägi räimele, kaiba, kaiba kassile; koeraga käi kohut; ei tohi koeralegi kaevata; ei siis ole koeralgi kohut*. Kui mõni ese on äärmiselt vilets, siis võidi öelda *sii* (nuga) *kõhe viska koera kätte*. Samasugust osutust millegi vähesele (kui mitte olematule) väärtusele sisaldavad ka väljendid, nagu *ei kõlba kueralegi ~ ei kõlba mitte koera hanna alla kah; ei soovita oma kõige suurema vihavaenlaselegi ega koeralegi; mis sest saab murile murda või hallile anda või kirju koerale enesele süüa*. Selliseks kõlbamatuks asjaks võis osutada näiteks halvaks läinud toit, sobimatud riided või ka kellegi räägitav jutt. Ka siis, kui midagi mitte eriti väärtuslikku oli ülearu palju, võeti taas appi võrdlus koeraga: (kedagi) *on nagu kirjused koeri*.

Erilist põlgust väljendavates ütlustes ei hooli koguni seesama põlastusväärseks peetav loom millestki ega kellestki: *nii ihnus, et mitte koer tema maja nurka ei niisuta; ei haugu koergi taga ~ koer ka ei nuusuta ~ koergi ei pissi pääle; alati lõpmata sa räägid niisukesti tühja juttusi, midä kuer ka leibilt (leiva pealt) ei süü*.

Mingi taunitava pahe puhul võidakse aga kaudne võrdlus pöörata looma, antud juhul koera kasuks. Leidub mitmeid nn võimatustarindeid, milles struktuuriga *enne ... kui ...* kehtestatakse äraspidiseid tingimussadeid, mille järgi on niivõrd halbu olukordi, et koguni põlatud koer on eelistatum: *ennem mina magan koolu koera man; ennem saab koera majast leiba kui sinu käest midagi; koer jätab ennem kondi järele kui sina oma jonnii ~ koer jätab luu maha, jäta sina oma lori; koergi häbeneb ennemast kui tema; koer on ka teinekord targem*.

Tõenäoliselt tuleb aga eriliselt alandavaks siiski pidada olukorda, kui kedagi ei peeta isegi koeraga samaväärseks, st keegi on veel halvemal järjel kui koer: *ei pia piniss ka minnu ~ ei peeta pini iistki*. Ent siiski kellegi võrdlemist loomaga võib pidada ikkagi paremaks kui

9 Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. II köide, 2. vihik (*keelutoll – kollisioon*). Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1992, 357.

mittevõrdlemist, kuna võis leiduda ka kaaskodanikke, kelle puhul nenditi, et need ei anna ei inimese ega ka mitte looma mõõtu välja: *Mis sa vahid mu otsa, kuhu ma sind panen, imelik oled sa inimeseks, veider veiseks, lollike lojuseks.*

Allikad

EKFA = Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas. Koostanud A. Baran, A. Hussar, A. Õim, K. Õim. <http://www.folklore.ee/justkui/>
Eesti vanasõnad I–V. Monumenta Estoniae Antiquae III: 1–5. Koostanud A. Hussar, A. Krikmann, E. Normann, V. Pino, I. Sarv, R. Saukas. Toimetanud A. Krikmann ja I. Sarv. Tallinn: Eesti Raamat, 1980–1988.

Millest kõnelevad eesti uuema lastekirjanduse verbid

Airi Kapanen

Tallinna ülikooli magister

Oma keele ja rahva iseärasustega on inimene harjunud nõnda, et ei hoomagi neid alati. Tema oma keele *tõelus* on temaga alati kaasas nagu ta oma *mina*, mõlemaid on võimalik tunnetada. Kognitiivse keeleteadusega tegelejad ongi üsna kindlad, et keelevõime ei seisa lahus inimese teistest tunnetuslikest võimetest.

Näiteks on Ilona Tragel eesti keele **tuumverbide** põhjal joonistanud välja tüüpilise ettekujutuse inimesest. Inimene on (verb *olema*) ja tegutseb (verb *tegema*); mõnikord liigub (*tulema, minema, käima*), mõnikord püsib paigal (*seisma, istuma*); omandab midagi füüsilises (*saama, võtma, andma, panema, viima, tooma*) või mentaalses maailmas (*tahtma*). Peale selle kuulub ta ühiskonda, millega teda seovad kohustused ja lubadused (*pidama, võima*). Kõike seda võib alustada (*hakkama*), põhjustada, aga võib jääda ka äraootavale seisukohale (*jääma, laskma*).¹ Sel viisil on verbidesse mahtunud prototüüpne tegemine, olemine ja protsessis osalemine.

Siinse kirjutise aluseks olevas magistritöös tunti huvi selle vastu, missuguseid tuumverbe võidakse kasutada eesti uuemas lastekirjanduses seoses poiste ja tüdrukute tegevustega. Tuntud on tõsiasi, et sõnad vahendavad tegelikkust ja situatsiooni vaheteguritega, nagu see peegeldub kõneleja teadvuses, kannab paratamatult kultuuriomast. Üsna tuttavad võivad olla meie kultuuris käibivad fraasid *meeste tööd ja naiste tööd*; järelikult on paljude aastate jooksul kujunenud tegusõnad, mida arvatakse väljendavat pigem just kas meestele või naistele omaseid tegevusi. On olemas ka terminid *poisteraamat* ja *tüdrukuteraamat*.

Lastekirjanduse verbide analüüsimiseks on kasutatud Ilona Trageli tuumsõnakontseptsiooni kõrval ka Zeno Vendleri verbide leksikaal-semantilist mudelit, mis aitas näha, kuidas on poiste ja tüdrukute

¹ Tragel, Ilona 2003. Eesti keele tuumverbid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

tegevus jaotatud ajas, kas see on staatiline või dünaamiline; kui dünaamiline, siis kas kestvalt või hetkeliselt dünaamiline. Tehtud magistritöö oli esmane katse kasutada kirjandusteksti kui allikmaterjali ja selle lingvistilist analüüsi soospetsiifilise verbisõnavara uurimiseks.

Analüüsi aluseks olnud verbid on kogutud kahe eesti autori, Aino Perviku ja Heiki Vilepi teostest. Esimene neist on tuntud oma Paulalugudega², milles toimetavad tegelased Paula ja Patrik, teise autori, H. Vilepi Liisu-lugudes askeldavad Liisu ja Ats.³ Tegusõnade andmebaasi kogunes 369 verbilekseemi 914 esinemisjuhu ehk sõnega; poiste tegevusi väljendas 114 lekseemi (190 sõnet) ja tüdrukute tegevusi andis edasi 255 lekseemi (724 sõnet).

Mida „kuulutavad avalikult“ mees- ja naissoo kohta tuumverbid

Aristoteles pidas verbi esmaseks ülesandeks teabe ehk predikatsiooni andmist lause aluseks oleva nimisõna kohta. Ladinakeelne sõna *praedicatum* tähendabki 'avalikult kuulutama'.⁴

Tüdrukutega seoses olid mõlemad autorid kõige sagedamini kasutanud tegusõnu *olema*, *minema*, *võtma*; poiste puhul olid vastavad verbid *hakkama*, *tahtma*, *tegema*. Kui sellise sagedusloendi põhjal teha esmane üldistus, siis eesti uuemas lastekirjanduses tüdrukud *on* ja *peavad*, *lähevad* ja *võtavad* ning poisid *hakkavad*, *tahavad* ja *teevad*.

olema-verbi täpsemast analüüsist selgus, et nii tüdrukud kui ka poisid on (olemas), kuid kui tüdrukute puhul antakse *olema*-verbi abil enamatel kordadel edasi mingis seisundis, sageli just tundeseisundis viibimist, siis poiste puhul *olema*-verbi nii ei kasutatud. Selliseid tulemusi võib tõlgendada mitut moodi: ühelt poolt näitab staatilise *olema*-

² Paulalugude eest sai A. Pervik 2002. aastal Kultuurkapitali aastapreemia.

³ Pervik, Aino 2001. Paula jõulud; Pervik, Aino 2002. Paula ja õuelapsed; Pervik, Aino 2002. Paula õpib emakeelt; Pervik, Aino 2003. Paula käib poes; Pervik, Aino 2003. Paula ja Patrik; Pervik, Aino 2003. Paula viiakse haiglasse; Pervik, Aino 2005. Paula raamatukogus; Pervik, Aino 2007. Paula esimene koolipäev; Pervik, Aino 2007. Paula läheb linna elama (kõik eeltoodud A. Perviku raamatud on ilmunud kirjastuses Tiritamm). Vilep, Heiki. 2005. Liisu; Vilep, Heiki 2007. Liisu leiutab küünlapuhuja (H. Vilepi raamatud on ilmunud kirjastuses Vilep ja Vallik).

⁴ Häkkinen, Kaisa 2007. Keeleteaduse alused. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

verbiga lausete sagedasem esinemine tüdrukute tegevuste tähistamisel nende staatilisust, teiselt poolt võib see viidata ka tüdrukute olemasolu vajalikkusele või olulisusele.

Kui *olema*-verbi tähenduses puudub tegija oma tahte väljendamise võimalus, sest see verb on olemuselt staatiline, siis poiste tegevusi sageli tähistanud *tahtma*-verbi tähenduses on tegija tahte väljendamise võimalus olemas. *Tahtma* on modaalverb, mille puhul on modaalsus tegija-liikuja sees, seega tegija ehk siinse materjali põhjal just poiss tahab ise midagi.

Huvitava tõsiasjana selgus materjali analüüsimisel, et *pidama*-verbi oli kasutatud küll tüdrukute tegevuste märkimiseks, ent mitte ühelgi korral poiste tegevuste puhul. *Pidama* on samuti modaalverb, kuid selle verbi puhul asub modaalsus tegijast-liikujast väljaspool – keegi teine kohustab tegijat millekski. Enamasti kohustatakse millekski just tüdrukuid.

Seega selgus, et prototüüpne tüdruk eesti uuema lastekirjanduse põhjal *peab*, *läheb* ja *võtab*, prototüüpne poiss *hakkab*, *tahab* ja *teeb*. Saadud andmed lubavad üldistada, et vaadeldud kahes teoses on seoses tüdrukutega olulisemal kohal kohustused ning seoses poistega initsiatiiv ja soovid.

Poiste ja tüdrukute tegevuste jaotumine ajas

Kui objektid asuvad ruumis, siis sündmused paiknevad ajas⁵ ning sõnastades ümber Epp Annuse ütluse „Aeg asub sõnas”, võib väita, et aeg asub eelkõige tegusõnas⁶. Töös otsiti vastust, kas poiste tegevusi märkivad verbid ja sedakaudu situatsioonid on ajas struktureeritud kuidagi teisiti kui tüdrukute omad. Vastavalt meie ühiskonnas kujunenud soostereotüübile⁷, võivad olla poisid pigem aktiivsed, samal ajal kui tüdrukud on enamasti passiivsed, teisisõnu vaadeldi töös, missuguse tegevuslaadiga – dünaamilise või staatilisega – tähistatakse tekstis poiste ja tüdrukute tegevusi.

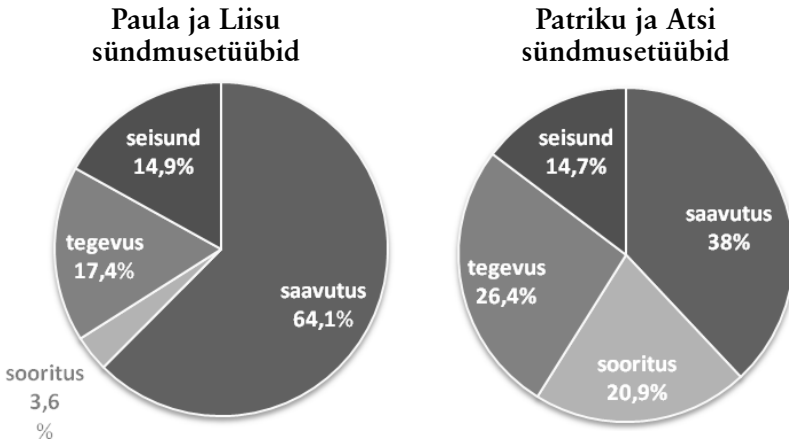
⁵ Nemvalts, Peep 2000. Alusfraasi käändevaheldus tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

⁶ Annus, Epp 2002. Kuidas kirjutada aega. Sari Oxy Mora, 5. raamat. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

⁷ Tarrend, Ave 2004. Kahtlasest õnnest, mida reklaamib Viljaküla Brita. – Nukits, 28–33.

Situatsioonid jagati Zeno Vendleri esitatud verbide leksikaalseman-tilise jaotuse⁸ põhjal vastavalt dünaamilisusele või selle puudumisele tegevusteks, sooritusteks, saavutusteks või seisunditeks. Et nii tüdrukui ka poisstegelaste situatsioonitüübid olid kahe autori puhul väga sarnased, on järgneval joonisel esitatud andmed ainult tegelaste soost, mitte autorist lähtuvalt. Joonistel on selgelt näha, et kõige vähem osalesid tüdrukud situatsioonitüübis, mille verb väljendas üksiku kindla lõpp-punktiga kestvate tegevust – sooritusi (nt *läks sisse, ei leidnud üles*) oli vaid 3,6% kõikidest situatsioonidest.

Poiste situatsioonitüüpide hulgas oli saavutusi võrreldes tüdruku-tega neljandiku võrra vähem (38%). Seega on poiste tegevused ajas struktureeritud teisiti – vahetult juhtunud punktuaalsetes sündmustes, millel on tulemus, osalevad poisid vähem. Seevastu väljendasid tüdruku- tegevusi enamikel verbide esinemisjuhtudest just saavutusverbid (64%). Saavutus on kestuselt piiritletud situatsioonitüüp, millel on tulemus. Saavutusverbid on iseloomulik, et neid ei ole võimalik kasutada koos kestvate või piiritlevate ajamäärustega nagu näiteks *tund aega, hulk aega, tükk aega, kolm päeva* jts. Tüdrukute puhul tähistasid saavutuse situatsioonitüüpi näiteks järgmised verbid: *andis, märkas, aetas, joonistas, ohkas, puges, nähvas, haaras, kükitas, alustas juttu*. Kokkuvõtvalt iseloomustab tüdrukuid tegevus, mis leiab aset kohe, siin ja praegu ning millel on tulemus.

⁸ Vendler, Zeno 1967. *Linguistics in Philosophy*. Cornell: Cornell University Press.

Samas osalevad poisid *tegevuse*-sündmusetüübis rohkem (26,4%) kui tüdrukud (17,3%). Tegevus on kestev situatsioonitüüp, selle lõpu suhtes ei ole lauses seisukohta võetud ning eesti uuemas lastekirjanduses poisid näiteks *jooksevad, joonistavad, mängivad, vudivad, lasevad vett, parandavad, klõbistavad*.

Nii see, et poiste verbidest on neljandik tegevusverbe, kui ka see, et *hakkama*-verb on poiste puhul sagedasem, võib näidata, et poisid tegutsevad ka siis, kui tulemust alati ette ei tea või ei osata seda ette kujutada või polegi see oluline. Selliste verbide eelistamine poisstege- laste kujutamisel võib tuleneda püüust näidata poiste suuremat julgust, riskimeelsust ja algatusvõimet.

Ajaliselt on poiste tegevused kestmamad. Seda näitas sooritusver- bide hulk (20,9%), mis oli poistel palju suurem kui tüdrukutel (3,6%). Nagu kõikide dünaamiliste situatsioonitüüpide puhul, tähistavad sooritusverbid olukordi, mis vajavad jätkumiseks lisaenergiat⁹. Seega võib poisstege laste kohta öelda, et erinevalt tüdrukutest, kes osalevad sageli punktuaalsetes situatsioonides, lähevad poisid tegevuse algusest (sage *hakkama*-verb) ka edasi ja jätkavad tegevust (soorituse situat- sioonitüüp).

Seisundit väljendavate verbide hulk oli poiste ja tüdrukute puhul võrdne (vastavalt 14,7% ja 14,9%). Poiste situatsioonitüüpide hulgas oli seisund sageduselt viimane, tüdrukute situatsioonitüüpide hulgas eelviimane. Sellistki situatsioonitüüpi on vaja, sest inimene ei ole loo- dud tegutsema kogu aeg. Poisid ja tüdrukud näiteks *ootavad, magavad, on rahul, tahavad, teavad, loodavad, kardavad, neile tundub, nad ei saa, keegi või miski meeldib* ning lõpuks on nad enne iga tegevust ka lihtsalt *olemas*. Seega ei saa öelda, et tüdruktegelasi kujutatakse Perviku ja Vilepi teostes staatilisemalt kui poisstege lasi.

Lõpetuseks

Tulemustest nähtus, et kaks eri soost autorit on teineteisest sõltumatult loonud omavahel üsna sarnaste joontega tüdruk- ja poisstege laskujud: nii sagedasemad tuumverbid kui ka sündmusetüübiti jagunemine olid mõlemal autoril poiste ja tüdrukute puhul sarnased. Tüdrukuid kohustatakse sagedamini millekski, poiste puhul on initsiatiiv ja nende endi soovid olulisemal kohal. Vendleri mudeli järgi analüüsitud verbi-

⁹ Argus Reili 2006. Eesti keeleverbi ajamorfoloogia ja aspektilisuse omanda- misest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 52, 7–32.

kesksed situatsioonitüübid näitasid, et eesti uuemas lastekirjanduses on poisid üldiselt riskivamad, loovamad, altimad katsetama, samal ajal kui tüdrukud on alalhoidlikumad ning tegutsevad pigem kindla peale. Viimast näitas saavutuse situatsioonitüüpi märkivate verbide suur hulk tüdrukute puhul.

Saadud esmaste andmete põhjal on võimalik oletada, et olenemata autori vanusest või soost ollakse mõjutatud ühiskonnas kehtivatest soostereotüüpidest. Kuigi soostereotüübid – ootused, missugune on tulevane naine või mees – kuuluvad tekstiväliste suhete valdkonda, kajastusid need ka tekstis, täpsemalt eesti uuemas lastekirjanduses.

Soovitusi edasilugemiseks

Argus, Reili 2006. Eesti keele verbi ajamorfoloogia ja aspektilisuse omandamisest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 52, 7–32.

Kapanen, Airi 2009. Mida teevad poisid ja tüdrukud eesti uuemas lastekirjanduses. Magistritöö.

Langacker, Ronald 1987. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. I. Theoretical Pre-requisites. Stanford: Stanford University Press.

Pajusalu, Renate, Ilona Tragel, Ann Veismann, Maigi Vija 2004. Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 5.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Tragel, Ilona 2003. Eesti keele tuumverbid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Vainik, Ene 1992. Genereerib inimene, mitte grammatika. – Keel ja Kirjandus 3, 156–160; 4, 216–223.

K e e l e n õ u a n n e

Mis on uut keeleteoimkonnas

Peeter Päll

Emakeele Seltsi keeleteoimkonna vanem 2006–2010

Emakeele Seltsi keeleteoimkond on eesti keele uurimise ja korraldamisega seotud asutuste esindajate otsustuskogu, kus arutatakse keelekorralduse põhimõttelisi küsimusi, kirjakeele reegleid ja soovitusi. Toimkond on taas loodud 1993. aastal, et jätkata varasema vabariikliku õigekeelsuskomisjoni (VÕK) tööd. Mida on keeleteoimkonnas viimastel aastatel arutatud, selle kohta ongi järgnev ülevaade.

Keeleteoimkonnas otsustatu võib jagada kaheks teemaks: 1) kirja-keele normi ja tegeliku keelekasutuse häirivate vastuolude vähendamine ning 2) võõrsõnade ja -nimede vormistamise soovitused.

Tegeliku keelekasutuse arvestamine

Esimese teema arutamise tingib eeskätt vajadus täpsemalt juhendada neid, kes õpetavad koolis eesti kirjakeelt, ja neid, kes seda näiteks riigieksamitel hindavad. Kui mõni keelesoovitus ei ole tegelikus keelekasutuses juurdunud, siis on raske põhjendada, miks hinnata vigaseks neid juhtumeid, mida keelekasutajad näevad iga päev hulgaliselt ajakirjanduses ning mida suur osa ei oskagi vigaseks pidada. Sel juhul tuleb tõdeda, et kirjakeele norm oma abstraktses tähenduses (mida keelekasutajad aktsepteerivad üldkehtiva kirjakeele tavana) erineb sellest, mida keelekorraldajad on reeglite ja soovitustega väljendanud. Seda erinevust ei ole alati kerge kõrvaldada, sest üldiselt on keelekorraldajatel ka oma ratsionaalsed põhjendused, miks nad midagi soovivad.

Võtame esimeseks näiteks Interneti algustähe. Internet on ülemaailmne arvutivõrk, täpsemalt paljude alavõrkude kooslus, „võrkude võrk”. Seda on otstarbekas pidada arvutivõrgu nimeks, sest ajaloo jooksul on olnud ka teiste nimedega võrke. Samas on ta tänapäeval universaalne, peaaegu alternatiivideta süsteem, mistõttu keeletekasutajad peavad seda üha enam üldnimeks (nagu *telegraaf*, *morse*, *elekterside* jms suhtluskanaleid tähistavad sõnad). Komme kirjutada *internet* väikese tähega on seetõttu väga levinud väga paljudes keeltes, kus muidu suurel ja väikesel tähel vahet tehakse. Nagu keeleteoimkonnale selgitasid asjatundjad, on üldisemat võrgustiku mõistet võimalik tähistada sellesama sõnaga, seetõttu ei saa järgalt nõuda üksnes suure tähe kasutamist. Nii tõdeski keeleteoimkond 2008. aasta juunis, et praktikas ei põhjusta algustähe erinevus arusaamatusi ning nii *Internet* kui ka *internet* on keeleliselt korrektsed. Tähele tuleb üksnes panna liitsõnade moodustamise erinevusi: kui liitub nimi, siis kasutatakse sidekriipsu (*Interneti-ühendus*), samas kui üldsõna võib põhisõnaga kokku kirjutada (*internetiühendus*).

Teine otsus, mille puhul keeleteoimkond nentis, et tegelikus keeletekasutuses õigekeelsussõnaraamatu (ÕS) soovitus üldiselt ei järgita, puudutas kaassõnade *peale* ja *pärast* kasutamist. ÕSi kohaselt tulnuks vältida sõna *peale* kasutamist ajatähenduses (*peale koosolekut*) ning selle asemel kasutada *pärast* (*pärast koosolekut*). Soovitus ise näib olevat pärit kõige varemalt 1960. aastatest, sest veel 1960. aasta ÕS niisugust vahet ei tee, küll aga on soovitus olemas 1976. aasta ÕSis. Nagu näitasid Külli Habichti vaatlused, ei järgitud seda paljudes autoriteetsetes tekstides. Sõna *peale* kasutus ajatähenduses on ka keeleteoreetiliselt ootuspärane. Keeleteoimkond nõustus 2009. aasta oktoobris seisukohaga, et nii kaassõnad *peale* kui ka *pärast* ajatähenduses on kirjakeeles korrektsed. Sõna *peale* kasutamist ajatähenduses aitab eristada ka põhisõna kääne (osastav), mis eristab teda kaassõna teistest tähendustest (vrd *peale koosolekut* ja *peale koosoleku*). Kui on sõnu, milles omastav ja osastav üksteisest ei erine (*peale abielu*), ja kui kaastekst kaassõna tähendust ei aita selgitada, siis võib vahel küll olla otstarbekam eelistada sõnale *peale* sõna *pärast*.

Võõrsõnad ja -nimed

Teine suur teema, mida keeleteoimkond on käsitlenud, puudutab võõrkeelsete nimede ja sõnade ülevõttu eestikeelsesesse teksti. Toimkond võttis 2008. aasta juunis vastu soovitusel jaapani sõnade kasutamiseks eesti tekstis. Jaapani sõnu saab kasutada kas tsitaatsõnadena (seejuures kasutatakse sama kirjaviisi mis jaapani nimede kirjutamisel, st Hepburni transkriptsiooni) või võõrsõnadena. Esimese näideteks sobivad *amiuchi*, *kimedashi*, *yakitori*, *sōmen*, *wasabi*,¹ teise näideteks geiša, suši, nooteater, mikado. Otsuse kohaselt saab mõnda sõna kirjutada mõlema põhimõtte järgi: kas suši või *sushi*, nooteater või *nō*-teater. Põhimõtteliselt saaks kaht moodi kirjutada ka džuuudo ehk *jūdō*, aga viimasest on mööndud ka kirjapildimugandit judo, mis on Eestis väga levinud.

Niisamuti andis keeleteoimkond 2009. aasta mais soovitusel araabia sõnade kirjutamiseks. Enamikku puht araabia kultuuriga seotud mõisteid jäävad meil ilmselt tähistama tsitaatsõnad (kasutatakse araabia nimede latinisatsiooni, nt *'adālah*, *nubuwwah*, *ṭahārah*, *tawḥīd*, *walāyah*). Kui aga on vaja, siis saab sõnu ka eesti kirjaviisi mugandada, säilitades rõhulises silbis pika täishääliku (šahaada, hadiith, ulamaa). Soovitusel on näidatud, kuidas araabia häälikuid anda edasi eesti vastetega. Araabia sõnade soovitus käib eeskätt uute araabia laenude kohta, seniseid (emiir, kaliif, minarett, mošee, šaik, vesuur, vilajett jms) see ei puuduta.

Veel on keeleteoimkond 2008. aasta oktoobris arutanud eesti-vene tähetabeli täpsustamist, st reegleid, kuidas eesti nimesid kirjutada venekeelses tekstis. Muudatused olid peamiselt niisugused, mis arvestasid juba Eesti venekeelses kirjanduses kasutusel olnud tavasid.

2009. a mais parandas keeleteoimkond ka ukraina-eesti tähetabelit. Ukraina nimede eestikeelses tekstis edasiandmise reeglid olid kohati asjatult keerulised, näiteks selles osas, mis puudutas ukraina õ märkimist. Uued reeglid on mõnevõrra tähttähelisemad, kuid neid on lihtsam rakendada. Ajal, kui Ukraina uudised on meil peaaegu igapäevased, on seegi oluline.

Mitme raske küsimuse arutamine on veel pooleli ja palju rohkem on veel arutamata, ent jäägu need keeleteoimkonna järgmistegi koosseisude

¹ Selles ja järgmises, araabia sõnu käsitlevas lõigus on kursiivi pandud üksnes tsitaatsõnakirjaviisi kasutatavad sõnad. Muud näitesõnad, mis vastavad eesti kirjaviisile, on parema eristatavuse huvides jäetud püstkirja.

jaoks. Keeletoimkonna vanem valitakse Emakeele Seltsi aastakoosolekul iga kahe aasta tagant uuesti, vanem teeb uue koosseisu ettepaneku Emakeele Seltsi juhatusele, kes selle kinnitab.²

Üksikuid sõnavorme ja morfoloogiajuhte on toimkonna koosolekul arutatud n-ö protokolliliselt, st eraldi otsust nende kohta ei tule, aga tulemused kantakse protokolliselt ja sõnaraamatute või käsiraamatute koostajad saavad nendest lähtuda. Nii arutati näiteks viimasel, 2010. aasta jaanuari koosolekul mitmete keelte ja rahvaste nimetamist eesti keeles. Toimikond pooldas mustlaste omanimetusena vormi *roma* (senistes allikates *romi*, mõistagi jääb ka *mustlane* eesti keeles alles), Etioopia ametikeele nimetust kujul *amhara* (mitte *amhari*) ja Kenya rahvanimetust *maasai* ehk *masai* (seni üksnes viimane). Raskeks pählaks jäi keelerühmade nimetuste algustäht, sest selgete kohanimeliste täiendite (*Tšaadi keeled*, *Lõuna-Halmahera keeled*, *Pamiiri keeled*, *Crossi jõe keeled*) kõrval on selliseid, mida saab tõlgendada mitmeti (kas *hiina-tiibeti keeled* või *Hiina-Tiibeti keeled*), või on täiendiks niisugune „lingvistiline kohanimi”, mis on moodustatud olemasolevate kohanimede põhjal (*Afroaasia* < *Aafrika* + *Aasia*, *Austroaasia* < 'lõuna' + *Aasia*, *Indoeuroopa* < *India* + *Euroopa*). Ehk vajab algustäht koha- ja isikunimelistes täiendites hoopis laiematki kaalumist.

² 26. märtsi 2010. a aastakoosolekul valiti uueks keeleteimkonna vanemaks Krista Kerge.

Toidusõnad sihikul

Sirje Mäearu

eesti keele instituudi vanemkeelekorraldaja

Kas pitsat maitsestame *punemega* või *punega*?

Viimastel aastakümnetel on Itaalia köök eestlaste hulgas üha rohkem sõpru võitnud. Pitsade ja makaronitoitude valmistamisel on asendamatu maitsetaim *Origanum vulgare*. Inglise keele eeskujul kasutatakse selle eesti vastena sageli nimetusi *oregano* või *oregaano*, ometigi on sel taimel oma, eestikeelne nimetus juba ammu ajast olemas. See on *pune*.

Eesti kirjakeeles on sõna *pune* käänatud *ase*-tüübi järgi. Oluline on omastava vorm *puneme* (nagu *aseme*), sest selle põhjal moodustatakse kõik ainsuse vormid alates sisseütlevast: *punemesse*, *punemes*, *punemest*, *punemele*, *punemel*, *punemelt* jne.

Seesugusel käänamisel paistab olevat pikk traditsioon: peale sõnaraamatute, nt „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat” (II köide 1930), „Väike õigekeelsuse sõnaraamat” (1953) j j õigekeelsussõnaraamatud, Andrus Saareste „Eesti keele mõisteline sõnaraamat” (1958–63), esitab *me*-lisi vorme ka botaanikakirjandus, vt nt J. Tammeorg, O. Kook, G. Vilbaste „Eesti NSV ravimtaimed” (nt 2. trükk 1972; 5. trükk 1984), K. Eichwald, A. Kalda, E. Kukk, V. Masing, E. Parmasto, H. Trass „Botaanika II” (1970). Rahvalikus kasutuses on levinud *kõne*-tüübi järgi käänamine, vt nt Gustav Vilbaste „Eesti taimenimetused” (1993).

Kui mõne haruldase käänamisega sõna kasutus sageneb, kipub käänamine selle mõjul lihtsustuma. Google’i otsingud ja keelenõuandele esitatud küsimused näitavad, et paljud keeletarvitajad käänavad *punet* nagu *kõnet*: omastav *pune* (nagu *kõne*) ning selle põhjal *punesse*, *punes*, *punest*, *punele*, *punel*, *punelt* jne. Seesuguse käänamise on lisanud ka 2009. a ilmunud „Eesti keele seletav sõnaraamat”, märkides selle küll veel *kõne*keelseks.

Keelekorraldajad on seda meelt, et senise *ase*-eeskujulise käänamise kõrval mõnda rööpset, *kõne*-tüübi järgi käänamist. Vastu ei ole ka botaanikud: Eesti looduseuurijate seltsi juures tegutsev botaanika terminoloogia komisjon arutas 19. novembri 2009. a koosolekul muu

hulgas taimenimetuse *pune* käänamist ja leidis, et kõrvuti senise käänamisviisiga võib kirjakeeles õigeks pidada käänamist ka *kõne*-tüüpsõna eeskujul.

Seega on keelettartvitaja valida, kuidas seda taimenimetust käämata: *puneme* = *pune looduslik levila*; *punemest* = *punest saab valmistada ka teed*; *puista üle kuivatatud punemega* = *punega*. Ka liitsõnus, kus täiendsõna on omastava käände kujuline, saab vormiks olla nii *puneme* kui ka *pune*: *punemetee* = *punetee*, *punemeüirt* = *puneüirt*.

Olgu öeldud, et homonüümset sõna *pune* 'punutava nõõri keere; keeratud nõõr' kääntakse endiselt üksnes *ase*-tüübi järgi.

Mis asi on *neitsiõli*? Õli neitsitest? Õli neitsitele?

Inglise *virgin* on käibel nii nimi- kui ka omadussõnana, tähenduseks vastavalt *neitsi* ja *neitsilik*. Omadussõna *virgin* ja nimisõna ühendi tõlkimisel eesti keelde tuleb tähele panna, et alati pole sõnasõnaline tõlge kõige sobivam ning valida tuleks mõni teine keelend, nt *virgin forest* – põlismets (mitte „neitsimets”), *virgin soil* – uudismaa (mitte „neitsimaa”), *virgin speech* – esimene kõne (parlamendis), *virgin metal* – primaarmetall, *virgin neutrons* – primaarneutronid, lähteneutronid jne. Nõnda peaks toimima ka ühendi *virgin oil* ja selle kõrval kasutatava pikema nimetuse *virgin olive oil* puhul. Viimasest selgub, et tegemist on teatava oliiviõliga³.

Virgin olive oil'i tõlkevastete pärast on mitu korda pöördutud ka eesti keele instituudi keelenõuandesse, näiteks „Tekkis küsimus, kuidas eesti keeles kõlaks korrektselt „virgin olive oil”. Tundub, et korrektne oleks „külmpressitud oliiviõli”, kuid järjest enam kohtab ka termineid „neitsiõli” ja „neitsioliiviõli”. Kas nende kasutamine on tõesti korrektne ja järjest enam lubatud?”.

Sobiva vaste leidmisele on kasuks, kui teatakse inglise keelendi taga peituva mõiste sisu. Kvaliteetne oliiviõli saadakse esimese pressimisega, mis toimub madalal temperatuuril. Sellise pressimise kohta saab öelda *külmpressimine* ning õli, mis niiviisi on saadud, on *külmpressitud oliiviõli*. Õiguskeele terminibaasis Esterm (<http://mt.legaltext.ee/esterm/>) on *virgin olive oil*'i vasteiks pakutud *neitsioliiviõli* ja *külmpressitud oliiviõli*. Kahjuks on eurodirektiivide ja -määruste eesti tõlgetes kasutatud esimest, kehvemat terminit ning sealt on see levinud ka mujale. Keele-

³ Õliliike märkivates nimetustes on täiendsõna omastavas, mitte nimetavas käändes: *oliivi* + *õli* = *oliiviõli* (mitte *oliivõli*), *seesamiõli*, *päevalilleõli*, *rapsiõli*, *maisiõli*.

korraldajad seda toortõlkelist vastet ei soovita. Ka keeletarvitajatele tundub see keelend kentsakas („Iga kord, kui loen kusagilt „neitsiõli”, hakkab imelik”).

Eesti sõnamoodustuses on mall, kus kesksõna ja nimisõna ühendi kõrval saab kasutada liitsõna, mille täiendsõnaks on tegusõna tüvivorm, nt *riivitud kartul* ja (*riivi*-ma > *riiv*- + *kartul* >) *riivkartul*, *pressitud pärm* ja (*pressi*-ma > *press*- + *pärm* >) *presspärm*. Samamoodi siis ka *külmpressitud õli* ja *külmpressõli*, *külmpressitud oliiviõli* ja *külmpressoliiviõli*. Kuna tegemist on pika, neljatävelise liitsõnaga, võib loetavuse huvides lisada sidekriipsu: **külmpress-oliiviõli**. Õige ei ole lahkukirjutus *külmpress oliiviõli*, sest tegusõna tüvivorm tuleb järgneva nimisõnaga alati kokku kirjutada. Nõnda saab teha teisigi ölinimetusi: *külmpressitud rapsiõli* ehk *külmpress-rapsiõli*, *külmpressitud linaõli* ehk *külmpress-linaõli*, *külmpressitud virsikuõli* ehk *külmpress-virsikuõli*.

Lühikujulise verbitüve kõrval on teine võimalus kasutada protsessitähendusega nimisõna, *mine*-liitelise teonime sünonüümi. Näiteks *pressimise* sünonüüm on *press* (peale protsessi märgib see ka seadet, nt *mahlapress*) ja *külmpressimise* sünonüüm *külmpress*. Täiendiks olevat sõna tuleb käänta: *külmpressi* + *oliiviõli* > *külmpressioliiviõli*. Kokku- ja lahkukirjutuse pikkuspõhimõtet arvestades saaks seda pikka liitsõna liigendada: **külmpressi oliiviõli**.

Extra virgin olive oil on parima kvaliteediga oliiviõli, mis on saadud kõige esimesel pressimisel. Selle inglise keelendi eesti vasteks võiks sobida **esimese pressi oliiviõli** või **esimese külmpressi oliiviõli**. Eespool toodud sõnamoodustusvõimalusi arvestades on võimalikud ka *parim külmpressitud oliiviõli*, *ekstraklassi külmpressitud oliiviõli* või *parim külmpress-oliiviõli*, *ekstraklassi külmpress-oliiviõli*, ent need on kasutamiseks liiga pikad. Kahes selle oliiviõli olulisest omadusest (kõige esimene, kõige parem) lähtudes võiks kaaluda keelendeid **esmasoliiviõli** (*esmane*, *esmas*- 'esimene') ja **väärisoliiviõli** (*vääris*- 'väärtuslik', vrd *vääriskala*) kui lühemaid ja selle tõttu läbilöögivõimelisemaid. Toortõlkeid *ekstra neitsioliiviõli*, *ekstraneitsi oliiviõli* ega *ekstra külmpressitud neitsiõli* keelekorraldajad ei soovita.

Kas beebiporgandid on beebitoit?

Siin-seal vilksatavad sellised sõnad nagu *beebiköögiljad*, *beebispinat*, *beebisalat*, *beebiporgandid*, *beebiforell*, isegi *beebilammas*. „Kas tegemist on beebitoiduga?” võib keeletarvitaja küsida. Paraku pole see nii.

Võõrkeelte oskaja näeb seesuguste keelendite eeskuju inglise keeles: *baby vegetables*, *baby spinach*, *baby salad*, *baby carrots*, *baby trout*, *baby sheep*.

Mis on *baby* taga? Kui sõnade konteksti uurida, selgub, et osal juhtudel (nagu ülalnimetatud) tahetakse rõhutada nimisõnaga väljendatu **noorust**. Eesti vastetes on *beebi* asemel sel juhul sobivam sõna *noor*, nt *noor köögivilja* (varem kui tavaliselt korjatud), *noor spinat*, *noor salat*, *noored porgandid*, *noor forell*, *noor lammas* ehk (*lamba*)*tall*. Sõna *beebi* on eesti keeles kasutatud ülekantult küll ka looma kohta, ent sel juhul on ta liitsõnas põhi-, mitte täiendsõnaks: *vaalabeebi*, *elevandibeebi*.

Baby võib märkida ka nimisõnaga väljendatu **väiksust**, nt *baby potatoes*, *baby octopus* on väikese suurusega. *Beebi* asemele sobivad sellistel puhkudel hästi eesti omasõnad *väike* ja *pisike*: *väikesed/pisikesed kartulid*, *väike kaheksajalg*. Liitsõna moodustuse võimalust pakub eesliide *mini-*: *minikartulid*, *minikaheksajalg*.

Mõnikord, kui iseloomustatav on ühtaegu noor ja väike, tuleb otsustada, kas rõhutada vanust (*noored herved*, *noored maisitõlvikud*) või suurust (*väikesed herved* / *miniherved*; *väikesed maisitõlvikud* / *minimaisitõlvikud*).

Noorusest tingitud väiksuse ehk **noorusväiksuse** kõrval saab köögiviljade puhul rääkida ka sordist tingitud väiksusest ehk **sordiväiksusest**. Väikeseviljalisi köögiviljasorte märgitakse aianduses *mini*-täiendi abil⁴: *miniporgand* (mitte „beebiporgand”, vrd *baby carrot*), *minikapsas* (mitte „beebikapsas”, vrd ingl *baby cabbage*), *minitomatid* (mitte „beebitomatid”, vrd ingl *baby tomatoes*)⁵.

Noorus- ja sordiväiksuse kõrval saab juurviljade, nagu porgandite ja kartulite puhul rääkida ka kunstlikust ehk **tehiseväiksusest**. Nimetust

⁴ Nt „Minikapsas on sordiaretuse ja/või erilise viljelustehnika abil saadud kapsasort või -kultivar, välja arvatud muude sortide täielikult välja arenemata või ebapiisava suurusega kapsas”, vt õigustekstide andmebaas <http://www.legaltext.ee>; „Suurusnõudeid ei kohaldata miniköögiviljade suhtes (teatavad kabatšoki-, baklažaani-, lillkapsa- ja kapsasordid), mis saavad küpseks juba siis, kui nende mõõtmed on asjakohaste turustusnormidega ettenähtud miinimumsuurusest väiksemad. Minitoodetena ei käsitleta kultuuri muude sortide täielikult välja arenemata või ebapiisava suurusega osi”, vt „Värske puu- ja köögivilja kvaliteedinõuded”, <http://www.aiandusliit.ee>.

⁵ Hariliku tomati teisendid on nime saanud võrdluseks olevate puuviljade (kirs-side) ja marjade (sõstarde) suuruse järgi ning vajaduse korral saab kasutada ka neid nimetusi: *kirsstomatid*, *sõstartomatid*.

baby carrot kasutatakse inglise keeles (ja selle eeskujul eesti keeles – *beebiporgand*) ka tükeldatud ja kooritud porgandi kohta. Pikema nimetusena on selles tähenduses kasutusel *baby-cut carrot*. Selliseid porgandeid hakkas 1980. aastate alguses Ameerikas turustama farmer Mike Yurosek (tuntud kui *farther of baby carrot* – beebiporgandite isa) ning nüüdseks on sel viisil töödeldud porgandid saanud püsivaks kaubaartikliks paljudes maades, ka Eestis. Samamoodi töödeldakse ka kartuleid. Väikesi kerakujulisi miniporgandeid ja -kartuleid tuntakse *Pariisi porgandite* ja *Pariisi kartulite* nimetuse all, ent kuidas eristada looduslikku ja tehisväiksust? Näiteks saaks öelda **tükeldatud ja kooritud porgandid**. Nimetus on pikavõitu, ent annab sisu õigesti edasi. Rahvasuus on selliste kohta öeldud *treitud*, nt **treitud porgandid**. Juppvorsti ja vorstijuppide eeskujul oleksid võimalikud **jupp-porgand** ja **porgandijupid**.

Kokkuvõtteks sobib eesti keeles täiendit *beebi* asendada olenevalt sisust järgmiselt:

1. vanus – *noor*, nt **noor spinat**, **noored porgandid**;
2. suurus:
 - a) noorusväiksus – *väike/pisike*, nt **väikesed/pisikesed herved**; *mini-*, nt **miniherved**, **minimais**;
 - b) sordiväiksus – *mini-*, nt **minikapsas**, **miniporgand**;
 - c) tehisväiksus – *tükeldatud ja kooritud*, nt **tükeldatud ja kooritud porgandid**; *treitud*, nt **treitud porgandid**; *-jupid*, *jupp-*, nt **porgandijupid**, **jupp-porgand**.

Kas mune tohib uputada?

Menüüdesse ja retseptidesse on siginenud „uputatud munad” ja „upumunad”. Nende näol on tegemist fennismidega – soomepärasustega, vrd sm **upotetud munat**, *uppomunat*. Eesti keeles on need tuntud kui **kooreta keedetud munad** (vt nt „Soome-eesti suursõnaraamat”: *upomuna* – kooreta keedetud muna) ja **pošeeritud munad**. Kuna mõiste on vana ja terminid olemas, puudub vajadus uute järele. Neid keelendeid võiks ka praegusel juhul kasutada.

Pošeeritud ehk kooreta keedetud munad on tähtsaim osa näiteks sellisest munaroast nagu *Benedicti munad* (ka *munad à la Benedict*, *munad Benedicti moodi*). Klassikalise retsepti järgi koosneb see toit poolitatud muffinist, mille pooltele on pandud peekonit või sinki ning kooreta keedetud mune ja Hollandi kastet. Ilmselt prantsuskeelse *oeufs*

bénédictine'i mõjul on kasutusel ka nimetus *benediktiini munad*. Toit on väidetavalt nime saanud isiku järgi, sel pole seost benediktiinide ehk benediktlastega (katoliku munga- ja nunnaordu liikmed), prantsuse nimetuses on tegemist nimelähtese omadussõnaga. Roa autoriks on arvatud mitmeid Benedicti-nimelisi isikuid, nt Wall Streeti börsimaaklerit Lemuel Benedicti ning pankuri ja purjetaja Elias Cornelius Benedicti abikaasat.

Uputama-tegu sõnast lähtuvate kesksõnade sobimatut kasutamist kohtab peale kokanduse ka mujal, nt tehnika ja ehituse valdkonnas. „Uputatav” või „uputatud pump” (sm *upotettu pumppu*, *uppopumppu*) on heas keeles *sukelpump*, „uputatud valamu” (sm *upotettu kaatoallas*) *süvistatud valamu* ehk *süvisvalamu*. Väljendi „autoukse uputatud käepidemed” asemel on parem *autoukse süvistatud käepidemed* ehk *süviskäepidemed*. „Uputatud juhtmestik” on *krohvalune juhtmestik* ehk *süvisjuhtmestik*. Soomekeelne „upotettu pumppaama” tuleks tõlkida *maa-alune pumpla* ehk *allmaapumpla*. Soome „uppovalaisin” on *peitvalgusti* ja „uppokantaruuvi” *peitpeakruvi*.

Ü l e v a a d e

- - - - -

90 aastat eesti keele uurimist eesti ülikoolis

Reet Kasik

Tartu ülikool

Rahvusteaduste olukord enne Eesti iseseisvusaega ei olnud kiita. Vanas Tartu ülikoolis ei olnud nende teaduste uurimiseks või õpetamiseks ühtki ametikohta, välja arvatud praktilise eesti keele lektor (aastast 1803). Sama Vene keisririigi koosseisu kuulunud Helsingi ülikool sai soome keele ja kirjanduse professori ametikoha aastal 1851, aga Tartu ülikooli saksa-, hiljem venemeelne juhtkond ei pidanud rahvusteaduste professuuri loomist vajalikuks.

Eesti Vabariigi Tartu Ülikool

1919. aasta lõpus sai keiserlikust Dorpati ülikoolist Eesti Vabariigi Tartu Ülikool. Õpetus- ja teaduskeeleks sai eesti keel. Ülikooliseaduse esimene paragrahv viitab rahvuslike teaduste asendi ja osatähtsuse muutumisele iseseisvas Eestis, seades ülikooli üheks tähtsamaks ülesandeks Eesti elu käsitleva teaduse edendamise. Ülikooli algpäevil loodi filosoofiateaduskonnas rahvusteaduste uurimiseks ja õpetamiseks 9 professori- ja dotsendikohta, lisaks veel neli praktilisemate ülesannetega lektorikohta. 1930. aastatel lisandusid neile mitmed eradotsendid ja abiõppejõud.

Ka eesti keele ja sugulaskeelte uurimistöö sai Eestis püsivamalt juurduda alles ümberkorraldatud Tartu ülikoolis, milles algaastal 1919 asutati kolm vastavat professuuri koos lektoraatidega. Esimeseks eesti keele professoriks valitud Jaan Jõgever (1869–1924) ei jõudnud eesti keele uurimisele kuigi palju mõju avaldada. Ta pidas loenguid murre-

test, häälikuloost ja kirjakeele ajaloost, kogus oma kodukoha Saaremaa murret, pidas sel teemal mõned ettekanded ja avaldas mõne artikli.

Lähemaid sugulaskeeli kutsuti Helsingist õpetama Lauri Kettunen (1885–1963), kes valiti läänemeresoome keelte professoriks. Kettunen oskas hästi eesti keelt juba Tartusse tultes, ta oli sajandi algul põhjalikult Eesti murdeid uurinud, Kodavere murrakust väitekirja kaitsnud ja palju Eestis viibinud. Kettunen töötas Tartu ülikooli professorina kuni aastani 1925, siis läks ta tagasi Helsingisse. Läänemeresoome keelte professoriks sai tema järel Julius Mägiste ja äsja loodud uurali keelte professuuri täitis Julius Mark.

Eesti keele professoriks valiti samal 1925. aastal Tartu ülikooli ajaloos esimest eesti keele alast väitekirja kaitsnud Andrus Saareste (1892–1964), kes töötas sel kohal kogu sõjaeelse aja kuni aastani 1941. Eesti keele uurimise põhiülesandeks peeti sel perioodil võimalikult täielikku murdekogumist ja säilitamist ning ajaloolis-võrdlevat analüüsi. Andrus Saareste oli murdeuurija, kes tundis erilist huvi murrete sõnavara vastu. Doktoriväitekirja eesti keele alal jõudsid Eesti Vabariigi Tartu Ülikoolis kaitsta Andrus Saareste järel veel Paul Ariste, Mihkel Toomse, Alo Raun, soome-ugri keelte alal Julius Mägiste ja Julius Mark. Mihkel Toomse nimetati Saksa okupatsiooni ajal lühikeseks ajaks eesti keele professoriks.

Kaks Tartu ülikooli eesti keele lektorit Johannes Voldemar Veski ja Johannes Aavik osalesid mõlemad aktiivselt eesti kirjakeele arendamisel, aga nad esindasid erinevaid suundi. Veski otsis kirjakeele arendamise teid ja võimalusi keelest endast, Aavik pooldas julgemalt teiste keelte kasutamist, laenamist ja tehisloomet. Aavik lähtus kirjakeele kui kultuurikeele üldisematest vajadustest, eriti ilukirjanduskeele kultiveerimise huvidest ja haritlaste väljendustarbest. Veski oma järjepidevas, aastakümneid kestnud sõnavara-alases tegevuses aga oli seotud oskuskeele hoopis konkreetsemate vajadustega.

Eesti Vabariigi aegne Tartu ülikool lõi eesti keeleteadusele tugeva aluse. Kõige tugevama teoreetilise põhja sai murdeuurimine (Saareste, Ariste, Toomse), aga tugev teaduslik alus oli pandud ka katselisele foneetikale (Ariste), keeleajaloo (Toomse, Mägiste, Mark, Raun) ja vana kirjakeele uurimisele (Saareste), sõnavara etümoloogia ja laensõnade uurimisele (Ariste, Mägiste). Oli loodud peamiste teadusalade eestikeelne terminoloogia ning sõnaraamatute ja grammatikate abiga loodud tugev baas ühtse normeeritud kirjakeele levimiseks (Veski, Aavik). Eesti ja sugulaskeelte alal kaitsti kuus doktoriväitekirja, aga

ainult üks doktoritest jäi Teise maailmasõja tormides Eestisse, kust oli võimalik hakata jälle kord otsast peale, et koolitada välja uus põlvkond eesti keele õpetajaid ja keeleteadlasi.

Nõukogudeaegne Tartu Riiklik Ülikool

Sõjajärgne Tartu Riiklik ülikool alustas tööd 1944. aastal. Et inimesi oli vähe, siis moodustati alguses ühine eesti ja soome-ugri keelte kateeder¹, mille juhatajaks sai Paul Ariste (1905–1990), kes oli 1939. aastal kaitsnud doktoriväitekirja Hiiu murrete häälikutest. Õppejõududeks olid alguses Johannes Voldemar Veski, kes õpetas tänapäeva eesti keelt, enne sõda kooliõpetajana töötanud Arnold Kask, kes hakkas õpetama keeleajalugu ja eesti keele sõnavara, ning karjala keele uurija Paula Palmeos, kellest sai aastakümneteks Tartu ainuke soome ja ungari keele lektor. Ainus doktorikraadiga õppejõud oli Paul Ariste.

Aastal 1946 jagati eesti ja soome-ugri keelte kateeder kaheks: moodustati eesti keele kateeder ja soome-ugri keelte kateeder. Eesti keele kateedri juhatajaks ja professoriks kinnitati Johannes Voldemar Veski (1873–1968). 1950. aastate alguses jagati see niigi väike teadlasterühm Tallinna ja Tartu vahel. Aastal 1947 loodi eraldi asutusena Keele ja Kirjanduse Instituut (KKI) ja valitsuse määrusega anti eesti keele ja soome-ugri keelte arhiiv, samuti Emakeele Seltsi kogud 1952. aastal üle instituudile. KKI oli puhtalt uurimisasutus. 1956. aastal viidi instituut ja Emakeele Selts valitsuse korralduse alusel Tallinna.

1955. aasta sügisel jäi Veski pensionile, eesti keele professoriks ja kateedri juhatajaks sai äsja doktorikraadi kaitsnud Arnold Kask (1902–1994). Kask oli kirjakeele ajaloo ja murrete uurija, tema väitekirja käsitles võitlust vana ja uue kirjaviisi vahel 19. sajandi eesti kirjakeeles. Kask oli kateedri juhataja ja eesti keele professor 20 aastat. Selle aja jooksul kasvas õppejõudude arv pea kahekordseks ja eesti keele uurimisala laienes. Õppejõud hakkasid kirjutama ja avaldama üliõpilaste jaoks õppematerjale ja kõrgkooliõpikuid. Hakati uuesti looma murdearhiivi, millest tänaseks on kasvanud välja arvutipõhine murdekorpus.

Õpetuse pearõhk siirdus 1950. aastatel tänapäeva eesti keele õpetusele. Algul kaheaastane lektorikursus muutus seitsme semestri pikkuseks tänapäeva eesti keele kursuseks, mis jagunes mitme õppejõu vahel. See ulatuslik kursus sisaldas nii teaduslikke käsitlusi kui ka keeleteadust

¹ Nõukogude ajal nimetati õppetoole kateedriteks.

ja õigekeelsusküsimusi hõlmavat normeeritud kirjakeele reeglite äraõppimist. Ka keeleajaloo õpetamine laienes neljaosaliseks kursuseks, kuhu kuulusid häälikulugu, ajalooline morfoloogia, sõnavara ajalugu ja kirjakeele ajaloo kursus. Viimati nimetud valdkond – kirjakeele ajalugu – on eesti keeleteaduses välja arenenud iseseisvaks uurimisalaks peamiselt sõjajärgsel ajal, eeskätt professor Arnold Kase algatusel.

1960. aastatel hakati rohkem tähelepanu pöörama üldkeeleteaduse ja teoreetiliste kursuste osatähtsusele õppekavas. Teoreetiline käsitlusviis avaldas mõju ka eesti keele kursuste sisule ja temaatikale. Esimene, kes pärast Andrus Saarestet tõi Tartu ülikooli jälle rahvusvahelise teoreetilise keeleteaduse, oli tolleaegne dotsent Huno Rätsep (s 1928), kellest 10 aastat hiljem sai eesti keele professor ja kateedri juhataja. Huno Rätsep hakkas 1960. aastate alguses õpetama strukturaalingvistika kursust, veidi hiljem keeleteaduse uute suundade ja generatiivse grammatika kursust. Sündis ka uus õpetusvorm – mõnele üliõpilasele võimaldati koostada individuaalne õppekava, nii et neid sai teistest süvendatumalt koolitada teoreetilise keeleteaduse eri suundades. Sellest sündis juba uues Eesti vabariigis 1990. aastal ainesüsteem, kus igal üliõpilasel olid üsna laiad võimalused koostada teaduskonnas õpetatavatest ainetest oma isiklik õppekava. Praeguseks on see võimalus jälle vähenenud ja valikaineid saab valida vaid mõne ainepunkti ulatuses.

Tookord, 1960. aastate alguses, oli strukturalismi klassikaline periood lääne keeleteaduses juba lõppenud ja keeleteaduse juhtivaks suunaks sai generatiivne grammatika. Uusi uurimistulemusi saavutati 1960. aastate alguses peamiselt eesti keele fonoloogia uurimisel, generatiivse grammatika mõju eesti grammatikakirjeldusele hakkas andma tulemusi mõni aasta hiljem, 1960. aastate lõpul.

Aastal 1965 moodustati Tartu ülikooli eesti keele kateedris noorematest õppejõududest ja kraadiõppuritest kaasaegse keeleteaduse uurimisrühm, mis tegutses aktiivselt 6–7 aastat. Suur osa tänastest Eesti vanema põlve juhtivatest keeleteadlastest on neid, kes oma õpingute ajal kuulusid sellesse rühma: Ellen Uuspõld, Mati Hint, Tiit-Rein Viitso, Haldur Õim, Mati Ereht, Reet Kasik, Ülle Viks, Helle Metslang. Rühma juht ja üliõpilaste ning doktorantide juhendaja oli Huno Rätsep. Õppetooli toimetistena anti välja 10 köidet artiklikogumikke „Keel ja struktuur” (1965–1978) ja seitse köidet pikemate uurimuste (peamiselt väitekirjade) sarja „Keele modelleerimise probleeme” (1966–1975). Neljal aastal, 1969–1972 korraldati detsembris teadusseminar, nn aastakoosolek, kus iga rühmaliige pidas ettekande aasta

uurimistulemustest. Ettekannete ingliskeelsed teesid avaldati eraldi kogumikena ja neid õnnestus mõnevõrra levitada ka välismaal. Tekkisid esimesed sõjajärgsed kontaktid välismaa keeleteadlastega ja avaldati esimesed artiklid rahvusvahelistes väljaannetes. Eesti keeleteadus murdis välja Nõukogude Liidu suletusest ja saavutas rahvusvahelise tunnustuse.

Siis keerati Nõukogude Liidus kruvid jälle pingumale ja kateedritel keelati oma teadustööde iseseisev publitseerimine ja uurimisrühmade moodustamine. Rühm, mis oli harinud ja koolitanud uue põlvkonna keeleteadlasi, hajus vähehaaval Tartu ja Tallinna vahel. Aga Eesti keeleteadusse oli ikkagi lõplikult tulnud uus paradigma. Oli sündinud uus olukord: vaatepunktid, teoreetiline raamistik ja uurimisaspektid varieerusid, eesti keeleteadus hakkas arenema eri suundades. Ühed analüüsisid keele struktuuri, teised jälgisid keelekasutust, kolmandad kogusid ja süstematiseerisid keeleainestikku, neljandad korraldasid ja normeerisid kirjakeelt. Keelenähtuste analüüsid ja kirjeldused toetusid eri teooriatele ja neid tehti erinevatel meetoditel.

Ka traditsioonilises eesti keele uurimises pandi 1960ndatel alus mitmele suurele projektile. Kuna Moskvas oli 1950ndatel koostatud suur vene keele akadeemiline grammatika, siis anti ka liiduvabariikidele ülesanne koostada kohalike keelte kirjeldavad grammatikad. Eestis jaotati see töö Tallinna ja Tartu vahel. Tartu ülikool pidi koostama hääliku- ja vormiõpetuse, KKI aga lauseõpetuse osa. Kuna eeltöid ja vajalikke uurimusi oli vähe, siis jäi kogu see üritus pooleli. Tartus valminud osad avaldati õppevahendite sarjas vihikutena.

Professor Arnold Kask jäi pensionile 1975 ja eesti keele professoriks valiti Huno Rätsep. Huno Rätsep kuulus esimeste II maailmasõja järel Tartu ülikooli lõpetanud keeleteadlaste hulka. Oma kandidaadiväitekirja tegi ta 1950. aastate alguses professor Ariste juhendamisel fennougristikast traditsioonilisel keeleajaloolisel meetodil, hiljem aga hakkas huvi tundma tänapäevaste teoreetiliste suundade vastu keeleteaduses. Populaarse õppejõuna tõmbas ta kaasa ka üliõpilasi ja kraadiõppureid ning uueks uurimissuunaks sai tänapäeva eesti keele struktuur. Huno Rätsepa doktoriväitekirja tänapäeva eesti keele lausetüüpidest (1974, raamatuna 1978) on tänaseni jäänud kõige põhjalikumaks eesti keele süntaksikirjelduseks. Pärast väitekirja kaitsmist vahetas Huno Rätsep jälle uurimisala. 1980ndatel sai temast eesti keele sõnavara ajaloo tunnustatud spetsialist, ta uuris põhjalikult laensõnade kihte ja sõnade etümoloogiaid. 1970. aastatel hakkas eesti keele kateeder Rätsepa

algatusel välja andma sõnavara uurimuste sarja „Sõnasõel. Uurimusi ja materjale eesti keele sõnavara alalt” (7 artiklikogumikku aastatel 1972–1986).

Professorina ja kateedri juhatajana pööras Huno Rätsep suurt tähelepanu kraadiõppe arengule ja teadlaste koolitamisele. Tema juhendamisel on valminud mitmeid kandidaadi- ja doktoriväitekirju. Professor Rätsep pidas väga oluliseks õpetuse kvaliteeti, õppejõudude täienduskoolitust ja sidemeid välismaiste ülikoolide ja uurimiskeskustega. Tema ajal 1970–1980ndatel laienesid Tartu ülikooli keeleteadlaste rahvusvahelised kontaktid märgatavalt. Eesti keele kateedri õppejõud hakkasid lühemat või pikemat aega käima välismaa ülikoolides õpetamas ja uurimas.

Nüüdisaegne Tartu ülikool

Huno Rätsep jäi pensionile 1992, olles oma erialal viinud lõpule Eesti vabariigi taastamisega kaasnenud ülikooli organisatoorse ja struktuuri-reformi. Kateedrid nimetati taas õppetoolideks. Kolm aastat juhtis eesti keele õppetooli professori kohusetäitjana Reet Kasik (s 1946), kuni aastal 1995 valiti eesti keele professoriks Mati Erelt (s 1941). Mati Erelt on koos pikaagese üldkeeleteaduse professori Haldur Õimuga Huno Rätsepa esimesi õpilasi. Pärast ülikooli lõpetamist töötas Erelt Keele ja Kirjanduse Instituudi grammatikasektoris, viimased aastad sektorijuhatajana, ja oli neli aastat Helsingi ülikooli eesti keele külalisprofessor. Mati Erelt oli enne ülikooli tööle tulekut ka suure „Eesti keele grammatika” (1993–1995) tööühma juht ja peatoimetaja. Ta on kaitsnud Tartu ülikoolis kandidaadi- (1971) ja doktoriväitekirja (1981) eesti keele adjektiivisüntaksist, aga tema analüüsimeetod erines ta õpetaja Huno Rätsepa meetodist. Kui Huno Rätsep oli eeskätt süsteemi kirjeldaja, siis Mati Erelt on keeletüpoloog.

Erelti-perioodil pöörati Tartu ülikooli eesti keele õppetoolis erilist tähelepanu õppejõudude teadustööle ja uurimuste publitseerimisele. Tema initsiatiivil hakati välja andma teadustööde sarja „Eesti keele õppetooli toimetised”, mida 12 aasta jooksul ilmus kokku 30 köidet, nende hulgas nii üksikuurimusi kui ka artiklikogumikke. Õppetooli juhatajana on ta hoolitsenud selle eest, et uurimissuunad on mitmekesistunud ja rahvusvahelised sidemed tugevnenud. On arendatud erinevaid uurimissuundi, korraldatud rahvusvahelisi konverentse ja käidud ise välismaal tööl, ennast täiendamas ja esinemas.

Kevadel 2006 jäi Mati Erelt pensionile ja tänapäeva eesti keele professoriks valiti 2007. aastast Helle Metslang (s 1950), kes samuti kuulub Huno Rätsepa õpilaste hulka. Pärast ülikooli lõpetamist töötas Helle Metslang Keele ja Kirjanduse Instituudi grammatikasektoris, seejärel Helsingi ülikooli eesti keele lektorina ning Tallinna pedagoogikaülikooli ja Helsingi ülikooli eesti keele professorina. Helle Metslang on kaitsnud kandidaadiväitekirja Tartu ülikoolis 1978 eesti rahvalaulusüntaksist ja doktoriväitekirja Oulu ülikoolis 1994 eesti ja soome keele ajakategooriast.

Viimase 10 aasta jooksul on Tartu ülikoolis välja arendatud mitu rahvusvahelisel tasemel uurimissuunda. 1999. aastal loodi eriala teine professuur – eesti keele ajaloo ja murrete professoriks valiti Karl Pajusalu (s 1963), kes oli peale ülikooli lõpetamist töötanud Keele ja Kirjanduse Instituudis, eesti keele lektorina Turu ülikoolis ja külalisprofessorina Helsingi ülikoolis. Pajusalu nimega on seotud sotsiolingvistika areng Tartu ülikoolis ja tänapäevase foneetikalabori rajamine. Ta on uurinud eriti eesti murrete muutumist ja nivelleerumist. Tema Turu ülikoolis kaitstud doktoriväitekirja lõunaeesti verbimorfoloogia dünaamikast (1996) käsitleb verbivormide kujunemist ja muutumist. Pajusalu juhendamisel on peale kasvanud uus murdeuurijate põlvkond, kaitstud mitu doktoriväitekirja ja pandud alus arvutipõhisele eesti murrete korpusele. Mõne aja kuulus eesti keele õppetooli koosseisu ka hilisem läänemeresoome keelte professor Tiit-Rein Viitso (s 1938), kelle olulisimad uurimused kuuluvad eesti keele fonoloogia ja morfoloogia valdkonda.

Viimase aastakümne tulemuslikumatest suundadest Tartu ülikooli eesti keele õppetoolis on veel nimetamata vana kirjakeele uurimise töörühm (Küllü Habichti juhtimisel), suulise kõne uurimise töörühm (Tiit Hennoste juhtimisel) ja tekstianalüüsi töörühm (Reet Kasiku juhtimisel).

1989. aastal moodustati eesti keele kateedri baasil eraldi praktilise eesti keele kateeder (juhatajaks dotsent Jüri Valge), kuhu võeti õppima üliõpilasi, kellele eesti keel ei ole emakeel. Kateeder nimetati 1993 ümber eesti keele (võõrkeelena) õppetooliks. 1999. aastal valiti eriala professoriks Birute Klaas (s 1957), kes oli pärast ülikooli lõpetamist töötanud õppejõuna Tartu ülikoolis ja Helsingi ülikoolis ning hiljem Tartu ülikooli keelekeskuse juhatajana. Birute Klaas oli 1988 kaitsnud Tartus kandidaadiväitekirja eesti ja leedu keele võrdlevast süntaksist. Eesti keele (võõrkeelena) õppetooli teadustegevuse

põhisuunad on kontrastiivsed ja tüpoloogilised uurimused, väliseesti keel ja kakskeelsuse temaatika, eesti keele võõrkeelena ja teise keelena õpetamise metoodika ja uurimused virtuaalõppe rakendamisest keeleõppes.

Teine eesti keele kateedrist välja kasvanud eriala on üldkeeleteadus. 1988 loodi eesti keele kateedri juurde eesti keele labor – uurimiskeskus, mille ülesandeks oli uurida arvutuslingvistikaga seotud teoreetilisi probleeme ning hakata looma eesti keele elektroonilisi tekstikorpusi. Labori teaduslikuks juhiks sai Haldur Õim (s 1942), kes oli kaitsnud Tartu ülikoolis generatiivsest semantikast kandidaadiväitekirja (1970) ja doktoriväitekirja (1983) ning saanud professori kutse 1985. Ta oli varem töötanud Tartu ülikoolis õppejõuna ja teadurina, Helsingi ülikooli eesti keele lektorina ja Saksamaal külalisprofessorina. Iseseisev üldkeeleteaduse õppetool asutati Tartu ülikoolis 1992 ja Haldur Õim valiti üldkeeleteaduse professoriks. Tema juhendamisel on Tartu ülikoolis arendatud eesti keele baasil arvutuslingvistika, tehisintellekti ja keeletehnoloogiaga seotud uurimissuundi: eesmärgiks eesti keele arvutitöötlus ja arvutikorpuste loomine. Töö on suures osas rakenduslik ja arvutuslingvistika tööruhmas on nii matemaatikuid, tehnikateadlasi kui ka lingviste. Suur osa tööst toimub rahvusvaheliste ja Eesti teadusorganisatsioonide toetatavate projektide raames. Professor Õim jäi pensionile 2007 ja üldkeeleteaduse professoriks valiti Renate Pajusalu (s 1963), kes oli pärast ülikooli lõpetamist töötanud eesti keele kateedris õppejõuna ja kaitsnud 1999 doktoriväitekirja eesti keele deiktikutest. Tema juhendamisel on viimastel aastatel edukalt arendatud kognitiivse semantikaga ja pragmaatikaga seotud uurimissuundi.

Semantikaprobleemidega tegeleb ka 2006. aastast Tartu ülikooli antropoloogilise ja etnolingvistika professoriks nimetatud Urmas Sutrop (s 1956). Eesti keele õpetamise probleemidega tegeleb 2008. aastal eesti keele didaktika professoriks nimetatud Martin Ehala (s 1963). Struktuuriliselt moodustavad kõik nimetatud professorid koos fenoungristika osakonnaga ühe struktuuriüksuse – Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi. Uuel iseseisvusajal on Tartu ülikoolis kaitsnud 24 eesti keele alast ja 13 üldkeeleteaduse alast doktoriväitekirja.

Soovitusi edasilugemiseks

200 aastat eesti keele ülikooliõpet. Tartu: TÜ Kirjastus 2003.

Emakeele Selts 90-aastane

Jüri Viikberg

ES-i abiesimees

Tänavu täitis Emakeele Seltsil juba 90. tegevusaasta. Kutseliste filoloogide, üliõpilaste ja kõigi keelehuviliste üleriigilise ühendusena on selts teada-tuntud nii traditsiooniliste keelepäevade ja kõnekoosolekute läbiviimise kui ka aktuaalsete keeleraamatute avaldamise kaudu.

Enne oma riigi sündi 1918. aastal olid rahvusteadused midagi kaunis kõrvalist. Eesti keele uurimist ja keeleainese kogumist harrastati mõnevõrra Õpetatud Eesti Seltsis, Eesti Kirjameeste Seltsis ning Eesti Kirjanduse Seltsis. Eesti filoloogiaga oligi võimalik tegelda vaid oma põhitöö, tavaliselt arsti- või pastori ameti kõrvalt ja ülikooli lektorikoht tähendas kõige kõrgemat akadeemilist astet, kuhumaani eesti keel küündis. 20. sajandi teisel kümnendil elavnes aga keeleluu oluliselt ning 1919. aastal rajati eestikeelne ülikool.

Emakeele Selts oli esimene eesti keelt arendav ning uuriv puht-keeleteaduslik organisatsioon. Seltsi asutamine 23. märtsil 1920. aastal Tartu ülikoolis sai teoks üleüldises oma riigi, majandus- ja kultuurielu ülesehitamise tõusulaines. Sajandivahetuse paiku sündinud noorte põlvkonnad said ajaloolise väljakutse, mida nad suure entusiasmiga ellu viisid. Ka mitmest ES-i avakoosolekul osalenud üliõpilasest said hiljem nimekad õppejõud ja keelemehed. Et seltsi asutamise initsiaator oli soomlane Lauri Einari Kettunen, Tartu ülikooli läänemeresoome keelte professor aastatel 1919–1924, siis seisis eeskujuna silme ees põhjanaabrite *Kotikielen Seura* (1876) ja selle ajakiri *Virittäjä* (1897). Emakeele Seltsi oma ajakiri Eesti Keel hakkas ilmuma 1922. aastal.

Algusest peale arvati ES-i põhiülesandeks äratada huvi eesti keele tundmise, arendamise ja uurimise vastu, seltsi tegevuse peamiste suundadena nähti aga murdeainese kogumist ja uurimist, keeleajalooliste nähtuste selgitamist ning kaasaegse kirjakeele õigekeelsust. Viimane tähendas ühtlasi inimeste nõustamist praktilistes keeleküsimumustes ja seltsi kaasabi üldise keelekultuuri tõstmisel. Emakeele Seltsi peaülesandeks sai ning jäi eestlaste emakeele tundmise edendamise kõige laiemas mõttes.

ESi juubelikoosolekul tutvustab end liikmekandidaat Anni Jürine.

Sisuline töö on seltsis olnud jagatud toimkondade vahel. 1920.–1930. aastail oli kõige tegusam **murdetoimkond**, kus Andrus Saareste juhtimisel pandi põhirõhk eesti murrete süstemaatilisele kogumisele. Seda tööd tegid peamiselt üliõpilasstipendiaadid, kes kogusid Wiedemanni „Eesti-saksa sõnaraamatu” järgi. Esinduslik sõnavarakogu kavatseti saada vähemalt 30 kesksest kihelkonnast. Peale sõnavara pöörati suurt tähelepanu ka kohanimedele, häälikulooliste ja morfoloogiliste ülevaadete koostamisele ning murdetekstide ülesmärkimisele. Kaugemas perspektiivis peeti silmas suure murrete sõnaraamatu koostamist, selle prooviartiklite avaldamiseni jõuti 1939. aastal.

Kümne tegevusaasta jooksul jõuti küsitlemisega lõpule 24 kihelkonnas ja autentse keeleainese alusel võis Andrus Saareste 1932. aastal esitada Eesti keeleala murdelise liigenduse, mis üldkujul kehtib tänapäevani. 1940. aastaks oli Eesti Keele Arhiivi kogunenud üle 700 000 sõnasedeli, 6500 lehekülje murdetekste ja 252 fonograafirullile salvestatud murdekõnet. Kokku oli saadud väärtuslik valik ehtsat vanapärasest keeleainest, esindatud olid kõik eesti keele murded. Murdetoimkonna kõrval tegutses tulemusrikkalt **nimede eestistamise toimkond** (1921–1939), mis andis asjatundlikku nõu võõrapärase nimede eestipäramiseks, publitseeris ja propageeris sobivaid eesti nimesid. Seltsi olulisemate saavutuste seas tuleb kindlasti mainida ka oma trükiste väljaandmist. Ajakirja Eesti Keel kõrval publitseeriti aasta- raamatut, üle 40 numbrit ilmus seltsi toimetisi.

Nii oli paarikümne aastaga loodud seltsile tugev alus, millele järgnenud heitlikel aegadel toetuda ning järke rajada. Nõukogude perioodil kujunes Emakeele Seltsist üks omakeelse ühiskonna kestmajäämise sümbolideid. Murdekeele ja (koha)nimede kogumise võistlused said vabatahtlike korrespondentide seas väga populaarseks, näiteks 1970.–1980. aastail tähendas 35–40 laekunud kaastööd kokku üle 25 000 sõnasedeliga n-ö Harju keskmist. Paljud kauased ning tõhusad osalejad pälvisid teenelise murdekoguja aunime, nt Hilda Jõulmaa lisakust, Jekard Kõmmus Reigist, Edgar Lilhein Kuusalust, Aleksander Matt Kaarmast, Floriida Sillavee Rõugest. Vabatahtlike kogujate tööpanuse heaks näiteks on Väike-Maarja korrespondent Eduard Leppik. Aastail 1950–2003 kogus ja loovutas ta 79 võistlustööna murdearhiivile 106 476 sedelit Saarde ja Lääne-Virumaa kohanimesid. See moodustab meie kohanimekogudest tervelt kuuendiku! Murdekogujatele korraldati seminare ja avaldati juhendeid, omaette sarjana ilmus populaarteaduslik väljaanne Kodumurre (1960–2002).

1961. aastal pandi Viljandi keelepäevaga alus Emakeele Seltsi keelepäevade traditsioonile. Nende läbiviimise eesmärgiks oli vahetu kontakti loomine teadlike keeletarvitajate ja -huvilistega, selleks et populaarses vormis tutvustada keeleteaduse saavutusi ja keeleteadlaste tööd, selgitada õigekeelsuse ja üldise keelekuultuuri küsimusi. Keelepäevad muutusid kiiresti populaarseks ja 1964. aastal sai Viljandis C. R. Jakobsoni nimelises 1. keskkoolis alguse õpilaskeelepäevade traditsioon. Peale keelehuvi avaldus siin ka õpilaste hool oma emakeele käekäigu pärast (eriti nõukogude ajajärgul). 1989. aastast peetakse keelepäevi ka välismaal, et hoida väliseestlasi kursis eesti keele arengusuundade ja Eesti keelepoliitikaga ning soodustada eestikeelse teabe kättesaadavust. Väliskeelepäevad on toimunud Riias, Peterburis, Oulus, Uppsalas, Hamburgis, Brüsselis, Torontos jm. Tänavu 12. märtsil Muhu põhikoolis korraldatud emakeelepäev oli ühtlasi juba 300. keelepäev.

Aktiivne ja tulemuslik on olnud Emakeele Seltsi teadus- ning keelekorraldustegevus. 1968. aastal lisandus ettekandekoosolekuile Veski päev, Johannes Voldemar Veski nime saanud keelekonverents, millest on aja jooksul kujunenud ES-i aasta keskne teadusüritus. 1969. aastal alustas sihipäraselt tegevust **keeletoimkond**, mille laiaulatuslik tegevuskava hõlmas keelekuultuuri- ja õigekeelsusküsimusi, üldsusele jagatav keelenõuanne sealhulgas. 1976. aasta ÕS-i väljaandmise eel valmistas toimkond vabariiklikule õigekeelsuskomisjonile ette probleemsete

normingute lahendussoovitusi. 1990. aastatel, kui VÕK oli tegevuse lõpetanud, sai keeleteoimkonnast keskne keelekorralduskomisjon, mis teeb otsused ja annab soovitusi olulistes kirjakeeleküsimustes. Terve rida normimuudatusotsuseid võeti toimkonnas vastu ka 1999. aasta ÕS-i väljaannet ette valmistades.

Suurt elevust tekitasid keeleteoimkonna korraldusel (1972) ning initsiatiivil (2002) toimunud sõnaloomevõistlused. Osalejaid leidis rohkesti ja hulk sõnaettepanekuid on jäänud keelde püsima (näiteks *kohuke, pardel, sõõrik, särgik* 1972. aastast või *lõimuma, üleilmastuma* 2002. aastast). Aktuaalsed keeleküsimused on rahvast alati huvitanud, huvi ja kaasamõtlemist on leidnud ka seltsi seisukohad, olgu trüki-sõnas, kõnekoosolekutel, raadios või keelepäevadel. Nõukogude ajal oli teravdatud keelehuvi tingitud osalt sellestki, et eestlaste poliitilise elu puudumist kompenseeriti aktiivse keeleeluga. Kõnekoosolekute ja ettekannete arv oli tollal enneolematult suur. Kui 1920–1940 peeti aastas keskmiselt 22 ettekannet, siis näiteks 1970–1979 peeti neid neli korda rohkem, keskmiselt 88 ettekannet aastas.

Alates 1990. aastaist on toimunud olulisi muutusi nii meie vabaks saanud ühiskonnas kui ka meie keeles. Emakeele Selts on püüdnud taaselustada vanu väärt traditsioone ja ühtlasi vaadata tulevikku – pöörata enam tähelepanu noortele ja nende keelekasutusele. Näiteks on üliõpilasi rakendatud taas murdestipendiaatidena. Nad on lindistanud Lõuna-Eestis ja Kihnus eri põlvkondade suulist keelt ning jälginud keelekasutuse muutumist põlvkonniti. 2008. aastal korraldati esimene koolinoorte sõnakogumisvõistlus, mis veebipõhise kogumisvõimalusena leidis elavat poolehoidu. Selliseid võistlusi tuleb edaspidi kindlasti veel.

Selts on lõõnud kaasa ka keelepoliitikas ja osalenud keeleseaduse ettevalmistamisel. Viimasel kümnendil on ES kui keeleteadlaste ja -huviliste ühendus aidanud kaasa eesti keele arendamise strateegia koostamisel ning rakendamisel.

Aastakümnete jooksul on Emakeele Seltsist saanud otsekui Eesti keelelu mitteametlik kese. Seltsi kuulub õppejõude ja üliõpilasi, teenistujaid ja vabakutselisi, pensionäre, õpetajaid ja toimetajaid, seltsi liikmeid elab kodu- ja välismaal, Tartus ja Tallinnas, nii Valgas, Viimsis kui ka Viljandis. Tegevliikmete kõrval kaasab selts oma tegemistesse kõiki keelehuvilisi.

Milline tulevik seltsi ees ootab, sõltub olulisel määral ka liikmeskonnast. Päris kindlasti jätkub teemasid ja keeleprobleeme, millest

kõnekoosolekuil ette kanda, jätkuvad keelepäevad nii maal kui ka linnas. Rõõmustaval kombel on meil 14. märtsil emakeelepäev, mis kehutab (ema)keelt märkama. Samas – keelepäevi peaks jaguma terve aasta peale, et nad ei kuhjuks üksnes emakeelepäeva kanti. Arvatavasti vajaksid taaselustamist keelekogumisvõistlused, et igamees võiks avastada, kui rikkalik on eesti keele sõnavara ja kohanimistu või kui värvikas ja salapärane on slängikeel. Võib-olla tuleks rõhku panna loomanimede kogumisele, et linnalapski näeks koduloomi oma ihusilmaga. Või tasuks keskenduda eesnimede kogumisele ja mõelda sellele, kas meil ei tuleks nimesid jälle eestistama hakata?

Päris kindlasti jätkab selts oma väljaannete publitseerimist, Oma Keel sealhulgas. Oleks oluline teada saada, mida ootavad Emakeele Seltsilt Oma Keele lugejad, (kooli)noored. Toimetus ootab teie arvamusi, kriitikat ja ettepanekuid. Muide, parim kriitika on kaastöö!

Seltsi algusajast (24.09.1922) säilinud kõnes lausub professor Lauri Kettunen: *Keel on rahvuse tuiksooneks, rahvus elab nii kaua, kui keel elab. Keeles peegeldub rahva minevik isegi kaugemale, kui muud mälestusmärgid jõuavad teda jälgida, ja ei ole rahva olevikule ega tulevikulegi ükskõik, missuguse kuju ta keel omandab. /- / Siin, oma keele ja sugukeelte uurimise alal, on meil üks ülesanne, kus eestlane võib ja kus temal tuleb teaduste rahvusvahelisel staadionil vähehaaval, kuid kavakindlalt ja julgesti ennast maksma panna. Sellest kõrgest kohustusest, mis mitte ainult vaimustust, vaid ka palju tööd ja nimelt palju ühist tööd nõuab, olgu Emakeele Seltsi iga liige teadlik.*

Neid sõnu on asjakohane aeg-ajalt uuesti meenutada, sest üheskoos mõtlemist ja tegemist jätkab Emakeele Selts ikka ja jälle. Ka pärast tähtpäevi.

Soovitusi edasilugemiseks

Emakeele Seltsi argipäev. – Kodumurre 16. Tallinn, 1986, 3–12.

Erelt, Mati 2000. Emakeele Selts 80. – Keel ja Kirjandus 5, 313–316.

Tedre, Ülo 2000. Emakeele Selts nõukogude aastail. – Keel ja Kirjandus 8, 578–582.

Tender, Tõnu 2000. Emakeele Seltsi keelepäevad 1961–1999. – Emakeele Seltsi aastaraamat 44–45. 1998–1999. Tartu, 123–135.

Tender, Tõnu 2001. Emakeele Selts. – Oma Keel. Keeleajakiri kõigile 2. Sügis 2001, 65–71.

Murre mitmes kuues

Mari-Liis Kalvik

EKI erakorraline teadur,

eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivi haldaja

Eesti murdeuurimine on traditsiooniliselt keskendunud peamiselt piirkondlikele murretele ehk kohamurretele. Ühe põhiülesandena on dialektoloogid kogunud murdealadelt võimalikult ammendavalt ning võimalikult vanapärast keelt. Selle töö tulemusena on tänases eesti keele instituudis olemas eesti keele kõige rikkalikumad murdekogud, mis sisaldavad nii keele- kui ka kultuuriajaloolist materjali ning mille põhjal on võimalik teha usaldusväärseid uurimusi.

Murdekogumise ajalugu vaadates võib tõmmata eristusjoone 20. sajandi ja eelnevate sajandite vahele. On tõsiasi, et eesti murrete süsteemne kogumine sai alguse 1920. aastail. Enne seda koguti ja esitati murdematerjali juhuslikumalt, lähtudes uurija konkreetsest huvist mõne nähtuse või piirkonna vastu (nt Lauri Kettunen Kodaveres, Gustav Vilbaste Kuusalus, Andrus Saareste Vigalas). Ka põhines algne murdeuurimine tihti kaudsetel andmetel, kuna murdepiirid polnud alati selged ega murdejoonte levik teada. Tehnilisest küljest tuleb osutada, et kuni 20. sajandini, mil Eestis tekkis laialdasem võimalus heli salvestada, pandi keelenäiteid paberile käsitsi kirja. Kirjalike materjalide kogumise aeg on seega aukartust äratavalt pikk, ulatudes otsapidi tänapäevagi.

Olulisi murdekogumise tähiseid enne 20. sajandit

Varaseimad eesti keele või murrete kirjapanekud (kirjakeelte-eelsed kirjapanekud on kõik murdelised!) leiame vanade kroonikate ja üri-kute veergudelt. Henriku Liivimaa kroonika ja Taani hindamisraamatu sõnanäited ulatuvad tagasi koguni 13. sajandisse, kuid on teaduslikku käibesse ilmunud sajandeid hiljem. Esimeses säilinud eestikeelses trükises, Simon Wanradti ja Johann Koelli katekismuses (1535) lei-dub märkus, et eesti keel ei ole igal pool ühesugune ja et Tallinnas

räägitakse teisiti kui Tartus, Narvas või Viljandis¹. Järgmiste sajandite grammatikud Heinrich Stahl, Heinrich Göseken, Johann Gutsclaff ja Anton Thor Helle esitavad oma teostes eri murdealade vorme või häälikulisi erijooni, esimene murrete rühmitus (Põhja-Eesti alal on kaheksa, Lõuna-Eestis kaks murret) pärineb August Wilhelm Hupeli sulest². Pärnu pastor Johann Heinrich Rosenplänter katsus esimesena koostada tervet Eestit hõlmava murdetekstide koguteose, kus oleks keelenäide igast kihelkonnast. Ta saatis oma 161 ametivennale piiblikteksti, mis tuli tõlkida kohalikku murrakusse. Vastuseid sai ta kahjuks vähevõitu, üksnes 16, ja needki olid enamasti väheste murdesugemete kirjapanekud.³ Ferdinand Johann Wiedemann rändas esimesena mitmel aastal mööda Eestit, et koguda eesti keele sõnavara ja uurida murdeid. Tema sihiks oli eesti keele sõnaraamat ja grammatika. Suure töö tulemusena ilmuskki 1869. aastal „Ehstnisch-deutsches Wörterbuch” (eesti-saksa sõnaraamat), mis hiljem oli eesti murrete kogumisel aluseks, ning 1875. aastal „Grammatik der ehstnischen Sprache” (eesti keele grammatika).⁴ Sellise intensiivsuse ja põhjalikkusega ei oldud eesti murdeid seni uuritud. F. J. Wiedemanni keelejuht ja sõber Jakob Hurt lükkas aga oma üleskutsega „Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele” 1888. aastal käima üleüldise murdekogumise. Ta palub abi „Eestikeele murrete raamatu” kokkuseadmiseks, soovib tekste kirja panna koguja kodumurrakus ning jagab nii transkriptsiooni- kui ka vormistamisselgitusi.⁵ Nii sündis laiahaardeline eestlastest korrespondentide võrk ja materjali lähetamise traditsioon.

Süsteemne kogumine, selle sihid ja tulemused

Eesti murrete süsteemse kogumise algustähiseks on Emakeele Seltsi asutamine Tartu ülikooli juures 1920. aastal. Murrete talletamisel

¹ Ehasalu, Epp; Külli Habicht; Valve-Liivi Kingisepp; Jaak Peebo 1997. Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 30.

² Kask, Arnold 1984. Eesti murded ja kirjakeel. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 16. Tallinn: Valgus, 29–31.

³ Kask, Arnold 1984. Eesti murded ja kirjakeel. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 16. Tallinn: Valgus, 56–59.

⁴ Ariste, Paul 1971. Ferdinand Johann Wiedemann. Tartu, 51–54.

⁵ Peebo, Kadri 1989. Jakob Hurt ja tema korrespondendid murdekogujatena. – Kodumurre 21. Tallinn, 13.

hakati lähtuma kahest suurest eesmärgist: eesti murrete sõnaraamatu kokkupanekust ning murdeülevaadete ja -tekstivalimike koostamisest ja avaldamisest. Töid asus juhtima Andrus Saareste. Ta lähetas kihelkondadesse üliõpilastest stipendiaate, kus nad Wiedemanni sõnaraamatu alusel sõnavara sedelitele märkisid. 1949. aastaks oli läbi küsitletud 37 kihelkonda.⁶ Sõnu koguti tollal ja ka hiljem mõistealade kaupa (nt kalandus, heinategu, aeg, perekond). 1939. a loodi Emakeele Seltsis Hella Keema algatusel vabatahtlike murdekogujate ehk korrespondentide võrk. Vastavalt juhenditele lähetasid need entusiastid murdeteatteid ning -tekste oma kodukohast, eriti seoses murdevõistlustega aastail 1940–1944 ja 1957–1995. Emakeele Seltsi murdekogud koliti 1952. aastal Tallinna, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituuti ning sellest ajast peale on nende näol tegemist seltsi ja instituudi ühisvaraga. 1956. aastal nentis Helmi Viires, et kuigi sedeleid ja tekstilehekülgi on kogunenud küllaldaselt, saamaks head ülevaadet eesti murrete grammatikast ning sõnavarast, oleks mitmes piirkonnas vaja teha järel- ja lisakogumist. Andmekogu vajab kopeerimist ja korraldamist, et sõnaraamatu käsikirja paremini koostada.⁷ Mitmel moel ning ajal kogutud murdesõnavara kopeeriti tähestikuliseks koondkartoteegiks ja 1964. aastal võidi pärast sõda alustatud käsikirja kokkupanemistööd jätkata.

Emalt ilmus trükist „Väike murdesõnastik” (I köide 1982, II köide 1989), mis kujutab endast kartoteegi märksõnastikku ühes leviku ja lühiandmetega tähenduse kohta. Suures „Eesti murrete sõnaraamatus” (EMS) on esitatud lisaks märksõnade foneetilised ja grammatilised jooned, mitmesugused tähendused ja iseloomulikud lausenäited. EMS-i esimene vihik (*a-aju*) ilmus 1994. aastal, praeguseks on ilmunud 21 vihikut (kuni märksõnani *liivüstükk*), kokku üle 4200 lehekülje. Koondkartoteegi alusel on Valdek Pall kokku pannud „Idamurde sõnastiku” (1994), lõppjärku on jõudnud Inge Käsi „Võru murde sõnastik”.⁸ Kõrvuti sõnaraamatutööga on kogu aeg avaldatud ka murdeuurimusi ja tekstivalimikke. Algselt tehti seda Emakeele Seltsi ajakirjas Eesti Keel, 1955. aastast alates Emakeele Seltsi aastaraamatus ning 1960–2002

⁶ Väike murdesõnastik I. Toim V. Pall. Tallinn: Valgus, 1982, 5.

⁷ Viires, Helmi 1956. Eesti murrete uurimisest Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudis. – Eesti NSV KKI uurimused I. Toim E. Ahven. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 178–186.

⁸ Väikese murdesõnastiku ja EKI arhiiviainese kaasabil on Kihnus asunud koostama Kihnu sõnastikku.

ka ajakirjas Kodumurre. Lisaks hakati murdetekste ja -käsitlusi ka eraldi trükistena avaldama. Väga mahukaks tööks kujunes instituudis akadeemilise murdetekstide sarja „Eesti murded I–VIII” (1961–2002) väljaandmine.

Aastail 1958–1991 on Keeles ja Kirjanduses ilmunud Mari Musta iga-aastane täpne ülevaade, kui palju ja millist materjali lisandus ning kus käidi kogumisretkedel. 1971. aastal, mil möödus 50 aastat süstemaatilise murdekogumise algusest, võis M. Must kokkuvõtlikult nentida, et murdesõnavara, tekste ning andmeid foneetika ja morfoloogia kohta on olemas kõikidest murrakutest, olgugi et materjali pole kogunenud ühtlaselt.⁹ Järgmise kolmekümne viie aasta järel, 2006. aasta sügisel, võidi kogumistöö tulemustena teatada, et Emakeele Seltsi ja EKI eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis on üle 5,5 mln murdesedeli ning ligi 140 000 lehekülge käsikirjalist murdematerjali.¹⁰

Helimaterjalid, nende kogumine ja digiteerimine

20. sajandi alguses jõudis Eestisse fonograaf ning helisalvestustehnika kiire arengu sajand pakkus keelematerjali talletamiseks uusi võimalusi. Esimene eestlane, kes hakkas välitöödel rahvalaule selle masina abil jäädvustama, oli Cyrillus Kreek 1914. aastal.¹¹ Eesti murdekõnet oli 1940. aasta lõpuks salvestatud kokku juba 252 fonograafirullitait.¹²

1930ndatel saavutas väga hea taseme Riigi Ringhäälingu helistuudio Tallinnas, mille tegevusest on säilinud 1938. aastal 49 grammofoniplaa-dile salvestatud murdenäited kaheksast kihelkonnast. Kümme aastat hiljem, 1948. aastal hakati ka Eestis kokku panema magnetilisi helijäädvustusseadmeid ehk magnetofone.¹³ Magnetofonid, mida alguses tuli keelejuhtideni vedada hobuvankril¹⁴, muutusid varsti portatiivseks.

⁹ Must, Mari 1971. Eesti murdearhiiv teise poolsajandi künnisel. – Emakeele Seltsi aastaraamat 17. Tallinn: Eesti Raamat, 11.

¹⁰ Viikberg, Jüri 2008. Eesti keele kogud. – Eesti humanitaar- ja loodusteaduslikud kogud. Seisund, kasutamine, andmebaasid. Toim E. Parmasto ja J. Viikberg. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 105.

¹¹ Vissel, Anu 2003. Cyrillus Kreek: rahvaviiside kogumine ja rannarootslased. – <http://www.folklore.ee/tagused/nr23/kreek.pdf>. Tartu, 144.

¹² Ariste, Paul 1939. Akadeemilise Emakeele Seltsi heliarhiiv. – Eesti Keel 1– 2, 23.

¹³ Ahven, Eeva 2007. Pilk paberpeeglisse. Keele ja Kirjanduse Instituudi kroonika 1947–1993. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 48.

¹⁴ Samas, lk 65.

See kergendas ringiliikumist ja 1950. aastail algasid korrapärased kogumisretked ehk keeleekspeditsioonid üle Eesti. Ega olnud needki probleemidest priid. Näiteks kirjutas M. Must 1964. aasta aruandes, et võrreldes Soomega on Eestis tehtud murdesalvestisi veel vähe. Ta loetles ka põhjusi: magnetofonide vähene töökindlus, liiklusvahendite, aga ka lindi nappus.¹⁵ Kummitav lindipuudus (*defitsiit* tollases kõnepruugis) jättis materjalile tõepoolest omad jäljed, näiteks kõik lindistamishetkel ebaolulisena tunduv lõigati välja. Sageli oli selleks küsitleja tekst.

Murdekõne säilitamise võimalust salvestatuna on raske ülehinnata. Tänu sellele on praeguseni olemas kuuldelised näited ajaloolistest kohamurretest, mille tasandumine hakkas tasapisi hoogu saama 20. sajandi teisel ja kolmandal veerandil, mil eesti keel sai riigikeeleks ning kirjakeel tunnustatud normiks. Murdekõne jäädvustused võimaldavad varasemast hoopis täpsemaid uuringuid, kui uurija saab jäädvustatut korduvalt kuulata.

Magnetlinde kuldajastu – algul eri tüüpi ketastel, hiljem kassetina – kestis 1960. aastaist 1990. aastate alguseni ja usutavasti on teisteski arhiivides seda tüüpi helisäilikuid palju. 1971. aastal võidi instituudi murdesektoris tõdeda, et heliülesvõtte leidub 103 kihelkonnast ja puudub veel vaid Paidest ja Ristilt.¹⁶ Paraku ei ole magnetlint väga kindel säilitusvahend, kuna ta venib ja kahjustub aja jooksul, üha uuenev salvestustehnika magnetlinti enam ei kasuta ja sellega ei arvestagi. Magnetlintide digiteerimisega tehti EKI-s algust 1993. aastal. Esimesteks digitaalseteks helikandjateks olid DAT-kassetid (*Digital Audio Type*), hiljem CD-d ja DVD-d. Halva kvaliteediga heli on püütud võimalusel ka restaureerida, näiteks vähendada kahinaid ja lõigata välja klõpse. Praeguseks on kõik eesti murrete helilindistused (u 2900 tundi) digiteeritud.¹⁷

Mida tehakse kogudega?

Murdekogude materjale kasutatakse mitmel moel. Nende põhjal valmivad uurimused, avaldatakse sõnaraamatuid, murdeatlaseid ning tekstivalimikke. Kogudest valitakse tekstipalu raamatutesse ning helinäiteid plaatidele. 1998. aastal alustati koostöös Tartu ülikooliga eesti murrete

¹⁵ Samas, lk 357.

¹⁶ Must, Mari 1971. Eesti murdearhiiv teise poolsajandi künnisel. – Emakeele Seltsi aastaraamat 17. Tallinn: Eesti Raamat, 11.

¹⁷ Mihkla, Meelis 2009. Fonoteegi digiteerimisest. Poole sajandi vanused heliarhiivid Eestis ja Soomes. Ettekanne EKI talveseminaril 16.12.2009.

elektroonilise korpuse koostamist. Korpus põhineb eri piirkondade kesketel murrakutel ning sisaldab helifaile ja nende litereeringuid nii soome-ugri foneetilises kui ka lihtsustatud transkriptsioonis. Praeguseks on korpuses ligi kaks miljonit tekstisõna, neist pooled morfoloogiliselt märgendatud. Märgendatud sõnade hulgas on võimalik teha mitmesuguseid otsinguid. Eesti murrete korpus on sellisena aluseks, mida saab kasutada võrdlevate uurimuste ja ülevaadete koostamiseks.

Nii nagu kõik muudki kogud, vajavad ka keelekogud korrastamist. Korras hoidmine ei tähenda ainuüksi säilikute nummerdamist, ritta seadmist või neile vajalike säilimistingimuste loomist. Korras ja hästi hoitud kogu tunnuseks on ka ajakohastatud, päringuvõimalusega andmestud ja koopiate olemasolu. EKI-s on praeguseks valminud eesti murrete helilintide elektrooniline andmebaas, mis põhineb inventariraamatutel ja kartoteegikaartidel. Samasugune andmestu valmib ka sugulaskeelte helisäilikute kohta. Kogude kopeerimisi on tehtud mitmel moel, vastavalt ajastu võimalustele. Käsikirjalisi materjale on nii käsitsi ümber kirjutatud, mikrofilmitud (1960ndail), valikuliselt koopiamasinaga kopeeritud kui ka arvutisse sisestatud. Helimaterjale kopeeriti alguses lindilt lindile (1970ndail), hiljem digikandjatele ja serverisse. Tuleviku suurtöoks on kavandatud kõigi paberil olevate materjalide elektroonilisse vormi viimine, siis oleksid need kindlamini säilitatud ja ka kergemini kasutatavad.

Nüüdsel infoajastul on saanud tähtsaks see, et materjalid oleksid kättesaadavad internetis. Murdematerjalide ülesriputamine on teoksil mitmes arhiivis, kõige laialdasemalt tegeleb sellega Rahvusarhiiv, mis on loonud digiteeritud arhiiviallikate keskkonna Saaga. Selline viis materjale vahendada on lihtne ja kiire nii huvilise kui ka kogu valdaja jaoks. EKI-s oleme seni helimaterjale üles riputanud valikuliselt, selleks et tutvustada mõne näite varal eesti keele murrakute, sugulaskeelte või väliseestlaste keelekasutust. Kavatsime lisada helilõike või ka terviklindistusi, kui nende sisu ja helikvaliteet seda lubavad. Lähitulevikku silmas pidades peaks EKI kodulehel¹⁸ olema rikkalikult näiteid kõikidest keelekogude materjalidest: muredesedelitest, -ülevaadetest, ekspeditsioonipäevikutest, fotodest ja muust. Ligipääs murdematerjalile interneti abil, võimalus seda vaadata ja kuulata annab võimaluse jagada Eesti suurima ja mitmekesisema murdekogu rikkusi ning toetaks huvi väärt keele- ja kultuurimaterjali vastu.

¹⁸ <http://portaal.eki.ee/murded/fonoteek/>

Soovitusi edasilugemiseks

Pajusalu, Karl; Tiit Hennoste; Ellen Niit; Peeter Päll; Jüri Viikberg 2009. Eesti murded ja kohanimed. Toim T. Hennoste. 2., täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Pall, Valdek 1994. Sissejuhatus. – Eesti murrete sõnaraamat I (A–J). Tallinn: Eesti Keele Instituut, 5–16.

Pedusaar, Heino 2005. Uinuvad helid. – Tehnikamaailm, 1, 70–73.

Eesti murrete korpus: <http://www.murre.ut.ee/triip/murdekorpus/>

Eesti Keele Instituudi fonoteek: <http://portaal.eki.ee/murded/fonoteek>

Väike murdesõnastik: <http://portaal.eki.ee/dict/vms>

Kohanimearhiiv eesti keele instituudis

Tiina Tärk

eesti keele instituudi leksikograaf

Kohanimedest üldiselt

Kohanime ehk toponüümi roll on eristada mingit kindlat kohta teistest samaliigilistest. Kohanimi ei teki juhuslikult, vaid on mingil perioodil olnud antud kohaga põhjuslikus seoses. Nii on kõik kohanimed, mis praegu näivad läbipaistmatutena ehk mida me ei oska kindlalt etümologiseerida, olnud algselt motiveeritud, olgugi praeguseks keele muutumise, rahvaetümoloogia vm tõttu oma lähtemotivatsiooni ja tähenduse peitnud. Nii mõnedegi vanemate kohanimedede päritolu mõistmisele aitavad kaasa ülestähendused vanades dokumentides, nagu Taani hindamisraamat (13. saj), adramaa- ja hingerevisjonid (16.–19. saj), kirikuraamatud (17.–20. saj), käsikirjalised kaardid (alates 17. saj) jms.

Kohanimed tekivad ja säilivad, kuid nad võivad ka kaduda. Kohanimi hävib kas siis, kui teda ei ole enam vaja (st kaob koht, mida ta tähistab), või siis, kui kaob nime kasutajaskond ja katkeb nime kasutustraditsiooni ahel. Meie kaasajal on paljud nimed küll kasutusest kadunud, kuid õnneks jääb nii mõnestki järele jälg tänu sellele, et nad on talletatud kohanimearhiivi.

Eesti keele instituudis asuva kohanimekogu näol on tegemist mahuka andmestikuga, mis hõlmab endas kõigi Eesti kihelkondade kohanimesid. Kogus on eri liiki kohanimesid: asustusnimesid (nt mõisate, külade, talude ja linnade nimed), vetenimesid (nt jõgede ja järvede, aga ka soode nimed), mäenimesid (mägede ja küngaste, tihti ka muude pinnavormide nimed), haldusüksuste nimesid (nt valdade ja külanõukogude nimed), teenimesid ja muude tehisobjektide nimesid (nt kõrtside, veskite, põldude, koplite, heinamaade ja küünide nimed), metsatukkade nimesid jne.

Kogutud nimevara on määramatu väärtusega eriti seetõttu, et just kohanimed on need, mis kätkevad endas vanimaid keelenähtusi. Nad

on muudest leksikaalsetest üksustest püsivamad, sisaldades ammu kadunud tüvesid (nt Jüri kihelkonda kuulunud Mõisaküla talunimi *Ihuvere* < kunagine isikunimi *Iha*¹ + sufiks *-vere*) või muudetunnuseid (nt omastava tunnus *-n* Jüri kihelkonna mõisanimes *Kurna* < *koiran* 'koera' + *oja*). Kohanimed on seega põnevaks uurimisaluseks paljudele keeleuurijatele, samuti aga ka ajaloolastele, geograafidele, kodu-uurijatele ja teistele, mistõttu on olnud ja on ka edaspidi väga oluline kohanimematerjali koguda ja talletada.

Kohanimekogumine Eestis eelmisel sajandil²

Kohanime kogumise vajalikkusest räägiti juba 1920. aastal. Samal aastal alustas tegutsemist Emakeele Selts (ES), kes ühendas kohanimede kogumise ja süstematiseerimise kohe murdeuurimisega. Kogumistööni jõuti 1922. aastal, mil alustati eesti murdeosiste süstematiseeritud kogumist – koos muu murdematerjaliga hakati koguma ka kohanimed. Eesmärgiks võeti koguda kohanimed igast kihelkonnast. Ajakirjas Eesti Keel ilmunud artiklist „Kuidas murdesugemeid koguda”³ leiab kohanimede kogumise kohta ka esimese nõuande – rõhutatakse, et koguda tuleb kõik kohanimed. Alguses olid kogujateks juhendust saanud üliõpilased-stipendiaadid, 1950. aastate esimesest poolest hakkasid kohanimed koguma ka ES-i vabatahtlikud kaastöölised ehk korrespondendid. Korrespondentide abistamiseks murdekeelendite ja kohanimede kogumisel ning kogutud materjali vormistamisel andis ES välja juhendeid⁴ ning murdeainese kogumise hoogustamiseks peeti erinevaid kogumisvõistlusi.

¹ Rintala, Päivi 2008. Ihalasta Ihaviljankorpeen. Iha-vartalo Suomen henkilö- ja paikannimissä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

² Norvik, Madis 1960. Emakeele Selts ning Keele ja Kirjanduse Instituut eesti kohanimede kogujana ja uurijana. – Emakeele Seltsi aastaraamat VI. 1960. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 25–38 ja Kallasmaa, Marja 2006. Emakeele Selts kohanimede kogujana 1960–2005. – Emakeele Seltsi aastaraamat 51. 2005. Peatoim Mati Erelt. Tallinn, 211–221.

³ Saareste, Andrus 1923. Kuidas murdesugemeid koguda. – Eesti Keel I (1922). Tartu, 53–58.

⁴ Esimene, 1953. aastal ilmunud: Juhendeid kohanimede kogumiseks. – Kogumistöö juhendaja eesti keele alal. Nr 3. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Koost. Heino Ahven. Tartu, 4–8. Viimane, 1977. aastal ilmunud: Juhend kohanimede kogumiseks. Toim Valdek Pall. Tallinn.

1947. aastal loodi ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut⁵ (KKI) ning suur osa seniseid ES-i murdeuurimisülesandeid läks üle KKI keeleuurimissektorile, kes sai enda valdusse ka ES-i murdekogud. KKI asus hoogsalt murdesõnavara, sealhulgas kohanimed koguma (kogujateks olid nii keeleuurimissektori töötajad kui ka üliõpilased), samas jäi ES-i ülesandeks organiseerida murdematerjalide kogumist korrespondentide võrgu kaudu.

Aastaks 2005 oli kohanimedeleid kogutud ligikaudu 600 000 (murdesedeleid koos kohanimedelitega kokku oli üle 5,5 miljoni), sellest üle kahe kolmandiku on kogutud ES-i kaasabil, suur hulk just murdevõistluste raames. Ära märkida tuleks tublimad kogujad Theodor Kaljo, Gustav Vilbaste ja eriti Eduard Leppik, kelle loovutatud sedelite arv ulatub üle 100 000. Peale sedelite on kogus ka kaarte ja skeeme, mis märgivad nimetatud koha asupaika teiste kohtade suhtes, nii hästi või halvasti, kui nimekoguja on seda üles tähendada osanud. Lisaks on kogus vähesel määral fotosid ja muid manuseid.

Kohanimekogumine ja -kogud nüüd

Kahetuhandendatel aastatel ei ole EKI-s aktiivset kohanimekogumist toimunud.⁶ Siiski on olnud mõned laekumised, viimane neist 2008. aasta jaanuaris, mil Valdek Pall lisis kogusse umbes 2200 rahvaluulest väljasedeldatud kohanime. Inventariraamatute järgi on käesoleval sajandil kogusse lisandunud umbes 6300 kohanime⁷, sellest 3487 nime on loovutanud juba eespool mainitud tubli koguja, korrespondent Eduard Leppik.

Kogumine ei ole toimunud üle kogu maa ühtlase tihedusega – mõnel pool on kogujad teinud aktiivsemat tööd, seetõttu on mõnest kihelkonnast nimematerjali laekunud rohkem, teisest jälle tunduvalt vähem. Kogutud nimede arvu ja kihelkonna geograafilise suuruse suhte järgi on nimesid kõige tihedamalt kogutud Kihnust ja Väike-Maarjast.

⁵ 1993. aastal moodustati KKI keele- ja rahvaluulesektoritest Eesti Keele Instituut (EKI).

⁶ Lõuna-Eestis on 1995.–2003. a. kohanimed kogunud Evar Saar, kuid need nimed kuuluvad Võru Instituudi kohanimekogusse, mille nimi on Ajaloolise Võrumaa kohanimede andmebaas (AVKA).

⁷ Marja Kallasmaa koostatud ülevaatest („Emakeele Selts kohanimede kogujana 1960–2005” 2006) on välja jäänud ainult V. Palli sedelid, ülejäänud u 4100 nimesedelit on laekunud vahemikus 2000.–2005. a.

Kõiki kogutud ja sedeldatud kohanimedid talletatakse Eesti Keele Instituudi kohanimearhiivis⁸. Originaalsedelid moodustavad kohanimede põhikartoteegi, kuhu kohanimed on rühmitatud kihelkondade kaupa. Lisaks on kohanimearhiivis koondkartoteek, kus kõik kogutud kohanimed on esitatud tähestikjärjestuses. EKI-s asub ka Endel Varepi, endise Eesti geograafi, maastikuteadlase ja kartograafia ajaloolase kogutud kohanimede pärandkogu.

Arhiveeritud kohanimed on olnud suurepäraseks aluseks paljudele kohanimeuurimustele, sest on ju kohanimed väga mitmekihilist ja -tahulist uurimist võimaldav sõnavaraosa. Olgu siinkohal esile toodud vaid mõned olulisemad trükis ilmunud kohanimetööd, mille valmimisel on kasutatud EKI kohanimearhiivi: Valdek Palli „Põhja-Tartumaa kohanimed” I ja II⁹, Marja Kallasmaa „Saaremaa kohanimed” I ja II¹⁰ ning Kallasmaa äsja ilmunud „Hiiumaa kohanimed”¹¹.

Kohanimearhiivi materjalide läbitöötamine mingi uurimuse koostamisel on töömahukas ja aeganõudev ettevõtmine. Ka kohanimetöökogu täiendamine ei ole niisama lihtne – kui keegi soovib kohanimedid arhiivi lisada, peab ta varem välja antud juhendeid abiks võttes nimed sedeldama ning tooma nimesedelid EKI-sse. Tänapäeval on sedelkogumine aga iganenud meetod. Et hõlbustada uurijate tööd andmete kogumisel ja kasutamisel ning samas kogutud väärtuslikku materjali kindlamalt säilitada (paberist sedelid ei ole just püsivaimad infokandjad), tuleks kogu nimematerjal kindlasti ühel või teisel viisil digiteerida. Säärane plaan on olnud juba mõnda aega, kuid ressursside nappusel on seda siiani edasi lükatud. Ühtlasi on kavas luua interneti teel kasutatav kohanimede andmebaas. Taoline andmebaas täidaks mitut eesmärki: esiteks kergendaks see paljude nimeuurijate tööd, kuna kohanimetöökogu kasutamiseks ei peaks enam EKI-sse kohale tulema, samuti pääseksid kogutud kohanimedeni muud kohanimetöövõrgu internetikasutajad,

⁸ Kohanimearhiiv moodustab eraldiseisva osa EKI murdearhiivist.

⁹ Pall, Valdek 1969. Põhja-Tartumaa kohanimed. I. Toim Madis Norvik. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn ja Pall, Valdek 1977. Põhja-Tartumaa kohanimed. II. Toim Madis Norvik. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.

¹⁰ Kallasmaa, Marja 1996. Saaremaa kohanimed. I. Toim Helmi Neetar. Tallinn: Eesti Keele Instituut ja Kallasmaa, Marja 2000. Saaremaa kohanimed. II. Toim Tiina Lias. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

¹¹ Kallasmaa, Marja 2010. Hiiumaa kohanimed. Toim Eevi Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

teiseks saaks lisada andmebaasi kõik uuemal ajal (nii keeleteadlastest kohanimeuurijate kui ka muude kohanimehuviliste) kogutud kohanimed. Nii ei jääks töö EKI-s asuva kohanimevaramuga soiku, vaid saaks sisse uue hoo.

Kaheksa päeva möödunud keeleaastast

Annika Kilgi

Tallinna ülikooli lektor

Arvukatest 2009. aasta keeleüritustest kaheksa moodustasid n-ö äärealade keelepäevade sarja. Idee tekkis Emakeele Seltsis, mis on keelehuvi ergutamise eesmärgil koolides keelepäevi korraldanud juba 1961. aastast saadik. Seekordse sarja idee oli pidada keelepäevi kohtades, mis jäävad Eesti äärtele ja kuhu keeleinimestest külalisi seetõttu harvem satub kui suurematesse ja geograafiliselt kesksesmatesse kohtadesse. Haridus- ja teadusministeeriumi tugi aitas tasuda esinejate sõidukulud ning kinkida raamatuid.

Külastamiseks valiti Häädemeeste keskkool, Meremäe-Obinitsa põhikool, Misso keskkool, Muhu põhikool, Narva Eesti gümnaasium, Petseri lingvistiline gümnaasium, Prangli põhikool ja Toila gümnaasium, kes olid kõik lahkesti nõus külalisi vastu võtma ja koos keelepäeva korraldama.

Igasse kohta valis selts 3–5 esinejat nõnda, et sõna said eri vanuses, eri kohtadest pärit ja eri ametiga keelehuvilised. Rääkisid koolinoored (nt Tiina Lall), kraadiõppurid (nt Anni Jürine, Annika Valdmets, Mervi Kalmus, Miina Norvik), keeleteadlased ja õppejõud (nt Annika Hussar, Anu-Reet Hausenberg, Elle Sõrmus, Ellen Niit, Kadri Sõrmus, Karl Pajusalu, Katrin Aava, Külli Habicht), keeleajakirjade toimetaja Väino Klaus, keelekorraldajad Maire Raadik ja Tiina Leemets, põhikooli eesti keele õpikute autor Helin Puksand, kõnekunsti õpikute autor ja koolitaja Katrin Aava ning Sulev Iva Võru instituudist. Külaliste sõnavõttudele lisandus koolipoolne osa, mis oli iga kord erinev: leidus ettekandeid, laule, luulekavu ja meenutuskõnesid, eriti põhjalik eeskava oli Petseri lingvistilises gümnaasiumis. Ettekandjad püüdsid noori kuulajaid köita huvitavatel teemadel lihtsalt ja selgelt rääkides. Kõneldi keele muutumisest, keeleteaduse mitmekesisusest, keelevõistlustest, eesti keeleteaduslike väljaannete ajaloost, noorte keelekasutusest ja keeleelust, eesti keele piirkondlikest erikujudest, lugemisest, väljendi-varast ja lugude jutustamisest.

Kuivõrd kõik kõneldu ka tegelikult noorte keelehuvi ergutas, ei tea öelda. Kindlasti jäi keelepäevade mõju algselt kavandatust tagasihoidlikumaks selles osas, et ei saanud kahjuks teoks projekti üks eesmärke – leida koolidest uusi liikmeid Eesti Noorte Keeleorganisatsiooni –, kuna enamikule keelepäevadest ei õnnestunud ENKOst esinejat kaasata. Ometigi võib arvata, et keelepäevad ei olnud meeldivad mitte ainult oma koolist ja kaugemalt pärit korraldajatele, vaid ka kuulajatele, sest nagu sellistel üritustel ikka, kujunes sisukas ja hea õhkkonnaga koosolemine tänu esinejatele, kes olid nõus kohe kaasa lööma, ja koolidele, kes nad soojalt vastu võtsid ning ka ise päeva huvitavalt sisustada aitasid. Keelepäevade täpsemaid tutvustusi võib lugeda ja pilte vaadata aadressil <http://album.ee/keelehetked>.

E m a k e e l k o o l i s

Ülevaade õpilaste keeleküsitlusest „Mina keeles – keel minus”

Eva Patune

Tartu ülikooli magistrant

„Kui me ise hoiaksime oma keelt, ei laseks keelde teistest keeltest tulnud sõnu ning paneksime oma fantaasia tööle ja leiaksime võõrkeelsetele sõnadele mõne ilusa eestikeelse vaste. Eestlased on leidlikud!” – nii vastas üks õpilane küsimusele „Mis aitaks kaasa eesti keele püsima jäämisele?”

Mõtteid selle ja mitme teise eesti keelt, eesti keele murdeid ning võõrkeelte õppimist puudutavate küsimuse kohta avaldasid õpilased haridus- ja teadusministeeriumi keeleosakonna korraldatud keeleküsitluses „Mina keeles – keel minus”. Uuringu eesmärk oli koguda vajalikke andmeid eesti keele arengukava (2011–2017) koostamiseks ning kujundada arengukava keeleõpet puudutavaid seisukohti. Keeleuuringuga püüti välja selgitada õpilaste hoiakuid eesti keele, eesti keele murrete¹ ja võõrkeelte kasutamise ning õpetamise suhtes.

Keelehoiakud. Etnolingvistiline vitaalsus

Õpilaste keelehoiakute uurimisega on varem tegelenud Martin Ehala ja Katrin Niglas.² Nad on vaadelnud Eesti õpilasi, et koguda muu

¹ Eesti keele arendamise strateegias nimetatakse murret eesti keele piirkondlikuks erikujuks.

² Ehala, Martin; Katrin Niglas 2004. Eesti koolinoorte keelehoiakud. Akadeemia 10, 2115–2142.

hulgas õpilaste arvamusi eesti ning inglise keele kasutamise suhtes igapäevaelu eri valdkondades.³ Ehala ja Niglas on kasutanud mõistet „etnolingvistilise vitaalsus”, mis näitab mingi grupi tendentsi käituda grupivahelistes suhetes eristuva ja aktiivse kollektiivse üksusena. Etnolingvistilist vitaalsust mõjutavad staatustegurid, demograafilised tegurid ja institutsionaalse toetuse tegurid.⁴

Keelehoiakute mõõtmise alusel saab ennustada, missuguse keele kasuks kõnelejad kakskeelses ühiskonnad otsustavad, millise keele rääkimiseks valivad, kusjuures keele all võib mõelda ka dia- või sotsiolekti, nagu ongi silmas peetud keeleküsitluses „Mina keeles – keel minus”.⁵

Etnolingvistilisel vitaalsusel on kaks tahku: objektiivne ja subjektiivne. Objektiivne tahk väljendab olemasolevaid eeldusi mingi keele või murde püsimiseks ja arenguks, subjektiivne etnolingvistiline vitaalsus väljendab kõnelejate arvamust oma keele (või ka mõne teise keele) arenguväljavaadete kohta. Mida optimistlikum on hoiak oma keele püsimise ja väärtuslikkuse suhtes, seda subjektiivsemalt vitaalsema keelega tegu on.⁶ Uuring „Mina keeles – keel minus” keskendub neile mõlemale ning püüab välja selgitada, kui vitaalsed on eesti keel ja selle murded nelja Eesti maakonna õpilaste arvamusi silmas pidades.

Küsitlus

Keeleküsitlus „Mina keeles – keel minus” oli suunatud üldhariduskoolide 9.–12. klasside õpilastele. Küsimused saadeti 50 kooli. Vastuseid laekus 31 koolist 1360. Maakondade lõikes oli vastajaist 42% Põlvamaalt, 37% Võrumaalt, 12% Viljandimaalt ja 7% Valgamaalt ning 1% õpilastest jättis kooli märkimata, nii et maakonda polnud võimalik määrata.

Vastajatest 55% olid tüdrukud, 44% poisid ning 1% lastest jättis soo märkimata. Klassiastmete kaupa jagunesid vastajad järgmiselt: 9. klassi õpilasi 34%, 10. klassi õpilasi 23%, 11. klassist samuti 22% ning 12. klassist 20% õpilasi, 1% oli jätnud klassi märkimata.

³ Samas, lk 2140.

⁴ Samas, lk 2116.

⁵ Ehala, Martin; Katrin Niglas 2004. Eesti koolinoorte keelehoiakud. Akadeemia 10, 2115–2142.

⁶ Ehala, Martin; Katrin Niglas 2004. Eesti koolinoorte keelehoiakud. Akadeemia 10, lk 2117.

Küsimustik koosnes 27 küsimusest ja nendele vastamine võttis aega ligikaudu 30 minutit. Küsimustikus oli viis osa: üldised küsimused (soo, klassi ja kooli kohta); eesti keelt puudutavad küsimused, eesti murdeid puudutavad küsimused, võõrkeelte alased küsimused ning muud küsimused kooli keeleõppe kohta. Siinses artiklis antakse ülevaade ainult eesti keelt ning murdeid puudutavatest küsimustest.

Osa küsimusi oli, kus õpilased said vastuse valida skaalalt (näiteks *aitaks palju/aitaks/vähe/üldse mitte* või *mõjutab palju/mõjutab/mõjutab vähe/ei mõjuta*), kui ka lahtisi, kus vastajad said kirjutada oma arvamuse või ettepaneku. Küsimustikke täideti elektrooniliselt eFormulari süsteemis. Kuna andmete analüüs ei ole lõpetatud ning avatud vastustega küsimusi ei ole veel analüüsitud, tuuakse siinkohal lugejani ainult esialgsed üldisemat laadi tulemused, mis on arvutatud Microsoft Office'i programmi Excel abil.

Tulemusi eesti keelt puudutavate küsimuste kohta

Küsimusele „Kuidas mõjutab eesti keele oskus sinu edasisi õppimis- ja töövõimalusi?“ vastas 61% õpilastest *mõjutab palju*, 24% vastajatest *mõjutab*, 6% *mõjutab vähe*, 5% *ei mõjuta* ning küsimusele jättis vastamata 4% õpilastest.

Kui 11% õpilastest kahtleb, kas eesti keel neid tulevikus mõjutab, siis sarnane suurusjärg, 12% vastanutest oli skeptiline ka küsimuse „Kas eesti keel jääb püsima?“ suhtes. Kindla *jah* andis 71%, *võib-olla* 17% õpilastest.

Küsimusele „Mis aitaks kaasa eesti keele püsijäämisele?“ vastamisel said õpilased valida skaalalt vastusevariante: *aitaks palju/aitaks/vähe/üldse mitte/midagi muud*. Vastustest sai välja lugeda, et eesti keele püsijäämisele *aitaks palju* (46%) kaasa eestikeelsete raamatute ja filmide väljaandmine ning eestikeelsete arvutiprogrammide koostamine (41%); 55% vastanute arvates *aitaks* kaasa see, kui õpetatakse rohkem grammatikat ehk üle poole vastanute arvates ei ole seda emakeeletunnis piisavalt. Seega tuleks nüüd ja tulevikus koolides grammatika õpetamisele enam rõhku panna. *Vähe* aitab 44% vastanute arvates eesti keele säilimisele kaasa see, kui murdelise (aja)kirjanduse väljaandmist toetatakse senisest vähem.

Vastuse *midagi muud* valimisel oli õpilastel võimalik täpsustada, mis see muu on, mis aitaks eesti keelele püsima jääda. Enam tehtud ettepanekud olid, et keele kasutajad peaksid vähendama slängi ja ingliskeelsete

sõnade kasutamist; eestlased peaksid oma rahvaarvu suurendama ja et võõramaalastele tuleks eesti keele oskus kohustuslikuks teha.

Tulemusi murdeid puudutavate küsimuste kohta

Küsimusele „Kas kasutate mõnda murret?” oli jaatavaid vastuseid 42% ja eitavaid 58%. Küsitud oli ka, millist murret kasutatakse. Kõige rohkem nimetati Võru murret, Setu murret ja Mulgi murret.

Küsimuse „Kas eesti murded jäävad püsima?” vastustest olid 11% kindlalt jaatavad, *võib-olla* arvas 52%, *ei tea* 23%, *ei* 9% ning vastamata jättis 5% küsitlenuid. Kindlaid *jah*-vastuseid anti enim Põlvamaal.

Küsimusele „Mis aitaks kaasa eesti murrete püsijäämisele” vastates oli õpilastel jällegi ees skaala (*aitaks palju* kuni *üldse mitte*). 31% vastas, et *palju* aitaks kaasa koolides murrete õpetamine ning 30% arvas, et murdekeelsete ajalehtede, ajakirjade ja raamatute väljaandmine oleks hea mõte. 41%-le vastanutest tundub, et *vähe* aitab murrete püsijäämisele kaasa see, kui kohustada kohalikke ametnikke murdeid kasutama. Küsimusele „Mis tingimustel õpiksid rohkem murret?” vastas õpilastest 34%, et nad ei õpiks koolis murdeid, 15% õpiksid mõne muu tunni arvelt, 13% õpiksid tasuta lisatunnina ja 1% õpiks tasulise lisatunnina.

Küsimusele „Kas sooviksid ise kaasa aidata murrete püsijäämisele (õppides, kasutades, õpetades jne)?” vastati 40% juhtudest *jah* ning 60% *ei*. *Jah*-vastuse puhul oli õpilastel võimalik täpsustada, kuidas nad soovivad murrete püsijäämisele kaasa aidata. Enam pakutud ideed olid: kasutades, rääkides vanavanematega, koolis õppides, õppides ja teistele õpetades, noortele tutvustades, tuleks korraldada murdeid propageerivaid üritusi.

Kui vaadata küsimuse „Kus kavatsed tulevikus elada ja töötada?” vastuseid, siis selgub, et *oma praeguses kodukohas* soovib elada 6% ja *oma ajaloolises kodupiirkonnas* 1% õpilastest. 53% vastanutest soovis elada Eestis, 29% Euroopas, 7% väljaspool Euroopat ning 3% jättis sellele küsimusele vastamata. Neist 7% õpilastest, kes soovivad elada oma praeguses elukohas või ajaloolises kodupiirkonnas, on 60% Põlvamaa, 23% Võrumaa ja 17% Valgamaa noori.

Kokkuvõte

„Kui noored ei läheks välismaale tööle ja elama, vaid jääksid Eestisse, siis oleks kindel, et eesti keel jääb püsima!” – ka sellise mõtte leidsin küsimuse „Mis aitaks kaasa eesti keele püsijäämisele?” vastuste seast.

Keeleküsitluse „Mina keeles – keel minus” esialgsed tulemused näitavad, et õpilased on murretest optimistlikumalt meelesstatud eesti keele kui kirjakeele suhtes. Võib väita, et eesti keel on eesti keele murretega võrreldes subjektiivselt vitaalsem. Objektiivset vitaalsust on pisut keerulisem määratleda, eriti eesti keele murrete osas. Ühelt poolt on eeldused küll olemas: on inimesi, kes soovivad murdeid säilitada, kuid teisalt väheneb nende hulk, kes murdeid kõnelevad, ja piirkond, kus neid kõneldakse muutub järjest kitsamaks.

Arutelu tekitab küsimuste „Kas sooviksid ise kaasa aidata murrete püsijäämisele (õppides, õpetades, kasutades jne)?” ja „Kus kavatsed tulevikus elada ja töötada?” kõrvutamine. Kui võrrelda kodukohta elama jäävate noorte hulka ning murrete püsijäämisele kaasa aidata soovivate noorte hulka, siis jääb silma vastuolu: 7% vastajaid 40% vastu. Õpilased on lisanud, et soovivad murdetraditsiooni jätkata vanavanematega kõneldes. Kui aga minnakse elama kodukohast või ajaloolisest kodupiirkonnast väljapoole, on murdetraditsiooni jätkamine keeruline, sest murdeid kõneleb väiksel alal mingi kindel rühm ja murdekasutus on võimalik kodukohas.

2009. aasta seisuga elab Viljandimaal 52 499 inimest, Võrumaal 35 832, Põlvamaal 29 372 ja Valgamaal 28 207 inimest. Igas maakonnas moodustab 15–19aastaste hulk maakonna kogu elanikest 8%. 70–85aastaseid ja vanemaid, kes vanuse poolest sobiksid õpilaste vanavanemateks, on Põlvamaal ja Viljandimaal 13% (tuleb arvestada, et siin on mitu vanusevahemikku koos) ning Valgamaal ja Võrumaal 14%.⁷ Kui 38% vastanud noortest soovib Eestist lahkuda, siis tundub, et näiteks umbes 10 aasta pärast on noori, kes soovivad murrete püsijäämisele kaasa aidata, üsna väike hulk ning nende vanavanemad on ka selleks ajaks kadunud.

⁷ Eesti statistika andmebaas, http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=RV0221&ti=RAHVASTIK+SOO%2C+VANUSER%DCHMA+JA+MAAKONNA+J%C4RGI%2C+1%2E+JAANUAR%2E+EESTLASED&pa th=../Database/Rahvastik/01Rahvastikunaitajad_ja_koosseis/04Rahvaarv_ja_rahvastiku_koosseis/&lang=2

P e r s o n a a l i a

Emakeele Selts, Heino Ahven ja koolilastest kaastöölised (1947–1958)

Helmi Neetar

ESi auliige

Emakeele Selts (1925 – september 1952 Akadeemiline Emakeele Selts) taastati Tartu ülikooli juures ametlikult 22. septembril 1945. Järgmisel aastal viidi ta Teaduste Akadeemia koosseisu. 1. juulil 1947 tuli tööle tollane kaugüliõpilane Heino Ahven. Algul oli ta ametinimetuseks vastutav sekretär, 1969. aastast teadussekretär. Seltsiga oli ta üldse seotud üle 40 aasta – kuni surmani.

Heino Ahven (11. XI 1919 – 22. IV 1988)

H. Ahven on sündinud Räpinas, õppinud Tartu õpetajate seminaris ja hiljem eesti filoloogiat Tartu ülikooli kaugõppes. Temast võinuks saada teadlane või suurepärase õpetaja, kellest lapsed oleksid lugu pidanud ja eeskuju võtnud. Seega on seltsil vedanud, sest ta saab enda teenistusse tõelise džentelmeni ja väga hea suhtleja, kes on aldis uutele ideedele. Ta on ka vapper võitleja, kes seisab hea selle eest, et ES jääks püsima ka neil segastel aegadel. TA presiidium oli otsustanud 1951. aasta märtsis seltsi tegevuse lõpetada. H. Ahven läheb Toompeale protestima ja vastuväiteid esitama. Ta osaleb ESi protestikirja sõnastamises. Selles viidatakse nutikalt Jossif Vissarionovitš Stalini teosele „Marksism ja keeleteaduse küsimused” (1950): „AES-i juhatus peab vajalikuks nimetada, et just pärast sm. Stalini keeleteaduslike tööde ilmumist on tunduvalt aktiveerunud Seltsi tegevus”. Seepeale leitakse

TA presiidiumi koosolekulgi (19. XII 1951), „et ei oleks õige piirata AES-i tööd, liati pärast sm. Stalini keeleteaduslike tööde ilmumist”. Võitlus on edukalt lõppenud: selts jääbki sulgemata.

Aastail 1947–1958 peab H. Ahven tegelema nii seltsi igapäevatööga kui ka tagama kogumistöö järjepidevuse. (1958. aasta sügisest läheb kogujate juhendamine Helju Kaalule.) Kõigepealt tuleb taastada 1939. aastal loodud murdekorrespondentide võrk, et saaks taas talletada vanapärast keeleainest. See tähendab laialdast kirjavahetust, kaastöölise leidmist ja juhendamist kirja teel või kohapeal. Pakiliselt tuleb teada saada endiste murdekorrespondentide ja 1944. a võistlustööde saatus, ühtlasi värvata uusi kogujaid – ka õpilaste hulgast. Selleks tuleb kirjutada mitu üleskutset. Need ilmuvad kesk- ja kohalikes ajalehtedes, neid loetakse raadioski. Hädasti on vaja (uusi) küsitluskavu, kuid neid on raske paljundada, eriti trükis avaldada. Seetõttu ei saa asja kogumisvõistlusest, mille selts kuulutab optimistlikult välja 1947. aasta lõpul. Tulemused tehtaks teatavaks aasta pärast – Suure Oktoobrirevolutsiooni 31. aastapäeval. Tähtaega pikendatakse mõned korrad, kuni võistluse mõte soikub. Esimene sõjajärgne murdekogumisvõistlus toimub alles 1957. aastal.

Heino Ahven ja koolilastest kaastöölised

Asjahuvilistele oleks see igati sobilik ja huvitav uurimisteema, kuhu praegune kirjutis võimaldab teha vaid põgusa sissevaate. Seltsi ja murdekorrespondentide vahelist kirjavahetust (ES, fond 25, nimistu 2) saab lugeda Riigiarhiivis (Maneeži 4). See on korrastatud aastate kaupa ja kaastöölised ise antud tähestikulises järjekorras. Allpool räägin vaid koolilastest (kuni keskkooli lõpuni), jättes kõrvale muud murdekorrespondendid.

1947. aasta üleskutsele reageeritakse õhinal ka keskkooliõpilaste hulgas. Kas alati omal algatusel? Esirinnas on Võru keskkool (kolm õpilast 9. klassist), Antsla keskkool (osaleksid ka mõned õpetajad). Osavõtusoove on mujaltki: Otepää keskkooli 11. klassist (hilisem kirjanik ja kirjandusteadlane Oskar Kruus) ja üks õpilane Rakvere keskkooli 9. klassist. Järgnevatel aastatel lisandub veelgi nimesid ja laieneb kogumise geograafiline haare – kuni saarteni välja.

1950. aastate alguses ergutab ES igati koolinoorte keelealast aktiivsust. Nii paistab 1950. aasta silma sellega, et nüüd soovib osaleda mitu kooli (tihti nende kirjandusringid): Kohtla-Järve 1. keskkool, Lihula

keskkool, Põltsamaa keskkool, Rakvere 1. keskkool, Rapla keskkool, Tallinna 2. keskkool, Tartu 3. keskkool. Seegi suund jätkub tulevikus ja koolide nimekiri täieneb. Ahvena hinnang 1951. aastal oli: „Seejuures ei ole liigne tähendada, et see, kuivõrd oleme keelelist materjali saanud ühe või teise kirjandusringi kaudu, olenes sellest, kuivõrd tundis selle töö vastu huvi ringi esimees ja juhatus. Just tänu nendele on töötanud silmapaistvalt heade tulemustega kirjandusringid kolmes keskkoolis: Tallinna 2. keskkoolis, Tartu 3. keskkoolis ja Rakvere 1. keskkoolis”.

Mida saaksid õpilased koguda? Muidugi tahab noor inimene uljalt kahmata suurt tükki. Just võrukesi ahvatleb ühe murde grammatika, kuigi 9. klassi õpilase teadmised selleni ei küüni. Või teisisõnu, nagu vastab H. Ahven Mustvee keskkooli õpilasele: „Murde grammatika ülevaate koostamiseks nendest andmetest (mitmesugune sõnavara, kõnekäänud, rahvapärased väljendid jm – H. N.) veel aga ei piisa. Teil tuleks omandada esmajoones ka murdekeele märkimisviisi, mis võimaldab paremini üles tähendada murde häälikulisi iseärasusi ja välteid.”

Palju jõukohasem on vastata küsimustele, mis on seotud „Väikese õigekeelsuse sõnaraamatuga” (VÕS 1953). Sageli teab ju õpilanegi üht-teist sõnade muutmisest oma kodukeeles, sees- või seestütleva käände kasutusest jm. 1952. aastal soovitakse teavet vene laensõnadest. Aastail 1953–1955 on päevakorral koha- ja koduloomade nimede kogumine. Just loomanimede kohta laekub arvukalt väärt kaastöid, mis on praegu hoiul eesti keele instituudis.

Paremaid kaastöölisi autasustatakse raamatutega, harvemini rahaga. Neid kutsutakse ka murdekorrespondentide seminaridele või mõnele muule keeleüritusele. Toon näiteks Elva keskkooli 7. klassi õpilase, kes oli kogunud oma kodukohast rohkesti loomanimesid. ESi kiri keskkooli direktorile loeti ette kooli raadios. VÕSi sai ta kätte direktori kabinetis. Seda sõnaraamatut oli tütarlaps ammu endale igatsenud, kuid polnud kuskilt saada. Ja edasi: „Kogu koolis keegi ei teadnud, et teen kaastööd Emakeele Seltsile. Minu klassikaaslaste huvitab väga, kuidas mina oskasin koguda nimesid ja kuidas seda üldse tehakse”.

Heino Ahven annab pidevalt nõu, kuidas koguda ja kuidas kogutut üles märkida. Just viimast oskust jääb vajaka. Siin tuleb taktitundeliselt ikka ja jälle vigu seletada. Ühele proovitöö saatnule annab H. Ahven algul kiitva hinnangu, „et asi ei ole sugugi halb. Suuri vigu ei ole, korduvad samad vead”. Edasi järgneb vigade analüüs. H. Ahven oskab igapäevale kirjutada isikupäraselt, võtta ka nooremat õpilast võrdväärseks. Mõne vanema õpilasega näib tekkivat vastastikune sümpaatiat

ja H. Ahven kirjutab: „Kui Te ka keelelist materjali ei saa saata, siis tänulik olen kirja eest alati! Olen küll üsna visa vastama, aga küllap leidub aega sellekski”.

Lõpetuseks

Sirvisin ka murdekorrespondentide kartoteeki, mis asub ESis. Sellest selgub, milliseid küsitluskavu on õpilastele saadetud ja mida ES on vastu saanud. Sageli mitte midagi. Kas pole siis esialgne õhin aidanud üle saada tegeliku töö raskustest või on põhjused mujal. Needki, kes on agaralt kaasa löönud, lõpetavad mingil ajal. Minnakse tööle, edasi õppima, huvid muutuvad. Poiste puhul võib öelda, et „hakkame uurima Leningradi või Riia murdeid. Sõjakomissariaadi äranägemisel”. Ühe Võru keskkooli õpilase kaardile on pliiatsiga lisatud „arreteeritud”. Kaastööline on nimekirjast kustutatud 24. XII 1951.

Ma ei hindaks õpilaste kaasalöömist sedelite ja lehekülgede arvuga, vaid millegi olulisemaga. See väärtustas oma emakeelt, mille kasutus kodus ja koolis oli õpilasele sel ajal veel enesestmõistetav. Küllap andis see innustust ja rakendust ärksamatele õpilastele. Mitmestki on saanud hiljem teada-tuntud nimed, nagu Jaan Eilart, Jaan Ellen, Paul Kokla, Voldemar Lindström, Mihkel Loodus, Ülo Tootsen, Lembit Valt. Ja kõige viimaks: see on minu arust alusmüür, millele said toetuda hili-semad ESi keelepäevad.

Soovitusi edasilugemiseks

Emakeele Seltsi argipäev. – Kodumurre, 16. Tallinn, 1986, 3–12.

Keem, Hella 1976. Akadeemilise Emakeele Seltsi korrespondentide võrgu loomisest ja esimestest murdekogumisvõistlustest. – M. Mäger (koost), Keel, mida me harime. Tallinn: Valgus, 79–93.

Neetar, Helmi 2005. Heino Ahvenale mõeldes. – Emakeele Seltsi aastaraamat 50. Tallinn, 228–238.

Viikberg, Jüri 1998. Vastab murdekoguja Hella Keem. – Emakeele Seltsi aastaraamat 35–42. Tartu, 145–160.

Õigus oma keelele

Komi keelest. Mitte eriti optimistlikult

Nikolay Kuznetsov

Tartu ülikooli soome-ugri keelte lektor,

Eesti kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadur

Komi keel on emakeeleks komidele, kes on suuruselt seitsmes soome-ugri rahvas. Viimase rahvaloenduse andmeil¹ elas Venemaal 2002. aastal 293 406 sürjakomi², 125 235 permikomi ja 15 607 iz'vakomi. Kui lisada neile veel mõni tuhat endise Nõukogude Liidu liiduvabariikide territooriumil elavat komi (Eestiski elas 2000. aastal 158 sürja- ja permikomi³), tuleb komisid kokku umbes 440 000 inimest.

Komide mitmeks jagamise taga on rahvuspoliitilised (sürja- ja permikomid), etnograafilised, majanduslikud (nn iz'va-komid ehk iz'valased) ja/või geograafilised (nn jaz'va-komid ehk jaz'valased), kuid kõige vähem keelelised põhjused. Eri etnograafiliste või regionaalsete rühmade kõneldavaid keelevariante võib pidada sama keele murdeiks, seda enam, et ühe suurema rühma sees erinevad mõned murded vahel rohkemgi kui geograafiliselt ja administratiivselt eristatud rühmad omavahel. Nii või teisiti on praeguseks välja kujunenud kaks komi kirjakeelt – sürjakomi ja permikomi.

Kõige rohkem elab komisid Komi Vabariigis (edaspidi Komimaa) Venemaa Euroopa osa kirdenurgas. Need on enamjaolt sürjakomid

¹ Vt www.perepis2002.ru köide 4, tabel 1 (14.03.2010).

² Peamiselt sürja-komi e sürja keelest tulebki järgnevalt juttu. Esiteks on selle keele kõnelejaid kõige rohkem, teiseks on see staatuse seisukohalt jõudnud kõige kaugemale ja lõpuks on mul sürja-komi kohta kõige enam informatsiooni.

³ Vastavalt Eesti 2000. aasta rahva ja eluruumide loendusele.

ja hiljuti end jõudsalt eristama hakanud iz'valased. Permikomid elavad nendest lõuna pool endise Permikomi ringkonna territooriumil, nüüdseks juba Permi kraisis. Nendest ida poole jääb permikomide üks etnograafiline rühm nn jaz'valased, keda on alles veel ehk mõnisada. Mõnisada on jäänud ka permikomide teise etnograafilise rühma esindajaid, nn züzdini (permi)komisid Kirovi oblastis.

Kompaktselt elab komisid veel Koola poolsaarel. 19. sajandil välja rännanud iz'va-komidest põdrakasvatajate järglasi on praegu 2 000 ringis. Komi haja-asutust on ka Siberis, kuhu esimesed komid olid rännanud juba II aastatuhande algussajanditel, kuid massiliselt rännati 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses.

Komi keele varasem kasutus

Komi kirjakeele algusajaks saab lugeda 14. sajandi. Nimelt koostas misjonär Permi Stefan aastatel 1372–1375 komidele tähestiku ja tõlkis selle abil komi keelde usutekste. Jumalateenistusedki olid tollal kirikus komikeelsed. Kuigi seoses ristiusustamisega hakkas komide ellu järjest rohkem tungima vene keel, oli komi keel 14.–16. sajandil siiski sisuliselt riigikeel. 16.–18. sajandil komi keele ühiskondlik staatus langes. Riikliku haldamise keeleks sai vene keel ja komi keel kadus ka kirikust. 19. sajandil komi keele olukord oluliselt ei muutunud, kuid tekkis selle eest seisev intelligents, sai alguse komikeelne kirjandus, ilmusid esimesed keelegrammatikad, sõnaraamatud jne. 1920. aastatel sai komi keel tollasel Komimaal taas ametlikuks, see oli suhtlemiskeel ja kasutusel kõigis elusfäärides, ka võimuorganites. Tollal moodustasid komid umbes 92,2% Komimaa elanikest. Alates 1930. aastatest hakkas komi keel kaotama oma kasutusalasid. Seoses intensiivse industrialiseerimisega ja massilise tööstusmigratsiooniga kahanes kiiresti ka komide osakaal, langedes 1989. aastaks 23,3%-le.

2009. aasta 1. jaanuari seisuga elas Komimaal 958 500 inimest, kellest komid moodustasid umbes neljandiku. Permikomid on oma endises ringkonnas enamuses, moodustades 59% elanikkonnast.

Komi keele ühiskondlik staatus

1992. aasta 28. mail võeti vastu keeleseadus, mille järgi on komi keel Komimaal vene keelega võrdväärne riigikeel. 1994. aastal võeti vastu ka komi keele säilitamise ja arendamise riiklik programm, mis nägi

ette komi keele järk-järgulist kasutusse võtmist eri elusfäärides. Keeleseaduse vastuvõtmise ajast on küll komi keele igakülgisel kasutamisel juriidiline alus, kuid seni pole komi keele kasutusvõimalused oluliselt laienenud ja keele prestiiž on ikka veel madal. Keeleseaduse otsene mõju on pigem sümboolne. Komi keele kasutus eri eluvaldkondades on üksjagu erinev.

Haridus

1920. aastatel oli enamik Komimaa koole küll komi õppekeelega, kuid komikeelsete koolide hulk on järjest vähenenud. 1960ndatel likvideeriti rahvuskoolid hoopiski. Koole, kus õpetatakse komi keeles, praegu enam ei ole; komi keel on koolides vaid üks õppeaine. Vene riigikeelt õpivad Komimaal kõik koolilapsed, komi keelt aga vaid 35% lastest, mis on siiski rohkem kui komi õpilaste osakaal. Seega õpivad komi keelt ka vene lapsed. Nii see on, tõepoolest õpetatakse paljudes koolides komi keelt riigikeelena, s.o mittekomilastele mõeldud eraldi programmi järgi, mis jääb komi emakeele õppekavale nii mahult kui ka sisult alla. Praktikas tähendab see paraku seda, et paljud komi lapsedki õpivad koos muukeelsetega oma emakeelt sisuliselt võrreelena.

Nagu pole komikeelset kooli, ei ole ka komikeelset ülikooli. Sõk-tõvkari ülikooli filoloogiateaduskonna komi ja soome-ugri filoloogia õppetoolis, kus saavad õppust komi filoloogid, peetakse loengud ja praktikumid komi keeles, üliõpilased kirjutavad ja kaitsevad kursuse- ja lõputööd samuti komi keeles, suur osa tänapäevast õppe- ja metoodikakirjandust on komikeelne. Kuid sellega komi keele kasutamine ülikoolis lõpebki. Komi keelt kasutatakse põhiliselt humanitaaraladel ja sealgi piirdub kogu tegevus komi temaatikaga, s.o komi keele, kirjanduse, rahvaluule ja osalt ka ajaloo õpetamise ja uurimisega, komikeelset üldkeeleteadust või näiteks maailma ajalugu ei ole.

On tõsiasi, et komi keeles puudub juriidiline, poliitiline, majandus-, tehnika- jm oskussõnavara, rääkimata infotehnoloogia terminoloogias. 1994. aastast on mõnda aega tegutsenud keelekomisjon, mille eesmärk on olnud komi keele sõnavara täiendamine ja rikastamine, oskussõnade loomine jmt. Komisjoni töö viljana on ilmunud mitu infobülletääni ja sõnastik uue sõnavaraga, paljud keelekomisjoni pakutud sõnad on võetud aktiivsesse kasutusse. Kuid keeleuuendust ja eriti selle tulemusel loodud neologisme ei võeta üksmeelselt vastu.

Keeleuudajaid süüdistatakse isegi selles, et nad suretavad oma tegevusega komi keelt.

Meedia

2007. aastal ilmus Komimaal 190 perioodilist väljaannet tiraažiga üle tuhande eksemplari, neist komikeelseid oli 9 ehk 4,73%. Komikeelse perioodika tiraažid on viimasel paarikümnel aastal drastiliselt langedud:

	ilmumissagedus	tiraaž 1992	tiraaž 2008
üleriiklik ajaleht <i>Кому му</i> (Komimaa)	3 korda nädalas	7 810	2 427
lasteleht <i>Йӧлӧга</i> (Kaaja)	1 kord nädalas	7 703	727
ilukirjanduslik <i>Войвыв кодзув</i> (Põhjanaan)	1 kord kuus	4 000	1 000
satiiriline <i>Чушканзи</i> (Herilane)	1 kord kuus	12 000	1 200
lasteajakirja <i>Би кинь</i> (Sädemeke)	1 kord kuus	7 000	1 374

Komikeelsena ilmub ka metoodikaajakiri *Чужан кыв* (Emakeel) ja kolm rajoonilehte perioodilisusega 2–3 korda nädalas. Moskva komide ajakiri *Парма* ja kulturooloogiline *Арт* (Üksmeel) on vaid osaliselt komikeelsed.

Permikomidel pole sedagi. Ajakiri *Силькан* (Kelluke) ilmub väga harva ja kakskeelsena, üksikuid komikeelseid lehekülgi juhtub olema ka ajalehes *Парма*. Tahaks loota, et sel aastal aastal ilmuma hakanud uus permikomikeelne ajaleht *Кама кытшын* (Kaama Rõngas/Hõlmas) jääb ilmuma pikemaks ajaks ja permikomikeelsena.

2007. aasta sügisest kõlab Komimaal komi rahvaraadio, mis on eetris praegu juba ligi kümme tundi päevas. Programm koosneb mõne-minutistest lühisaadetest ning ülejäänud eetriaega täidab muusika. Tore, et saatejuhid on raadios noored, kuid nende keelekasutusega ei saa rahul olla. Muusikaliseks sisuks on peamiselt rahvapärased autorilaulud või rahvalaulud, uuemat noortemuusikat on kahjuks vähe. Moodsamaid pop- või rokklause kõlab harva sellepärast, et neid on lihtsalt vähe. Seda raadiot pole kahjuks võimalik kuulata FM-lainetel, samas on see kuuldav internetis (vt mms://217.24.112.58:8100/) ja see on hea eskätt keele prestiiži parandamise mõttes.

Komimaa on olnud ja jätkab ka praegu tegevust üks teine, n-ö traditsioonilisem komi raadio. See on sisukam ja ka keele poolest kindlasti parem, kuid tal on eetriaega vaid ühe tunni jagu päevas. Kohalikus televisioonis (vt <http://www.krtk.ru/home.php>) on komikeelseid saateid umbes 30% kanali seitsmetunnisest eetriaegast.

Internet

Oleks vale väita, et komi keel võrgus puudub. Interneti-lehekülgedel kohtab komi keelt küll, kuid mitte palju. Üksikuid tekste on eri lehekülgedel, kuid täiemahulist komikeelset versiooni pole ilmselt ühelgi kodulehel. Komimaa ametlik portaal on kakskeelne. Seal saab valida komikeelse paralleelversiooni <http://rkomi.ru/km/> ja lugeda komi keeles nii alustekste, s.o alalist informatsiooni Komimaa kohta, kui ka uudiseid. Tõsi, palju väiksemas mahus ja kahjuks jätavad ka tekstide tõlked soovida.

Komikeelses Wikipedias on praeguseks üle 1 500 artikli, kuid kõik neist ei ole sisukad ja mahukad. Komikeelse Wikipedia tekstid tulekski muuta korrektsemaks, sest ka see on üks komi keele populariseerimise ja prestiiži tõstmise vahend.

Ühelgi komikeelsel perioodilisel väljaandel pole kahjuks võrguversiooni. Põhjuseks pole ilmselt ainult rahanappus või muu n-ö tehniline probleem, vaid pigem põhjuseks kartus, et võrguväljaande ilmumisel väheneb paberversiooni tellijate arv veelgi. Õnneks on hakatud ajalehe Коми му numbraid regulaarselt võrku panema ja need on saadaval pdf-formaadis soome-ugri elektroonses raamatukogus (vt <http://fulib.ru/books.php?action=viewPereodika&cat=komimu>).

Komi keel võimuorganites ja keele riiklik toetamine

Praegu publitseeritakse seadusekohaselt kõik Komimaa riigivõimuorganite seadusandlikud ja juriidilised aktid nii komi kui ka vene keeles. Kahekeelsed on ka nt valimisbülletäänid, asulate nimed, tänavanimed, sildid jne. Samas ei kasutata komi keelt võimuorganite aktiivses asjaajamises ning selles osas ei täida komi keel oma riigikeele funktsioone. Keele praktilist suulist kasutamist kohalikes omavalitsustes esineb küll, maaelanikud on õnneks suurel määral veel komikeelsed, kuid kogu ametlik dokumentatsioon on venekeelne.

2005. aastast korraldatakse riigiametnikele komi keele kursuseid. Seni on tunnistuse saanud sadakond ametnikku. Paaril korral on kohtu-

protssidel palutud või nõutud tõlget komi keelde ja/või komi keelest, kuid üldiselt see tavaks ei ole. Komi keelt ei leidu ka reklaaminduses, näiteks toodete pakenditel. Mingil määral kasutatakse komi keelt teeninduses ja kauplemises, kuid seegi on pigem erand kui reegel.

Riiklikul tasandil peetakse komi keele säilitamisel ja arendamisel esmatähtsaks komikeelsete infotehnoloogiavahendite ja laste- ning noorsooprojektide toetamist. Praeguseks on loodud mõned komikeelsed elektroonilised keeleõppevahendid ja arvutimängud, on välja antud karaoke-plaat komi lauludega ja audio-CD muinasjuttudega. Keele populariseerimise eesmärgil korraldatakse keelekonkursse, intellektuaalseid mängu, laulufestivale ja naljašõusid. CD-de ja DVD-de, nagu ka suure osa raamatutega on see probleem, et tavakasutajale ei ole need sageli kättesaadavad, sest neid ei müüda, vaid saadetakse raamatukogudesse ja koolidesse.

Ühe küsitluse tulemusi

Komi keelt/keeli emakeeleks pidajate arv on järjest vähenenud. Kui 1959. aastal on nende osakaal sūrja- ja permikomidel olnud vastavalt 89,3% ja 87,6%, siis 1989. aastal olid need arvud juba 70,4% ja 70,1%. 2002. aasta rahvaloendusel ei küsitud millegipärast enam elanike emakeele kohta, küll aga keelte valdamise kohta: sūrja- ja permikomi keelt oskas siis vastavalt 217 000 ja 94 000 venemaalast.

2003. aastal viidi Komimaal läbi küsitlus eesmärgiga saada teada, mis tasemel komi keelt osatakse, kuidas hinnatakse komi keele tähtsust ühiskonnas ja millisena näevad Komimaa elanikud komi keelt tulevikus. Kõikide küsitluses osalenute seas⁴ nimetas komi keelt emakeeleks vaid 65,4% komi vastajatest⁵, kelle hulgas oli enam vanema põlvkonna esindajaid. Seega on juba kolmandiku komide emakeeleks vene keel. Kõrgema haridusega inimeste seas on vähem neid, kes nimetavad emakeeleks komi keele ning valdav enamik komi emakeelega inimesi elab maal.

84,6% komi vastanutest arvas end oskavat komi keelt.⁶ Noorte seas on keeleoskajate osakaal väike, vanemate seas suurem. Küsitluse

⁴ Kokku küsitleti 1894 inimest.

⁵ 1,7% venelastest vastajatest nimetas komi keelt emakeeleks, teiste rahvaste esindajatest tegi seda 6,2%.

⁶ Komimaa venelaste ja muude rahvaste esindajate seas on see arv vastavalt 13,8% ja 12,5%.

andmete kohaselt oskab komi keeles rääkida, lugeda ja kirjutada 58,1% end komi keele oskajaiks arvavatest komidest ehk 49,8% kõikidest komi vastajatest. Kui oletada, et keele säilimiseks ja säilitamiseks piisab vaid keele suulisest kasutamisest, kujuneb keeleoskajate komide hulgaks 72,4%. Ülejäänud komid saavad komi keelest aru ehk mõistavad, millest räägitakse. On huvitav, et keelt vabalt oskajate osakaal noorema põlvkonna (18–34aastased) seas pole väiksem kui vanema põlvkonna (55aastased ja vanemad) seas ja on isegi suurem kui kesk-ealiste (35–54aastased) seas.

Olen korduvalt kogenud sellist situatsiooni, kui tavaliselt komi keeles suhtleja kirjutab postkaarte või e-kirju vene keeles, sest ta ei ole harjunud kirjutama oma keeles, võib-olla ta ei oskagi seda teha. Ka küsitluse järgi kasutab komi keelt sageli kirjas vaid 21,5% komi keele oskajaist ehk vaid 18,2% kõikidest komi vastajatest. Kunagi ei kirjuta kirju komi keeles 60% keele oskajaist.

Ka lugemisega pole lood kuigi rõõmustavad. Vaid iga viies komi loeb regulaarselt komi perioodikat ja ligi pooled ei loe pea kunagi komikeelseid ajalehti. Komikeelset raadiot kuulavate ja televisiooni vaatavate komide osakaal on õnneks suurem (80,8%).

Väikseks või mittepiisavaks on komi keele ühiskondlikku tähtsust hinnanud 65% komi ja 83% vene vastanutest. Komi keele tuleviku kohta on arvab 17%, et komi keel saab vene keelega tõesti võrdväärseks, 68% meelest jääb ta samasse positsiooni nagu praegu ja 14% arvates kaob komi keel. Umbes iga neljas komi on emakeele tuleviku suhtes optimistlik ja iga neljas pessimistlik.

Kokkuvõttvat

Tänu n-ö rahvuslikule eufoorialle, rahva eneseteadvuse tõusule, suurenenud huvile oma juurte, kultuuri ja keele vastu saavutas komi keel 1990ndatel Komimaal kõrge staatuse, paraku enamasti vaid nominaalse, kuna vaatamata riigikeeleks nimetamisele ei ole komi keel riigikeelele omaselt kasutusel kõigis elusfäärides. Paarikümne aastaga on astunud küll keele positsiooni tugevdamiseks konkreetseid samme, kuid tundub, et viimasel ajal on suhtumine muutunud ja rahvuslikkus pole taas kuigi soositud.

Komi keele prestiiž on kahjuks ikka madal. Vaatamata püüetele tuua komi keelt eri elusfääridesse ja katsetele populariseerida seda noorte seas, jääb kõnelejate arv järjest väiksemaks. Kõige kurvastavam

on see, et komi keele kõnelejaskond vananeb. Eri põhjustel loobuvad paljud vanemad oma lastega komi keeles rääkimast.⁷ Kui üleminekut vene keelele põhjustab linnas ehk suurem vene keele surve, siis maa- piirkondade puhul näen kõige suuremat ohtu selles, et komi lastevanemad suhtlevad järjest enam oma väikeste lastega vene keeles, kuigi komi külades on valdavalt (veel) komikeelne keskkond ja komi keele kasutamiseks palju paremad tingimused. Seepärast võivad igasugused pingutused komi keelt elus hoida osutada mõttetuks. Kui lapsed ei räägi omavahel mängides komi keelt, ei kasutata seda enam varsti ka oma lähedaste, sõprade või naabritega suhtlemiseks.

Soovitusi edasilugemiseks

Конюхов, Алексей; Ольга Кузиванова, Валерий Марков, Евгений Цыпанов Современная этнолингвистическая ситуация в Республике Коми (по результатам социологического исследования); <http://www.komivoityr.ru/Isledov/stat.html> (14.03.2010).

Kuznetsov, Nikolay 2009. The role of pop music and other phenomena of modern culture in the preservation of komi language. – *Folklore*, 41, 119–130; <http://www.folklore.ee/folklore/vol41/kuznetsov.pdf>.

Өнія кадö коми кывлөн сөвмöm: могъяс да кöсйömъяс. Республикаса научно-практической чукöртчöмлөн гижöд чукөр (Сыктывкар, 1999 вося кöч 30-öд да йирым 1 лунъяс) = Развитие коми языка на современном этапе: проблемы и перспективы. Материалы республиканской научно-практической конференции (Сыктывкар, 30 октября – 1 ноября 1999 г.). Сыктывкар, 2000.

Tsypanov, Jölgin (Jevgeni) 2009. Permiläisten kielten nykytila. – *The Quasquicentennial of the Finno-Ugrian Society. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*, 258, 207–224; http://www.sgr.fi/sust/sust258/sust258_tsypanov_fi.pdf.

Цыпанов, Евгений 2003. Коми язык как государственный: мечта или реальность? – *Арт*, 2, 4–24.

⁷ Selle väite puhul toetun ma vaid oma kogemusele, kuuldule ja nähtule, asjakohane statistika mul kahjuks puudub.

R a a m a t u d

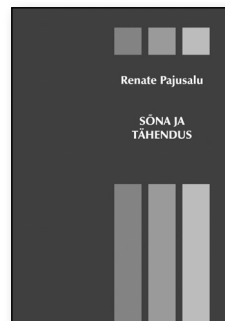
Kas tead, mida tähendab

Renate Pajusalu. *Sõna ja tähendus.*

Haridus- ja Teadusministeerium, Archimedes.

Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.

Ilmunud riikliku programmi „Eestikeelsete kõrgkooliõpikute koostamine ja väljaandmine (2008–2012)” toetusel. 207 lk.

Birgit Õigemeel, kellelt laenasin oma kirjatüki pealkirja, laulab oma küsimuse: „Kas tead, mida tähendab .. üks armastus suur?” Kui selle küsimuse sisu püüda kuidagi seletada või teiste sõnadega ümber ütelda, siis umbes nii, et Birgit vaeb, mida kujutab endast, mida toob endaga kaasa sügav kiindumus – nõnda seletab sõnade „tähendama” ja „armastus” tähendust ka eesti keele seletav sõnaraamat. Aga sõnaraamatus pole neil sõnadel sugugi ainult üks tähendus. Sõnaraamatu koostajad, olles üksikasjalikult analüüsinud paljusid kasutusnäiteid kirjalikes tekstides, on järeldanud, et „armastusel” on kolm tähendust: 1) ’sügav kiindumus’ (*suur armastus*), 2) ’suguline läbikäimine’ (*vabaarmastus*) ja 3) ’armastatu’ (*ta leidis uue armastuse*). Sõnal „tähendama”, mis on üks hoopis abstraktse sisuga sõna, on nad eristanud koguni viis tähendust: 1) ’sisu kandma, millelegi viitama’ (*„mardus” tähendas surnut*), siis juba mainitud 2) ’endast midagi kujutama’ (*mida tähendab üks armastus suur*), peale selle 3) ’(täpsustust märkivana)’ (*see tähendab / s.t.*), 4) ’ütlemata’ (*tähendas teiste jutu vahele*) ja 5) ’millelegi suunas näitama’ (*tähendas pilguga toolile*). Samas, kui vaadata mõnda teise, olgu Oxfordi inglise sõnaraamatusse, siis näeme, et seal on neidsamu tähendusi pisut teistmoodi kirjeldatud: näiteks „tähendama” (ingl *mean*) puhul on eesti kaks tähendust (1 ja 2) ühte võetud.

Mida sellest arvata? Kas ühes allikas on tähendus õigesti antud ja teises valesti?

Võimalikule nõutusele võiks aidata valgust heita 2009. aastal ilmunud raamat pealkirjaga „Sõna ja tähendus”, mille autor on sõnatähenduse uurija, keeleteadlane Renate Pajusalu. Raamat on kirjutatud selges ja ilusas eesti keeles, termineid on selgitatud „inimkeeli”, keelenäited on kõik eesti omad – on tunda, et autori teksti toestab paljude aastate jooksul lihvitud loengukogemus, ka kasutatud eesti näiteid on õppetöös rohkesti analüüsitud. Sellisena on raamat, mis ongi mõeldud kõrgkooliõpikuks, hästi arusaadav igale semantikast huvituvale lugejale (õppijale). Semantikakursuse alusvarana räägib raamat n-õ kõigest, mõnest asjast ülevaatlikumalt, mõnest üksikasjalikumalt.

Sissejuhatuses on juttu tähenduse olemusest laiemalt, autor tutvustab tähenduse tüüpe ja käsitlusi, räägib tähenduse uurimise teooriatest ja meetoditest ning paljust muust. Äärmusliku tähenduse sisu sõnastajana on välja toodud filosoof Ludwig Wittgenstein, kes on pidanud keeleüksuse tähenduseks *iga* tema kasutusjuhtumit ehk tema funktsiooni keelemängus. Enamasti aga püüavad semantikud (nagu ka sõnaraamatute koostajad) kasutusnäiteid üldistada, kokku võtta, tuvastada avaramaid/üldisemaid põhi- või tuumtähendusi vmt. Kuidas täpselt, see sõltub konkreetsest teooriast, mille abil püütakse üksiktähenduste tagant „leida semantiline süsteem, tähenduste tekkimise ja omavaheliste seoste seaduspära” (lk 34). Pajusalu enda „armastus” – vrd tähendus 3) ’armastatu’ – on kognitiivne lingvistika, mis maailmas sai tuule tiibadesse alates 1980ndatest ning mis „on Eestis viimasel ajal olnud väga populaarne” (lk 24). Kui strukturaallingvistika püüab eristada eri keeletasandeid, nt semantikat ja grammatikat, samuti tähenduste ja mõistete süsteemi maailma asjadest, siis kognitiivses keeleteaduses peetakse ainuvõimalikuks vaadata kõike koos. Pajusalu kinnitabki üsna raamatu algul, et siin „tegeldakse eelkõige sõnatähendustega, küsimata, kas need kuuluvad grammatika või semantika valdkonda” (lk 12). Kognitiivse lähenemisega seostuvad osad on raamatus eriti põhjalikud, aga ütleksin sama ka strukturaalse vaatenurga kohta. Pole seegi ajahõlma kadunud, rääkimata sellest, et mõni aeg tagasi oli strukturaallingvistika sama hästi kui ainuvaldav suund.

Nagu õpikule kohane, on iga peatüki lõpus valik ülesandeid, mille kallal ise pead murda, samuti on antud kasulikke soovitusi edasiseks lugemiseks. Raamatu lõpus on aineregister.

Kas raamatu läbi lugenuna saab teada, mida tähendab üks armastus suur? Ei tea. Küll aga peaks teada saama, kui ütlemata mitmekesiselt võib mõtestada (öeldud, kirjutatud, lauldud, kehastatud jne) lausungit, žesti, märki või muud, millel on sisu, mida üks pool edasi annab ja teine pool vastu võtab – või ei võta, kui ei mõista tõlgendada.

Margit Langemets

Keelehooldebrošüürid õpetaja ja õpilase vaatevinklist

Keelehooldekeskusel on paariaastase tegevuse jooksul ilmunud kolm brošüüri: Helen Plado ja Katrin Mandra „Väike paronüümisõnastik” (2008), Maire Raadiku „Kuidas vormistada ametikirja” (2008) ning Tuuli Rehemaa ja Argo Mundi „Kust saada keeleabi” (2009). Eelkõige on need mõeldud hõlbustama ametnike kirjatööd, kuid sobivad õigupoolest igäihe keeleabimaterjaliks.

Väljaandmist on toetanud haridus- ja teadusministeerium ning brošüüre jagatakse tasuta, seetõttu pole neid ka kauplustes müügil. Trükistega saab tutvuda raamatukogudes – koostöös hoiuraamatukoguga peaksid need nüüdseks olema juba igas Eesti raamatukogus. Kes raamatukogus ei käi, leiab ilmunud brošüürid pdf-i kujul keelehooldekeskuse kodulehelt <http://keelehooldekeskus.eki.ee>, klõpsates rubriigil „Väljaanded”.

Kust saada keeleabi.

Koostanud Tuuli Rehemaa ja Argo Mund.
Keelehooldekeskus, Tartu 2009.

„Kust saada keeleabi” annab põhjaliku ülevaate, mis keeleabimaterjale on saadaval. Käsitletakse nii raamatuna välja antud teoseid kui ka elektroonilisi keelehooldesallikaid. Brošüür „Kust saada keeleabi” on mõeldud algajale ametnikule, et juhatada teda keeleabimaterjalide juurde ja näidata, mis liiki keeleabi kuskilt on võimalik saada. Väljaande eeliseks näiteks varem ilmunud ÕSi selgituste ees (vaata „Keelenõuanne soovitab 3” Tiiu Erelti artiklit „Mida ÕSist leida on”, Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2004, lk 163–180) ongi see, et on haaratud tervet hulka väljaandeid kõrvuti ja näidatud nende kasutusvõimalusi – mida tähendavad sõnaraamatute märgendid, mis laadi küsimustele saab vastuse õigekeelsussõnaraamatust, mille puhul peaks pigem „Eesti ortograafia” kätte võtma ja mida tasuks vaadata järele kitsamat valdkonda käsitlevast käsiraamatust, näiteks „Sissejuhatuses tekstiõpetusse”. Raamatuke annab ülevaate ajakohastest keeleabi-

materjalidest, millest ehk need inimesed, kes pole ei keeleteoimetajad ega uurijad, pole muidu kuulnudki.

Kindlasti sobib väljaanne keelehooldeallikate meeldetuletuseks õpetajale ja ülevaateks õpilasele, sest kõrvuti on välja toodud elektrooniliste väljaannete ja raamatute kasutusvõimalused. Mõistagi saab põhjalikuma ülevaate iga väljaande eessõnu ja muid lisasid uurides.

Kui „Kust saada keeleabi” on pigem keelehooldeallikate juurde juhatav kirjutus ja selles endas uut keeleteavet ei esitata, siis keelehooldekeskuse kaks varasemat brošüüri on sellised, kus mõlemas antakse mingi kitsama valdkonna keeleabi.

Kuidas vormistada ametikirja.

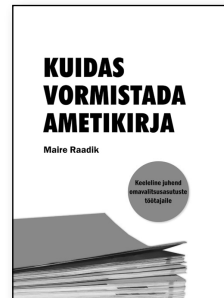
Keeleline juhend omavalitsusasutuste töötajale.

Maire Raadik. Tartu 2008.

„Kuidas vormistada ametikirja” osutab ametitekstide koostamise kitsaskohtadele hõlpsasti kasutatavas küsimuse-vastuse vormis. Kuigi Maire Raadiku ametikirja vormistamise nõuandeid on ilmunud ka varem, nt artiklikogumikus „Keelenõuanne soovitab 3”, on nad selles väljaandes kõik koos ja välja antud nimelt nende jaoks, kes ametitekste koostavad. Et kool peab noort inimest nn päris eluks ette valmistama, leiab temagi siit väärt nõuandeid kas või avalduse vormistamiseks, millega iga kodanik elu jooksul kokku puutub.

Kõige enam pakub brošüür abi ametikirja sõnastuse ja ortograafia küsimustes, paigutus ja dokumendinõuded tuleb selgeks saada muudest allikatest. Õpilastele ja õpetajatele tuleb seda brošüüri kindlasti kasuks lehitseda siis, kui tekstiõpetuses jõutakse kirja, sealhulgas e-kirja kirjutamise juurde.

Raamatukesest saab veel kiiresti teada, millal sobib kirjutada *Teie*, millal *teie*, aga leiab ka vastuseid teistele suure ja väikese algustähe probleemidele. Kompaktselt on esitatud perekonnanimede käänamise ja käänamatuse küsimustering. Väljaandel on kasulikud lisad, kuhu on paigutatud mõned korrektselt sõnastatud ja vormistatud ametitekstid.

Väike paronüümisõnastik.

Koostanud Helen Plado, Katrin Mandra.
Tartu 2008.

„Väike paronüümisõnastik” esitab loendi sarnassõnadest, mille õige tarvitus annab tunnistust sellest, et keelekasutaja teeb vahet keele eri stiilide vahel, sest mis on argikeeles lubatud ja normaalne, ei ole seda alati kirjakeeles.

Sarnassõnu ja muid kõlalt sarnaseid sõnapesi endale teadvustamata on vead kerged tulema ka koolikirjandites, sest igapäevasuhtluses ei tehta vahet näiteks selliste sõnade nagu *kestus* ja *kestvus* vahel. Kahtluse korral saab raamatukesest kergesti vastuse koos sobiva kasutuskontekstiga.

Brošüüri eelisteks näiteks õigekeelsussõnaraamatu ees on esiteks selle võrdlemisi väike maht – teda on lihtne kas või tundi kaasa võtta õpetajal, kes parasjagu seda teemat koolis puudutab. Teiseks on seletuste ja keeldude-käskude kõrval hea näha õigeid kasutusnäiteid.

Egle Pullerits,
keelehooldekeskuse koordineerija

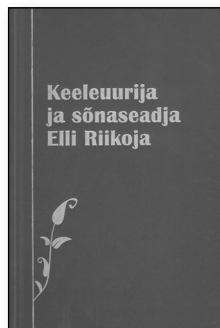
Keeleteadlase Elli Riikoja mälestusraamat

Keeleuurija ja sõnaseadja Elli Riikoja.

Koostanud Kai Adamson, toimetanud

Kai Adamson ja Maaris Raudsepp.

Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009. 480 lk.

Ilmunud on eesti keele instituudi kauaaegse teadustöötaja ning silmapaistva eesti filoloogilise kultuuri edendaja Elli Riikoja mälestuse jäädvustamisele pühendatud kogumik. Oma keeleandele leidis Elli Riikoja rakendust väga mitmel kujul – eesti keelt keeleteadlasena uurides, eesti keelekultuuri avalike esinemiste kaudu edendades, inimestega oskuslikult ja õhinal kontakteerudes ning igapäevaelu oma värvikate juttudega õilistades. Ta oli ühtaegu nii edukas keele uurija kui ka meisterlik keele kasutaja. Kogumik koosneb lugudest, sest Elli Riikojale meeldis lugusid jutustada. Vastavalt huvile ja meeleolule saab lugeja valida sobiva jupi. Raamatus on Elli Riikoja põhjalik elulugu, tema teadustegevuse ja loengupidamise ülevaade, publikatsioonide bibliograafia, valimik tema esinemiste tekste ning meenutusi kolleegidelt, laulukaaslastelt, klassiõdedelt, tuttavatelt ja pereliikmetelt. Elli Riikojat kui eesti keele uurijat, keelenõuandjat ja sõnaraamatu toimetajat tutvustavad tema töökaaslased Tiiu Erelt, Helle Metslang, Asta Õim ja Peeter Päll. Võimalikult palju on esitatud Elli Riikoja enda tekste.

Elli Riikoja oli eesti keele eestkostja ja kauni emakeele väsimatu propageerija. Ta oli asutustes oodatud lektor ja sage esineja koolide keelepäevadel. Raamatu kõige nauditavam materjal ongi Elli Riikoja enda seatud sõnad – kimp tema esinemiste tekste ja keelemõtteid. Need on ladusalt esitatud ainulaadsed keelejutud, mida on hõlbus ja mõnus lugeda. Nendes kohtub lugeja Elli Riikoja endaga, tajub tema intonatsiooni ja kogeb helget tunnet, mida temaga koos olemine pakkus. Neist ilmneb, kui vaimukalt ja põnevalt on võimalik kõnelda kuivaks ja igavaks peetavatest keeleasjadest. Esinemistel aluseks olnud rikkalik näitematerjal oli kogunenud raadiokuulamise ja ajalehe lugemisel. Aastakümned on möödunud, kuid kahjuks pole mitmed häbiposti seatud väärkeelendid kadunud. Nii on Elli Riikoja tähelepanekud ja soovitusel asjakohased praegugi. Kogenud sõnavõtjana on ta välja

toonud hea esinemise aluse. Lektori edu pant on kolm selgust: mõtte selgus, eesmärgi selgus ja keele selgus.

Elli Riikoja keeleteadusliku ja kõnekultuuri edendava tegevuse kõrval kirjeldab raamat tema õpinguid Tallinna Tütarlaste Kommertsgümnaasiumis ning Tartu ülikoolis, osalemist liikumistes ja seltsides (Tallinna gaidide malev, korporatsioon Filiae Patriae, Emakeele Selts, Teadlaste Maja) ning aastakümneid kestnud koorilaulu harrastamist Teaduste Akadeemia naiskooris.

See on keeleraamat, aga ka isiku- ja ajasturaamat, mis aitab ühe särava ja võluva isiksuse kaudu mõista ja näha toonast keele- ja teaduselu. Elli Riikoja peaaegu 90 aasta pikkust elu kajastav kogumik annab aimu Eesti ajaloos toimunud ja pakub huviväärset nii eesti keele asjatundjatele kui ka laiemale ringile, keda paelub eesti keelekultuur ning Eesti kultuuri ajalugu 20. sajandil.

Kai Adamson

2009. aastal ilmunud keeleraamatuid

Sõnaraamatud

Eesti-inglise koolisõnaraamat. Koostanud Ilmar Anvelt. Toimetanud Enn Veldi. Tallinn: Koolibri

Eesti-inglise sõnaraamat Eesti kodakondsuse taotlejale. Tallinn: Integratsiooni Sihtasutus

Eesti-leedu vestmik = Eesti-ki-lietuviški pasikalbėjimai. Koostanud Cecilija-Rasa Unt; toimetanud Rūta Butvilė, Marju Šlapikienė ja Kaidi Vahar. Tallinn: Ilo

Eesti keele seletav sõnaraamat. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toimetanud Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus

Eesti murrete sõnaraamat. V köide (K-L). 21. vihik (*laulus – liivüstükk*). Toimetanud Mari-Kiis Kalvik, Mari Kendla, Vilja Oja, Tiina Tärk, Jüri Viikberg. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus

Eesti-vene sõnaraamat Eesti kodakondsuse taotlejale. Tallinn: Integratsiooni Sihtasutus

Eesti-vene sõnaraamat. 5. kd, [TIR-Y]. Koostanud Helga Laasi, Tiiu Lagle, Maimu Liiv, Ülle Viks. Vastutav toimetaja Nelli Melts. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus

Släng igapäevaelus. Väike inglise-eesti valiksõnastik. Koigi: Alderston Grupp

TEA taskusõnastik: rootsi-eesti/eesti-rootsi = Fickordboken: svensk-estnisk/estnisk-svensk. Tõlkinud Tõnis Arnover (rootsi-eesti) jt; toimetanud Kadi-Riin Haasma (rootsi-eesti) jt. Tallinn: TEA Kirjastus

Võõrsõnastik. Koostanud Aule Gede jt; peatoimetajad Rein Kull, Ruth Mägi. Tallinn: TEA Kirjastus

Õim, Asta. **Eesti-vene vestmik.** Eesti keele toimetaja Ingrid Krall, vene keele toimetaja Tatjana Nikitina. Tallinn: TEA Kirjastus

Uurimused, artiklikogumikud, käsiraamatud

Erelt, Mati. Lause õigekeelsus: juhatused ja harjutused. Tartu: M. Erelt

Kitsnik, Mare. Koka ja kelneri erialane eesti keel: õppematerjal. Tallinn: Argo

Kitsnik, Mare. Juuksuri ja kosmeetiku erialane eesti keel: õppematerjal. Tallinn: Argo

Kitsnik, Mare. Müüja erialane eesti keel: õppematerjal. Tallinn: Argo

Langemets, Margit. Nimisõna süstemaatiline polüseemia eesti keeles ja selle esitus eesti keelevaras. Tallinna Ülikool, Eesti Keele ja Kultuuri Instituut. Doktoriväitekirja e-publikatsioon http://www.tlulib.ee/files/arts/96/HUM_A9cdaefc270f1bccaec8ce57cfd10e5a7.pdf

Mangus, Inga. Tere! Eesti keele õpik algajatele. Tallinn: Eesti Ekspressi Kirjastus

Pajusalu, Karl; Tiit Hennoste; Jüri Viikberg; Ellen Niit; Peeter Päll. Eesti murded ja kohanimed. Toimetaja Tiit Hennoste. 2., täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus

Rääbis, Andriela. Eesti telefonivestluste sissejuhatus: struktuur ja suhtlusfunktsioonid. *Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis* 13. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

Pajusalu, Renate. Sõna ja tähendus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus

Pesti, Mall. E nagu Eesti. Eesti keele õpik algajaile. Tallinn: TEA Kirjastus

Praakli, Kristiina. Esimese põlvkonna Soome eestlaste kakskeelne keelekasutus ja koodikopeerimine. *Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis* 24. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

Saar, Evar. Võrumaa kohanimed. Tartu Ülikooli doktoritöid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

Sander, Klarika. Väike eesti keele grammatika harjutustega. Kuressaare: KS Koolitus

Tomingas, Silva. Saame tuttavaks! Estonian for beginners. Tallinn: TEA Kirjastus

Valmis, Aavo. Lihtne eesti keele grammatika harjutuste ja võtmega = Эстонская грамматика для всех с упражнениями и ключом к ним. Tallinn: TEA Kirjastus

Veismann, Ann. Eesti keele kaas- ja määrsõnade semantika võimalusi. *Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis* 11. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

Eesti keel ja kultuur maailmas III. Tartu, 26.–28. juuni 2008 konverentsi ning keele- ja kultuuriseminari „Eestisse! Eestis! Eestist!” (Tallinn, 29. –30. jaanuar 2009) ettekanded. Toimetajad **Mart Meri, Katrin Maiste, Raina Reiljan.** Tallinn: Eesti Instituut

Veismann, Ann. Eesti keele kaas- ja määrsõnade semantika võimalusi. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

Eesti keel ja kultuur maailmas III: Tartu, 26.–28. juuni 2008: konverentsi ettekanded; keele- ja kultuuriseminaril „Eestisse! Eestis! Eestist!” (Tallinn, 29. –30. jaanuar 2009) esinenute artiklid. Toimetajad **Mart Meri, Katrin Maiste, Raina Reiljan.** Tallinn: Eesti Instituut, eesti keele ja kultuuri akadeemilise väljaõppe nõukogu sekretariaat

Eesti keele arendamise strateegia (2004–2010) elluviimine 2007–2008. Eessõna: Birute Klaas. Tartu: Eesti keelenõukogu

Estonian in typological perspective. Sprachtypologie und Universalienforschung 62. Editor **Helle Metslang.** Berlin: Akademie-Verlag

Kas eurotekstides on kohta ilusale ja selgele keelele?: artiklite kogumik. Eesti Keele instituut. Koostanud ja toimetanud **Katrin Hallik** ja **Katre Kasemets.** Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus

Keel ja poliitika II: artiklid ja ettekanded 2003–2009. Koostanud **Ilmar Tomusk.** Toimetanud Tiina Hallik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus

Keelekümbluse käsiraamat. Koostanud **Peeter Mehisto.** Tallinn: Keelekümblusprogrammi Lapsevanemate Liit

Keelekümblusprogrammi tähtsaamat. 10 keelekümblusaastat programiga liitunud asutustes. Tallinn: Integratsiooni Sihtasutus

Kirändüs / kiil veidembüsen. Kirjandus / keel vähemuses. Minority literature / language. Toimõndanuq **Jüvä Sullõv.** Võro Instituudi toimõndusõq 23. Võro: Võro Instituut

Kodukeel ja keele kodu. Home language and the home of a language. Pühendusteos Helmi Neetarile 75. sünnipäevaks 29. jaanuaril 2009.

Toimetanud **Marja Kallasmaa, Vilja Oja**. Eesti Keele Instituudi toimetised 13. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus

Korpusuuringute metodoloogia ja märgendamise probleemid. Tallinna Ülikooli Eesti Keele ja Kultuuri instituudi toimetised. Toimetanud **Pille Eslon, Katre Õim**. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus

Kuimuudu võro kiilt alalõ hoita'? Kõnõlõ' taad latsõga! = Kuidas säilitada võru keelt? Räägi seda lapsega! Võro: Võro Instituut

Kust saada keeleabi. Koostanud **Tuuli Rehema, Argo Mund**. Tartu: Keelehooldakeskus

Muhu murde lood. 2008. aasta murdevõistlusele esitatud lood. Kokku panni **Kadri Tüür**. Koguva: Muhu Muuseum

Noored filoloogid. Emakeelepäev täis tarkuseteri. EFTÜ toimetised II. Koostanud ja toimetanud **Anastassia Zabrodskaja**. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus

Seto lugõmik. Palakõsõ seto keele. Kokko säädnü **Vello Jüriõõ**. Obinitsa: Setomaa Valdade Liit

Viivi Rukki ja tema aeg. Artikleid ja bibliograafia. Emakeeleõpetuse Infokeskuse toimetised 4. Koostanud **Viivi Maanso**. Toimetanud ja eessõna **Krista Kerge**. Tallinn: TLÜ EKKI

Laos, Külli; Reene Leas; Evi Vesik. Aabets. Pärnu: Kihnu Kultuuri Instituut

K r o o n i k a

- - - - -

10. ja 11. septembril peeti Arvo Krikmanni juubelikonverentsi teemal „From Language to Mind 3: On the Occasion of the 70th Birthday of Academician Arvo Krikmann”. Konverentsil kõneldi folkloori lühivormidest, kujundkõneteooriast, huumoriteooriatest ja rahvahuumorist.

24. septembril esitleti eesti keele instituudis uut kuuekõitelist „Eesti keele seletavat sõnaraamatut”.

25. septembril toimus Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis Emakeele Seltsi üliõpilaskonverents. Konverentsil esines ettekandega keele ja ühiskonna, keele ja ajaloo, keele ja õppimise ning keele ja kõne teemadel ühtekokku 12 Tartu ülikooli ja Tallinna ülikooli üliõpilast.

25. septembril tähistati Tallinnas Viru Keskuses Euroopa keeltepäeva. Terve päeva jooksul tutvustati Euroopa keeli ja keeleõppevõimalusi: infomaterjalide, mängude ja viktoriinide kaudu said huvilised aimu sellest, milline üks või teine keel on ning kus neid õppida saab. Ettevõtmise korraldasid Euroopa Komisjoni Eesti esindus, haridus- ja teadusministeerium, kultuuriinstituudid ja saatkonnad.

28. septembril toimus Tallinki hotelli konverentsisaalis keelehooldeskeskuse korraldusel ajakirjanduskeele seminar, kus arutati keeleseaduse eelnõu ja õigekeelsussõnaraamatu arenguga seonduvat. Ettekannetega esinesid Krista Kerge, Katrin Kern, Jaak Viller, Märt Väljataga, Peeter Päll, Maire Raadik ja Maris Mikko.

14. oktoobril korraldas TLÜ EKKI emakeeleõpetuse infokeskus koos Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseumiga Viivi Rukki mälestuskonverentsi ja avati tema näitus. Ettekandeid pidasid Kaia Pihlak, Viivi Maanso, Elvi Kaldma, Evi Salm ja Piret Puust. Näitust tutvustasid Piret Puust ja Marga Lvova.

27.–28. oktoobril toimus Tartu ülikoolis kümnes Põhjamaade kakskeelset käsitlev rahvusvaheline konverents. Konverentsil räägiti mitme-

keelsusest ja identiteedist, teise keele omandamisest, keelepoliitikast ja tõlkimisest. Plenaarettekanded pidasid Jyrki Kalliokoski, Peeter Torop, Tatjana Tšernigovskaja.

30.–31. oktoobrini korraldas Võru instituut koos Tartu ülikooliga rahvusvahelise konverentsi „Väikesed keeled mitmekeelses ühiskonnas”. Konverentsi põhiteemad olid keelevähemuste identiteet ja väikeste keelte toimimisega seonduv. Konverents oli avaürituseks võru keele nädalale.

5. novembril toimus Tallinna ülikoolis viies muutuva keele päev. Seekordsed ettekanded jaotusid kolme põhiteema vahel – „Keelesüsteemi olemuslik või välismõjuline muutumine”, „Regulaarsed vastuolud tegeliku keelekasutuse ja normatiivse reegli vahel” ning „Juhuslikud muutused keeles”.

6. novembril korraldas Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi vahekeele korpuse tööühm neljanda korpuslingvistika sügisseminari „Korpusuuring ja meetodid”. Seminari peamised ettekandeteemad olid seotud korpuseandmete põhjal läbiviidavate uuringutega, korpusuuringute meetodite, korpusuuringuid toetava (arvutilingvistilise) tarkvara loomise ja kasutamise ning erinevates grammatikakirjelduse raamistikes loodud keeleressursside mõju uuringu metoodikaga.

6. novembril peeti Tallinnas Eesti Emakeeleõpetajate Seltsi aasta-päevakonverents. Ettekannetega esinesid Kersti Lepajõe, Reet Kasik, Jüri Valge jt.

19. novembril peeti Tallinna ülikoolis Emakeele Seltsi kõnekoosolekut teemal „80 aastat keeletoimetajaid”. Kõnekoosolekul rääkis Heido Ots keeletoimetamise kui töö olemusest, Reili Argus keeletoimetajate õpetamisest Eesti ülikoolides ning Anu Vane ja Anu Rooseniit sellest, milline elu on keeletoimetajast ettevõtjail.

25. novembril toimus Tallinna ülikoolis Tartu ja Tallinna IX tekstipäev teemal „Tekstiuurimus ja kool”. Ettekannetega esinesid Krista Kerge, Kersti Lepajõe, Tiina Alekõrs, Merle Kaldjärv, Helin Puksand, Katrin Aava ja Mihhail Kremez.

25. novembril korraldas eesti keele instituut rahvusvahelise konverentsi „Finiitsus ja mittefiniitsus soome-ugri keeltes”.

26.–27. novembrini toimusid eesti keele instituudis uurali keelte tüpoloogiapäevad, kus ettekanded keskendusid leksikaalsele tüpoloogiale.

2. **detsembril** esitleti haridus- ja teadusministeeriumis esimest eesti-keelsete kõrgkooliõpikute programmi toel ilmunud raamatut, Renate Pajusalu „Sõna ja tähendust”.
3. **detsembril** toimus Tartu ülikoolis terminoloogiakonverents „Eesti-keelne ülikool”. Konverentsil oli põhitähelepanu suunatud eri valdkondade eestikeelsele teadusterminoloogiale.
4. **detsembril** korraldas Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut konverentsi „90 aastat eesti ja sugulaskeelte professuure Tartu Ülikoolis”.
4. **detsembril** korraldas Tallinna ülikooli teaduskeeleteaduskeskus koos Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudiga riikliku programmi „Eesti keel ja kultuurimälu” toetusel Eesti teaduskeele konverentsi.
- 8.–9. **detsembril** toimus Tartu ülikooli üldkeeleteaduse osakonna korraldamisel ja riikliku programmi „Eesti keel ja kultuurimälu“ toel konverents „Teoreetiline keeleteadus Eestis III”.
14. **detsembril** toimus justiitsministeeriumis XVII õiguskeelepäev. Ettekandeid pidasid Madis Ernits, Jüri Heinla ja Krista Kerge. Esitleti „Õiguskeele” kogumikku.
17. **detsembril** peeti Tartu ülikoolis Emakeele Seltsi koosolekut teemal „Naabrite eelearenduskavad”. Ettekannetega esinesid Valts Ernštreits (Riia), Ilmar Tomusk (Tallinn), Maksim Krongauz, Raimo Raag (Uppsala) ja Jüri Valge (Tartu).